

שמונה פרקים להרמב"ם

(הקדמת מסכת אבות)

מנוקדים ומבוארים ע"י

מ. ד. רבינוביץ

אושר על־ידי מחלקת החנוך

הוצאת "ראשונים" בע"מ

תל-אביב | ארץ-ישראל | תש"ח

תדפיס מיוחד מתוך "ספר המאור" ע"י יוסף שמעוני, "מפיק הספר", ר' רמב"ם 13

נדפס בארץ־ישראל
Printed in Israel

בית־דפוס אפרים סטרוד ובניו, תל־אביב, טלפון 3627

שְׁמוֹנָה פְּרָקִים לָרַמְבַּ"ם זַ"ל

הַקְדָּמָה

אָמַר שְׁמוּאֵל[א] בֶּן־יוּדָא אִבְּן־תִּבּוֹן:

אָמַר הָרַב הַמְחַבֵּר[ב], זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה:

הִנֵּה בֵּאַרְנוּ בִּפְתִיחַת זֶה הַחִבּוּר[ג], מֶה הָיְתָה הַסִּבָּה בְּשׁוּם הַמְחַבֵּר[ד] זֹאת הַמַּסֶּכֶת[ה] בְּזֶה הַסֵּדֶר[ו]; וְזָכַרְנוּ גַּם־כֵּן רֹב הַתּוֹעֶלֶת בְּזֹאת הַמַּסֶּכֶת[ז]. וְיִעַדְנוּ[ח] פְּעָמִים רַבּוֹת בְּמַה־שֶּׁקָּדַם בְּזֶה הַחִבּוּר, לְדַבֵּר בְּזֹאת הַמַּסֶּכֶת בְּעִנְיָנִים מוֹעִילִים וּלְהַאֲרִיךְ בָּהּ קְצָת אֲרִיכוּת[ט]—מִפְּנֵי שֶׁהִיא קְטַנָּה[י]. וְאַף־עַל־פִּי שֶׁתֵּרָאֶה[יא] מְבֹאֶרֶת וְקַלָּה לְהָבִין וְלַעֲשׂוֹת[יב] מַה־שֶּׁכּוֹלֶלֶת—אֵינָהּ קַלָּה עַל־כָּל־בְּנֵי אָדָם, וְאֵין כָּל־עִנְיָנֶיהָ גַּם־כֵּן מוּבָנִים מִבְּלִי פֵּרוּשׁ אָרֹךְ, עִם הֱיוֹתָהּ מְבִיאָה לִידֵי שְׁלֵמוּת[יג] גְּדוֹלָה

א הוא שתירגם מערבית לעברית גם את הספר „מורה נבוכים" עוד בחיי הרמב"ם, ושיבחהו רבנו וסמך ידיו עליו. ראה („אגרות הרמב"ם", קובץ ב' עמ' כז). ב הרמב"ם. ג בהקדמת פירוש המשנה. היא ההקדמה הכללית שנתן רבנו בראש פירושו על המשניות, שמפני היותה סמוכה לסדר זרעים נקראת בטעות: „הקדמה לסדר זרעים", ואנו הדפסנוה בשם: „הקדמת המשנה". ד הוא ר' יהודה הנשיא, שסידר את המשנה. ה מסכת אבות. ו בסדר נזיקין, ואחר מסכת סנהדרין והמסכתות הסמוכות הקשורות עמה בענין. ראה למעלה („הקדמת המשנה" עמוד נא־נד). ז שכן נאמר שם (עמוד נד): „מה נחמד ונכון היה תיקון מסכת אבות אחרי מסכת סנהדרין — לפי שהיא כוללת אלה המוסרים (שהדיינים צריכים להם); ועוד נוסף עליהם ענינים אחרים המביאים לידי פרישות מן העולם... ומעשה היושר והיראה". ח הבטחנו. ט ואלה דבריו שם (עמ' עה): „וכשנפרש מסכת אבות נשלים זה הענין (העוסק בשלימות האדם) ונבארהו כפי מה שהוא ראוי". י בכמות, וגם בקוצר מאמריה מעוטי מלים; וגדולה באיכות: בשפע רעיונות וענינים רבי תוכן — וכל מועט המחזיק את המרובה טעון בהכרח ביאור באריכות. יא נראית לכאורה. יב וגם לעשות ולקיים את לימודי המוסר הכלולים בה. יג אף על פי שנחיצותה גדולה עד למאוד לכל אחד, מרוב חשיבותה בהוראת הדרך הנכונה המוליכה ומביאה אל השלימות הרוחנית ואל ההצלחה האמתית.

וְהַצְלָחָה אֲמִתִּית – וּמִפְּנֵי זֶהא רָאִיתִי לְהַרְחִיב בְּזֶה הַמַּאֲמָרב. וּכְבָר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּג, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: „הַאי מַאן דְּבָעֵי לְמֶהֱוֵי חֲסִידָא – לְקַיֵּם מִלֵּי דְאָבוֹתד". וְאֵין אֶצְלֵנוּ מַעֲלָה גְּדוֹלָה מֵחֲסִידוּת אֶלָּא נְבוּאָה – וְהִיא הַמְּבִיאָה אֵלֶיהָ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָהה: „חֲסִידוּת מְבִיאָה לִידֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ". – הִנֵּה הִתְבָּאֵר מִדִּבְרֵיהֶם, שֶׁקִּיּוּם מַאַמְרֵי זֹאת הַמַּסֶּכֶת מֵבִיא לִידֵי נְבוּאָה; וְהִנְנִי עָתִיד לְבָאֵר אֲמִתַּת הַדָּבָר הַהוּא, מִפְּנֵי שֶׁהוּאו כּוֹלֵל חֵלֶק גָּדוֹל מֵהַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת.

וְרָאִיתִי לְהַקְדִּים קֹדֶם שֶׁאַתְחִיל בְּפֵרוּשׁ הַהֲלָכָהז, פְּרָקִים מוֹעִילִיםח; יֵדַע מֵהֶם הָאָדָם הַקְדָּמוֹתט, וְיִהְיוּ לוֹ גַּם־כֵּן מָבוֹא

א מפני שני הטעמים הללו: א) שאינה קלה להבין; ב) גודל חשיבותה.

ב המשמש פתיחה למסכת אבות, כדי שתהא המסכתא מבוארת לכל השואף ל„שלימות גדולה והצלחה אמתית". ואמר רבנו: „הצלחה אמתית" – כפני שיש „הצלחה מדומה". ראה („מלות ההגיון". שער יד; „ספר המדות" מאמר י פ"ז). העושר, למשל, אינו „הצלחה אמתית". לא רק מפני שהוא מקרה חיצוני, ואינו מוסיף על עצמותו של האדם כלום; וגם לא מפני שהוא תלוי ב„גלגל החוזר בעולם", שהיום ישנו ומחר נגוז, עבר ואיננו – אלא מפני ש„יש עושר שמור לבעליו לרעתו". וכמו שכתב רבנו ז"ל אל השולטן אלמליק: „... וכמה פעמים קבץ האדם ממון רב והשיג לגדולה ולמלכות, והיה הדבר ההוא סיבה להפסד גופו ואבידת נפשו בקנותו מידות מגונות וקוצר ימיו; ורחקו מהשם יתעלה, אשר הדביקות בו היא הטובה האמתית ונצחית לעד" („כרם חמד" כרך ג' עמ' 23). וכן מצינו אצל יעקב אבינו שבעת רצון, בראותו את עצמו בשער השמים – שאל מאת ה': ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש (בראשית כח, כ) מיצרכים חיוניים הכרחיים, ותו לא. אגור בן יקה (משלי ל, ח) מתחנן לפני ה': „ראש ועושר אל תתן לי, הטריפני לחם חוקי". הוא ירא את הראש, כי המחוסר צרכים חיוניים־הכרחיים חשוב כמת ועולמו חושך בעדו; אבל ירא הוא גם את העושר, ושואל רק „לחם חוקי". אמנם יכול העושר להיות גורם גם ל„הצלחה אמתית", כשבעליו משתמשים בו לקנות ולהקנות חכמה ודעת לשלימות הנפש השכלית; או לתיקון המידות – להרבות במעשה צדקה: לשגב אביון מעוני וכדומה. אבל החכם אגור בן יקה ראת עשירים ממלאים בתיהם – כסף וחוריהם – זהב; ולבם – אבן, נפשם יבשה ונשמתם כעץ הקרח הנורא – והוא נרתע ומתחנן: עושר אל תתן לי, פן אשבע וכיחשתי ואמרתי מי ה'... עושר אושר כזה – היא „הצלחה מדומה". ג (בבא קמא ל.).

ד הרוצה להיות חסיד – יקיים דברי „אבות": המוסרים הכלולים במס' אבות "בנו חננאל). ה (סוטה פ"ט, מ"טו). ו אותו דבר, כלומר: מס' אבות. ז בפירוש מסכת עצמה. ח הם שמונת הפרקים הללו. ט בחכמת הנפש ובתורת המדות.

וּמַפְתֵּחַ[א] בְּמַה־שֶּׁאֲנִי עָתִיד לְפָרֵשׁ. וְדַע, שֶׁהַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֹמַר בִּפְרָקִים אֵלּוּ וּבְמַה־שֶּׁיָּבֹא מִן־הַפֵּרוּשׁ, אֵינָם דְּבָרִים שֶׁבְּדִיתִים מֵעַצְמִי[ב], וְלֹא פֵּרוּשִׁים שֶׁחִדַּשְׁתִּים[ג]. אָמְנָם הֵם עִנְיָנִים לִקַּטְתִּים מִדִּבְרֵי חֲכָמִים בְּמִדְרָשׁוֹת וְתַלְמוּד וְזוּלָתָם מֵחִבּוּרֵיהֶם[ד]; וּמִדִּבְרֵי הַפִּילוֹסוֹפִים[ה] גַּם־כֵּן הַקַּדְמוֹנִים וְהַחֲדָשִׁים, וּמֵחִבּוּרֵי הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם – וּשְׁמַע הָאֱמֶת מִמִּי שֶׁאֲמָרָהּ[ו].

וְאֶפְשָׁר שֶׁאָבִיא לִפְעָמִים מַאֲמָר אֶחָד כֻּלּוֹ מִסֵּפֶר הַמְפֻרְסָם בִּלְשׁוֹנוֹ[ז] – וְאֵין בְּכָל־זֶה רַע[ח]. וְאֵינִי מִתְפָּאֵר בְּמַה־שֶּׁאֲמָרוֹ מִי שֶׁקָּדַם מִמֶּנִּי – שֶׁאֲנִי כְּבָר הִתְוַדֵּיתִי בָּזֶה[ט] – וְאַף־עַל־פִּי שֶׁלֹּא אַזְכִּיר: „אָמַר פְּלוֹנִי" – שֶׁזֶּה אֲרִיכוּת אֵין תּוֹעֶלֶת בָּהּ. וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה מֵבִיא זִכְרוֹן שֵׁם הָאִישׁ הַהוּא לַחְשֹׁב מִי שֶׁאֵין לוֹ חֵךְ: שֶׁהַדָּבָר הַהוּא נִפְסָד וּבְתוֹכוֹ רַע, שֶׁלֹּא יְבִינֵהוּ[י] – וּמִפְּנֵי זֶה רָאִיתִי שֶׁלֹּא לִזְכֹּר הָאוֹמֵר, שֶׁכַּוָּנָתִי לְהוֹעִיל הַקּוֹרֵא[יא] וּלְבָאֵר לוֹ עִנְיָנִים הַצְּפוּנִים בְּזֹאת הַמַּסֶּכֶת. וַאֲנִי אַתְחִיל עַתָּה לִזְכֹּר הַפְּרָקִים אֲשֶׁר רָאִיתִי לְהַקְדִּימָם הֵנָּה לְפִי כַּוָּנָתִי, וְהֵם: שְׁמוֹנָה פְּרָקִים[יב].

א להבנת הענינים העתידים להתפרש הלאה במסכת אבות עצמה. ב מלבי. ג בחכמתי. ד של חכמי ישראל. ה שאינם מישראל. ו מבלי להבדיל בין קטון לגדול, בין בן ברית לשאינו בן ברית. ז מבלי לומר את הדבר בשם אומרו. ח משום גניבת דברים והתקשטות בשל אחרים. ט שהרי אני מוסר מודעה כאן: שדברי מלוקטים משל אחרים. י כלומר: מלבד האריכות היתירה ללא תועלת, יביא לפעמים זכרון שם האומר גם היזק והפסד מרובה לקורא שאינו בעל חיך לבחון מלים בטוב טעם ודעת, ויגרום לו שלא יבין את הענין לאשורו – מפני שבעל המאמר לא יכשר בעיניו. „מה שהסתיר הרב – מעיר ד"ר בן ישראל – גילה התלמיד ר' שם טוב אבן פלקירא בהקדמתו לספר „המעלות" (עמוד 12־11), ואלה דבריו: ורבים מעמי הארץ אשר מחכמה ריקים ודלים, יקשה מאד בעיניהם כשיביא המחבר ראיה מדברי חכמי האומות; ודבריהם בעיניהם דברים בטלים שאין ראוי לקבלם. ולא יבינו אלה הפתאים, כי ראוי לקבל את האמת מכל אדם, אפילו כשיהיה פחות ממנו, או מעם אחר; ואין מביטים על האומר, אלא על המאמר". יא ולא להזיק לו. יב ובספר „מורה נבוכים" (חלק ג', לה) מכנה אותם רבנו בשם: „פתיחת אבות".

פֶּרֶק רִאשׁוֹן

(בְּנֶפֶשׁ* הָאָדָם וְכֹחוֹתֶיהָ)

דַּע, שֶׁנֶּפֶשׁ הָאָדָם אַחַת[א]; וְיֵשׁ לָהּ פְּעֻלּוֹת רַבּוֹת חֲלוּקוֹת[ב], יִקְרָאוּן קְצָת[ג] הַפְּעֻלּוֹת הָהֵן: נְפָשׁוֹת. וַיֵּחָשֵׁב בַּעֲבוּר זֶה שֶׁיֵּשׁ לָאָדָם נְפָשׁוֹת רַבּוֹת, כְּמוֹ שֶׁחָשְׁבוּ הָרוֹפְאִים, עַד שֶׁשָּׂם רֹאשׁ הָרוֹפְאִים[ד] פְּתִיחַת[ה] סִפְרוֹ, שֶׁהַנְּפָשׁוֹת שָׁלֹשׁ: טִבְעִית[ו], חִיּוּנִית[ז], וְנַפְשִׁית[ח]. וּפְעָמִים שֶׁיִּקְרָאוּ: כֹּחוֹת וַחֲלָקִים, עַד שֶׁיֵּאָמֵר: חֶלְקֵי הַנֶּפֶשׁ — וְזֶה הַשֵּׁם יַעֲשׂוּהוּ הַפִּילוֹסוֹפִים הַרְבֵּה פְּעָמִים. וְאֵינָם רוֹצִים בְּאָמְרָם: „חֲלָקִי", שֶׁהִיא מִתְחַלֶּקֶת כְּהִתְחַלֵּק הַגּוּפוֹת, אֲבָל הֵם מוֹנִים פְּעֻלּוֹתֶיהָ הַחֲלוּקוֹת שֶׁהֵן לְכָל הַנֶּפֶשׁ[ט], כַּחֲלָקִים לְ„כֹל" הַמְחֻבָּר מֵהַחֲלָקִים הָהֵם.

וְאַתָּה יוֹדֵעַ, שֶׁתִּקּוּן הַמִּדּוֹת[י] הִיא: רְפוּאַת הַנֶּפֶשׁ[יא] וְכֹחוֹתֶיהָ.

[א] הוא החלק הפנימי הרוחני של החי, בניגוד לחלק הגשמי החיצוני — הגוף. הנפש — היא המהות העיקרית והצורה המיחדת של בעלי החיים, ומשותף הוא השם הזה לכל חי מרגיש, ככתוב: ולכל חית הארץ, ולכל עוף השמים, ולכל רומש על הארץ אשר בו נפש חיה (בראשית א, ל); וגם לנפש האדם המדברת והמשכלת, ככתוב: חי ה' אשר עשה לנו הנפש הזאת (ירמיה לח, טז). ראה (הלכות יסוה"ת פ"ד, ה"ח; מו"נ חלק א, מא). [ב] שונות ונפרדות. [ג] קצת מחכמי המחקר קוראים לאותן הפעולות — נפשות („חסד לאברהם"). ולפי המקור הערבי הוצאת ד"ר וואלף, וכן לפי גארפינקל יש לקרוא: „יִקָּרְאוּ קצת". זאת אומרת: קצת אותן הפעולות נקראות: נפשות. [ד] הוא היפוקרט היוני, אבי חכמת הרפואה שחי במאה החמישית לפני חורבן בית שני. [ה] בראש ספרו על תורת הרפואה. [ו] הנמצאת גם בצמחים, והיא נקראת: נפש הצומחת — וועגעטאטיוו. [ז] המרגשת והמשותפת לכל חי — אנימאליש. [ח] הנפש המשכלת, או הנפש המדברת המיוחדת לאדם החושב והמדבר. וזו היא גם דעת הפילוסוף אפלטון שמנה שלוש נפשות וקבע את מקום המחשבה — במוח; מקום הרוח והמרץ — בלב, ומקום התשוקה והתאוה בחלק התחתון של הגוף. וכן גם חכמי ישראל שהחזיקו בשיטתו, כגון: המשורר אבן גבירול בספרו („מקור חיים" ה, יג) מונה שם שלוש נפשות: נפש טבעית, נפש חיונית ונפש משכלת, או מדברת. כמו כן אבן עזרא (קהלת ז, ג) ואחרים שקבעו מקום הנשמה — במוח; מקום הרוח — בלב, ומקום הנפש — בחלק התחתון של הגוף, כמו שנאמר: כי תאוה נפשך; לכל אות נפשך (דברים יב, כ). ראה (רווין „האתיקה המיימונית עמוד 46). [ט] שהיא אחת, פשוטה ובלתי מורכבת. [י] שיפורן ועידונן של המדות המוסריות האנושיות. [יא] ע"ד לשון הכתוב: רפאה נפשי כי חטאתי לך (תהלים מא, ה).

וּכְמוֹ שֶׁהָרוֹפֵא אֲשֶׁר יְרַפֵּא הַגּוּפוֹת צָרִיךְ שֶׁיֵּדַע תְּחִלָּה הַגּוּף אֲשֶׁר יְרַפְּאֵהוּ: כֻּלּוֹ וַחֲלָקָיו מָה הֵם, רְצוֹנִי לוֹמַר: גּוּף הָאָדָם; וְצָרִיךְ שֶׁיֵּדַע אֵיזֶה דְבָרִים יַחֲלוּהוּ וְיִשְׁמֹר[א] מֵהֶם; וְאֵיזֶה דְבָרִים יַבְרִיאוּהוּ וִיכַוֵּן[ב] אֲלֵיהֶם – כֵּן רוֹפֵא הַנֶּפֶשׁ הָרוֹצֶה לְתַקֵּן מִדּוֹת הָאָדָם, צָרִיךְ שֶׁיֵּדַע הַנֶּפֶשׁ וְכֹחוֹתֶיהָ בִּכְלָלָהּ וַחֲלָקֶיהָ, וּמַה יַּחֲלֶה אוֹתָהּ וּמַה־יַּבְרִיאֶהָ. וּמִפְּנֵי זֶה אֹמַר, שֶׁחֶלְקֵי הַנֶּפֶשׁ הֵם חֲמִשָּׁה: הַזָּן[ג] – וְהוּא נִקְרָא: צוֹמֵחַ[ד]; וְהַמַּרְגִּישׁ, וְהַמְדַמֶּה, וְהַמִּתְעוֹרֵר[ה]; וְהַשִּׂכְלִי[ו].

וּכְבָר הִקְדַּמְנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק[ז], שֶׁדְּבָרֵינוּ אֵינָם רַק בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם. כִּי כֹּחַ הַמָּזוֹן שֶׁיִּזּוֹן בּוֹ הָאָדָם, אֵינוֹ כְּכֹחַ הַמָּזוֹן שֶׁיִּזּוֹן בּוֹ הַסּוּס וְהַחֲמוֹר – כִּי הָאָדָם נִזּוֹן בְּחֵלֶק הַזָּן מִן־הַנֶּפֶשׁ הָאֱנוֹשִׁית; וְהַחֲמוֹר נִזּוֹן בְּחֵלֶק הַזָּן מִן־הַנֶּפֶשׁ הַחֲמוֹרִית; וְהַנֶּשֶׁר[ח] נִזּוֹן בְּחֵלֶק הַזָּן מִן־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לָהּ.

וְאָמְנָם יֵאָמֵר עַל־הַכֹּל: „נִזּוֹן" בְּשִׁתּוּף־הַשֵּׁם[ט] לְבַד, לֹא שֶׁהָעִנְיָן בְּכֻלָּם אֶחָד בְּעַצְמוֹ[י]. וְכֵן יֵאָמֵר עַל־הָאָדָם וּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים: „מַרְגִּישׁ" בְּשִׁתּוּף־הַשֵּׁם בִּלְבָד, לֹא שֶׁהַהֶרְגֵּשׁ[יא] אֲשֶׁר בָּאָדָם הוּא הַהֶרְגֵּשׁ אֲשֶׁר בִּשְׁאָר בַּעֲלֵי הַחַיִּים. וְלֹא הַהֶרְגֵּשׁ אֲשֶׁר בְּזֶה הַמִּין, הוּא הַהֶרְגֵּשׁ בְּעַצְמוֹ אֲשֶׁר בְּמִין אַחֵר[יב] – אֲבָל כָּל־מִין וָמִין

[א] את החולה; שיזהיר להישמר מהם. [ב] לרפא בהם את החולה, ויצוה עליו לחזור אחריהם. [ג] הוא המפרנס את הגוף ומגדלו. [ד] או: נפש הצומחת, כי כאמור לעיל, משותפת היא גם לצמחים. [ה] שלושת הכחות האחרונים האלה: הרגש, הדמיון, וההתעוררות לאהבה, לשנאה וכיו"ב משותפים לכל חי, והיא – הנפש החיונית. [ו] המיוחדת לאדם, תוספת על הכחות הקודמים. [ז] בכותרת שעל גבי הפרק הזה. [ח] ונו"א: „והתומר" – מעולם הצומח. כי, כאמור, כח „הזן" משותף לשלוש המערכות: צומח, חי ומדבר. בכלל דומה עולם הצומח לעולם החי בשלושה דברים: בכח „הזן", בכח „המגדל" ובכח „המוליד בדומה". [ט] הומונים בלע"ז: מלה משותפת לדברים שונים. כלומר: השם „ניזון" משותף לכלם ובו הם מאוחדים, אבל לכשעצמם שונים הם. [י] שאינו דומה כח הזן שבאדם לכח הזן שבצומח. [יא] הכח הנפשי להרגיש את העולם שמסביב, לתפוס ולהכירו באמצעות חמשת החושים. [יב] מאותו הסוג. בכל סוג יש – מינים; בכל מין יש – זנים; בכל זן יש – פרטים, למשל: בסוג החי יש מינים שונים: בהמה, חיה, עוף ורמש, ובכללם גם נזר היצירה – האדם. ראה („מלות ההגיון", שער י').

מֵאֲשֶׁר לוֹ נֶפֶשׁ, יֵשׁ לוֹ נֶפֶשׁ אַחַת בִּלְתִּי נֶפֶשׁ הָאַחֵר. וְיִתְחַיֵּב מִנֶּפֶשׁ זֶה פְּעֻלּוֹת אֵלֶּה, וּמִנֶּפֶשׁ זֶה פְּעֻלּוֹת אֲחֵרוֹת. וְאֶפְשָׁר שֶׁתִּדְמֶה פְּעֻלָּה לִפְעֻלָּה, וְיֵחָשֵׁב[א] בִּשְׁתֵּי הַפְּעֻלּוֹת שֶׁהֵן דָּבָר אֶחָד בְּעַצְמוֹ – וְאֵין הַדָּבָר כֵּן[ב]. וְהַמָּשָׁל בָּזֶה: שְׁלשָׁה מְקוֹמוֹת חֲשׁוּכִים. הָאֶחָד מֵהֶם – זָרְחָה עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ וְהֵאִיר; וְהַשֵּׁנִי – הֵאִיר עָלָיו הַיָּרֵחַ וְהֵאִיר; וְהַשְּׁלִישִׁי – הֻדְלַק בּוֹ הַנֵּר וְהֵאִיר. הִנֵּה כָּל־אֶחָד מֵהֶם נִמְצָא בוֹ הָאוֹר; אֲבָל סִבַּת זֶה הָאוֹר וּפוֹעֲלוֹ – הַשֶּׁמֶשׁ, וּפוֹעַל הָאַחֵר – הַיָּרֵחַ, וּפוֹעַל הָאַחֵר – הָאֵשׁ. כֵּן פּוֹעַל הַרְגָּשַׁת הָאָדָם – הוּא: נֶפֶשׁ הָאָדָם, וּפוֹעַל הַרְגָּשַׁת הַחֲמוֹר – הוּא: נֶפֶשׁ הַחֲמוֹר, וּפוֹעַל הַרְגָּשַׁת הַנֶּשֶׁר – הוּא: נֶפֶשׁ הַנֶּשֶׁר; וְאֵין לָהֶם עִנְיָן שֶׁיְּקַבְּצֵם[ג] אֶלָּא בְּשִׁתּוּף־הַשֵּׁם בִּלְבַד[ד]. וְהָבֵן זֶה הָעִנְיָן, שֶׁהוּא נִפְלָא מְאֹד; יִכָּשְׁלוּ בוֹ הַרְבֵּה מֵהַפִּילוֹסוֹפִים, וְיִתְחַיְּבוּ בָּזֶה הַרְחָקוֹת וְדֵעוֹת בִּלְתִּי אֲמִתּוֹת[ה].

וְאָשׁוּב אֶל כַּוָּנָתִי בְּחֶלְקֵי הַנֶּפֶשׁ, וְאֹמַר: הַחֵלֶק הַזָּן – מִמֶּנּוּ: הַכֹּחַ הַמּוֹשֵׁךְ[ו], וְהַמַּחֲזִיק[ז], וְהַמְעַכֵּל[ח], וְהַדּוֹחֶה לַמּוֹתָרוֹת[ט], וְהַמְגַדֵּל[י],

---

א הרואה. ב הם רק דומים, אבל לא שווים. ג שיאחד אותם. ד השם „הרגשה". ה להסיק מזה מסקנות מוטעות, כגון: שמותר האדם מן הבהמה אין („חסד אברהם") בעוד שבאמת אין כאן אלא שיתוף השם בלבד; וגם הכחות הנמוכים שבנפש האדם מוארים מהודו של הכח השכלי שבה. ורוזין („האתיקה המימונית" עמוד 48) אומר: אולי כוונת רבנו בזה שאומר: „ויתחייבו בזה הרחקות ודעות בלתי אמתות – שעל ידי „שיתוף השם" טעו רבים להשוות תוארי ה' לתוארי בני אדם, שבאמת אין ביניהם שום דמיון כלל זולת שיתוף השם (מו״נ, ח״ב פ״ד). או על ידי זה שהשוו – בשל שיתוף השם „ידיעה" – ידיעת ה' לידיעת בני אדם, באו להאמין ב„גזירה קדומה" השוללת את בחירת האדם במעשיו, והורסת בזה את יסודות הדת. ראה לקמן (סוף פרק ח'). ו בשעת קבלת המזון הוא מושך על ידי התכווצות השרירים את המזון מן חפה דרך הוושט אל הקיבה. על ידי הכח הזה זוכה כל אבר שבגוף בחלק המגיע לו והמתאים לטבעו מן המזון שנתקבל. ז שמשהה את המזון בקיבה עד גמר בישולו ועיכולו; כמו כן מחזיק הוא ושומר באברים על חלקי התזונה שנפלו בגורלם. ח המבשל ומעכל את המזון על ידי מיצים שונים שבקיבה ובמעיים, עד שהוא מתמכמס ונעשה כנוזל העובר דרך צנורות שונים אל הדם ומזין את הגוף. ט הדוחה לחוץ את הפסולת שאין עוד לגוף צורך בו. י את הגוף לארכו ולרחבו, מפתחו ומחזקו בתקופת הגידול.

וְהַמּוֹלִיד בְּדוֹמֶה[א], וְהַמַּבְדִּיל הַלֵּחוֹת עַד שֶׁיַּפְרִישׁ מַה־שֶּׁצָּרִיךְ לְהָזוֹן בּוֹ[ב], וּמַה־שֶּׁצָּרִיךְ לְדָחוֹתוֹ[ג]. וְהַדְּבָרִים עַל־אֵלּוּ שִׁבְעָה כֹּחוֹת, וּמַה־יַּעֲשׂוּ, וְאֵיךְ יַעֲשׂוּ, וּבְאֵיזֶה אֵבָרִים פְּעֻלָּתָם יוֹתֵר נִרְאֵית וְיוֹתֵר נִגְלֵית[ד], וּמַה־מֵּהֶם נִמְצָא תָּמִיד[ה], וּמַה־יִּכְלֶה מֵהֶם לִזְמַן קָצוּב[ו] — זֶה כֻּלּוֹ רָאוּי בִּמְלֶאכֶת הָרְפוּאָה וְאֵין צֹרֶךְ לוֹ בְּזֶה הַמָּקוֹם.

וְהַחֵלֶק הַמַּרְגִּישׁ — מִמֶּנּוּ הַכֹּחוֹת הַחֲמִשָּׁה[ז] הַמְפֻרְסָמִים אֵצֶל הֶהָמוֹן: הָרְאוּת, וְהַשֵּׁמַע, וְהַטַּעַם, וְהָרֵיחַ, וְהַמִּשּׁוּשׁ — וְהוּא נִמְצָא בְּכָל־שֶׁטַח הַגּוּף וְאֵין לוֹ אֵבֶר מְיֻחָד, כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לְאַרְבָּעָה הַכֹּחוֹת[ח].

וְהַחֵלֶק הַמְדַמֶּה[ט] — הוּא הַכֹּחַ, אֲשֶׁר יִזְכֹּר רִשּׁוּמֵי הַמּוּחָשִׁים[י], אַחַר הֶעְלֵמָם[יא] מִקִּרְבַת הַחוּשִׁים אֲשֶׁר הִשִּׂיגוּם, וְיַרְכִּיב[יב] קְצָתָם[יג] אֶל קְצָתָם[יד], וְיַפְרִיד[טו] קְצָתָם מִקְּצָתָם; וְלָזֶה[טז] יַרְכִּיב זֶה הַכֹּחַ מִן־עִנְיָנִים אֲשֶׁר הִשִּׂיגָם, עִנְיָנִים אֲשֶׁר לֹא הִשִּׂיגָם כְּלָל וְאִי אֶפְשָׁר לְהַשִּׂיגָם — כְּמוֹ שֶׁיְּדַמֶּה הָאָדָם: סְפִינַת בַּרְזֶל רָצָה בָּאֲוִיר[יז]; וְאָדָם שֶׁרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְרַגְלָיו בָּאָרֶץ; וּבְהֵמָה בְּאֶלֶף עֵינַיִם, עַל־דֶּרֶךְ מָשָׁל, וְהַרְבֵּה מֵאֵלּוּ הַנִּמְנָעוֹת[יח] יַרְכִּיבֵם הַכֹּחַ הַמְדַמֶּה וַיַּמְצִיאֵם הַדִּמְיוֹן[יט]. וּבְכָאן טָעוּ הַמְדַבְּרִים[כ] הַטָּעוּת הַמְגֻנָּה הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר

[א] בצלמו ובדמותו לקיום המין. [ב] כגון: הדם והמיצים הדרושים לכלכלת הגוף. [ג] כגון: השתן והזעה. על ארבעת הכחות הראשונים של כח „הזן", ראה (חו"ה חלק ב, ה; מו"נ ח"א, עב). [ד] כגון: נקבי העור להפרשת הזעה. [ה] כמעט כל כחות „הזן". [ו] כח המגדל וכח המוליד בדומה. [ז] חמשת החושים הידועים. [ח] הקודמים, שלכל אחד מהם אבר מיוחד: העין — לראות, האוזן — לשמוע, החך — לטעום והאף — להריח. [ט] פארשטעללענדע; איינבילדונגס-קראפט. [י] סימני העצמים שקלט האדם באמצעות החושים. [יא] אחר שנעלמו כבר העצמים המוחשים מן החושים שחשו והרגישו בהם. [יב] והוא מצרף. [יג] מרישומי המוחשים שקלט. [יד] לרשמי מוחשים אחרים. [טו] וירחיק. [טז] ובאופן כזה. על כח המדמה, ראה (מו"נ חלק א, עג). [יז] כמובן, בלי כח מניע. [יח] הדברים הבלתי אפשריים. [יט] פנטזיה. למשל: אדם רואה שני מראות שונים, כגון: סירה שטה על פני המים, ועוף יעופף על פני השמים. אז יבוא כח המדמה והוא מרכיב ומצרף בדמיונו שני מראות נפרדים אלה, ומרחיק מהם מה שאין לדמיונו צורך בהם — ורואה לפניו ספינת ברזל רצה באויר [כ] כת של חוקרי דת ערביים שהיו בקיאים בחכמת הדיבור והויכוח והיו נקראים: מְתַכַּלִּימוּן, כלומר: חכמי הדבור. כַּלַּם בערבית — דבר. על שיטתם ודעותיהם מותח רבנו ז"ל בקורת חריפה בספרו (מו"נ ח"א, עג).

בָּנוּ עָלֶיהָ פִּנַּת הַטְעָאָתָם[א] בְּחֲלֻקַּת הַמְּחֻיָּב, וְהָאֶפְשָׁר, וְהַנִּמְנָע[ב]. שֶׁהֵם[ג] חָשְׁבוּ, אוֹ הֵבִיאוּ בְּנֵי אָדָם לַחְשֹׁב[ד]: כִּי כָּל־מְדֻמֶּה[ה] – אֶפְשָׁר; וְלֹא יָדְעוּ שֶׁזֶּה הַכֹּחַ יַרְכִּיב עִנְיָנִים שֶׁמְּצִיאוּתָם „נִמְנָע", כְּמוֹ שֶׁזְּכַרְנוּ[ו].

וְהַחֵלֶק הַמִּתְעוֹרֵר[ז] – הוּא הַכֹּחַ, אֲשֶׁר בּוֹ יִשְׁתּוֹקֵק וְיִכְסֹף[ח] הָאָדָם לְדָבָר אֶחָד[ט], אוֹ יִמְאָסֵהוּ. וּמִזֶּה הַכֹּחַ יָבֹא[י] אֶל פְּעֻלּוֹת: בַּקָּשַׁת דָּבָר[יא], וְהַבְּרִיחָה מִמֶּנּוּ[יב]; וּבְחִירַת דָּבָר אֶחָד, אוֹ הִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ; וְהַכַּעַס וְהָרָצוֹן, וְהַפַּחַד וְהַגְּבוּרָה, וְהָאַכְזָרִיּוּת וְהָרַחֲמָנוּת, וְהָאַהֲבָה וְהַשִּׂנְאָה, וְהַרְבֵּה מֵאֵלּוּ הַמִּקְרִים[יג] הַנַּפְשִׁיִּים. וּכְלֵי זֶה הַכֹּחַ[יד] – כָּל־אֵבְרֵי הַגּוּף: כְּכֹחַ הַיָּד – עַל־לְקִיחַת דָּבָר וּנְגִיעָתוֹ; וְכֹחַ הָרֶגֶל – עַל הַהֲלִיכָה[טו]; וְכֹחַ הָעַיִן – עַל הָרְאוּת; וְכֹחַ הַלֵּב – לְהִתְגַּבֵּר[טז], אוֹ לִירֹא בְּעֵת הַפַּחַד[יז]. וְכֵן שְׁאָר אֵבְרֵי הַגּוּף הַנִּרְאִים וְהַנִּסְתָּרִים הֵם וְכֹחוֹתֵיהֶם – כֻּלָּם כֵּלִים לְזֶה הַכֹּחַ הַמִּתְעוֹרֵר[יח].

וְהַחֵלֶק הַשִּׂכְלִי – הוּא הַכֹּחַ הַנִּמְצָא לָאָדָם[יט], אֲשֶׁר בּוֹ יַשְׂכִּיל[כ]

א את היסוד של שיטתם המוטעת והמטעה. ונו"א: חטאתם. ב שהחכמים מחלקים את המציאות בעולם לשלוש מחלקות: המחויב – דבר המוכרח להיות; האפשר – אפשר שיהיה, ואפשר שלא יהיה; הנמנע – שאי אפשר שיהיה. ג אותם המדברים. ד והם עצמם לא האמינו בזה. ה שכל מה שהאדם יוצר בכח דמיונו. ו שאין לסמוך על כח המדמה בהגדרת המחויב, הנמנע והאפשר – מפני שהוא פורץ גדר המציאות ואינו נשמע לכח השכלי והתבונה, שרק לו הסמכות לשפוט ולהחליט. וזה לשונו של ר' שמואל אבן תיבון „בפירוש מלים זרות" שלו: „מדברים – כת מן המתחכמים בלא חכמה; גוזרים בנמצאות לא לפי השכל ולא לפי המציאות, רק לפי דמיונות; והם מבהילים בני אדם ברוב דברים... נקראת חכמתם: „חכמת המדברים", כלומר: שאינה חכמה שכלית". ז אפעטיטיוו בלע"ז. ח יחמוד ויתאוה. ט אשר נאות לו. י האדם. יא הרצוי, והוא משתדל להשיגו. יב מן הדבר הנמאס להיסתר ולהתרחק ממנו. יג כל התפעלויות הנפשיות, האפקטים, שנמנו כאן הם מקרים המתרחשים בנפש חליפות לרגלי סבות חיצוניות. יד שבהם יבואו האפקטים הללו לידי גילוי. טו אל הדבר הרצוי, או הבריחה מדבר בלתי רצוי. טז ללבוש עוז ואומץ רוח. יז ולהמוג. יח המעורר אותם לתנועה ולפעולה. יט המיוחד למין האדם, „אשר בו יוחד האדם" („מלות ההגיון", שער יד). כ אל כל דבר ותופעה להכיר מהותם ולהבין סבותיהם.

וּבוֹ תִּהְיֶה הַהִשְׂתַּכְּלוּת[א], וּבוֹ יִקְנֶה הַחָכְמוֹת[ב], וּבוֹ יַבְדִּיל בֵּין הַמְגֻנֶּה וְהַנָּאֶה[ג] מִן־הַפְּעֻלּוֹת. וְאֵלּוּ הַפְּעֻלּוֹת[ד]: מֵהֶן – מַעֲשִׂי[ה], וּמֵהֶן – עִיּוּנִי[ו]. וְהַמַּעֲשִׂי: מִמֶּנּוּ – מְלֶאכֶת־מַחֲשֶׁבֶת[ז], וּמִמֶּנּוּ – מַחֲשָׁבִי[ח]. וְהָעִיּוּנִי – אֲשֶׁר בּוֹ יֵדַע הָאָדָם הַנִּמְצָאוֹת שֶׁאֵינָן מִשְׁתַּנּוֹת[ט], כְּפִי מַה־שֶּׁהֵן עָלָיו[י], וְהֵן אֲשֶׁר יִקָּרְאוּ: „חָכְמוֹת"[יא] סְתָם. וּמְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת – הוּא הַכֹּחַ[יב] אֲשֶׁר בּוֹ יִלְמַד הַמְּלָאכוֹת: כְּנַגָּרוּת, וַעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, וְהָרְפוּאוֹת, וְהַמַּלָּחוּת[יג]. וְהַמַּחֲשָׁבִי – הוּא הַכֹּחַ אֲשֶׁר בּוֹ יִסְתַּכֵּל הָאָדָם בְּדָבָר אֲשֶׁר יִרְצֶה לַעֲשׂוֹתוֹ: אִם אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתוֹ, אִם לָאו; וְאִם אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתוֹ, אֵיךְ צָרִיךְ שֶׁיֵּעָשֶׂה? – זֶה שִׁעוּר מַה־שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁנִּקַּח מֵעִנְיַן הַנֶּפֶשׁ הַזֶּה.

וְדַע, שֶׁזֹּאת הַנֶּפֶשׁ הָאַחַת[יד] אֲשֶׁר קָדַם סִפּוּר[טו] כֹּחוֹתֶיהָ וַחֲלָקֶיהָ[טז] – הִיא כַּחֹמֶר[יז], וְהַשֵּׂכֶל – לָהּ צוּרָה. וּכְשֶׁלֹּא הִגִּיעָה לָהּ צוּרָה[יח] – יִהְיֶה, כְּאִלּוּ מְצִיאוּת הַהֲכָנָה שֶׁבָּהּ לְקַבֵּל הַצּוּרָה

א שיקול דעת האדם והסתכלותו בטרם עשותו איזה דבר, לידע אל נכון אם טוב הוא לעשותו, אם לאו. ב המדעים למיניהם. אולם לפי החלוקה הסמוכה ל„מעשי ועיוני", וביחוד לפי הנוסח שב„מלות ההגיון" (שער יד) – יותר נכון כאן: „המלאכות" במקום „החכמות" (רוזין, עמוד 50 הערה 1). ג ובין טוב לרע. ד שמנינו כאן הנובעות מכח השכלי. ה בעניני החיים המעשיים. ו ענינים שאין להגיע אליהם אלא מתוך עיון ומחשבה, באופן שפעקולאטיווי. ז מעשה אומנות ואמנות. ח הסתכלות בדעה מיושבת, כיצד לממש איזו תכנית של עבודה ולהוציא אותה מכח המחשבת אל הפועל, כמו שמבואר בסמוך. ט על ידי מעשי בני אדם ותחבולותיהם, כגון הדברים הטבעיים: השמים וכל צבאם; הארץ וחלקיה. י שהוא מכיר ויודע אותן ידיעת ברורה כמו שהן באמת במציאות. יא מדעים, חכמות מדויקות אשר הן למעלה מכל ספק ואינן עלולות להשתנות. יב הכשרון. יג סַפָּנוּת, להשיט ספינות בים. וכן גם („ספר המדות" מאמר ו' פ"ב, תרגום שולבוים): „כי יש להבחין שני חלקים בחלק השכלי אשר בנפש: האחד – כנגד הדברים שא"א היותם בענין אחר; והשני – כנגד הדברים שאפשר היותם בענין אחר. החלק הראשון הוא המדעי, והשני – הנועץ והמסתכל. (כי אין עצה אלא בדברים שאפשר היותם בענין אחר)". יד של האדם. טו שהקדמנו לתאר כחותיה. טז או חלקיה. יז כלומר: כל כחות הנפש וגם הכח השכלי כל עוד שהוא שכל בכח ולא בפועל, שלא קנה דעת – הם כולם אינם אלא חומר גולם, כלי מכשיר המוכן לקבל צורתו, והוא: השכל, הדעת המהווה את הצורה האנושית. ראה (יסוה"ת פ"ד, ה"ח). יח כשלא נתפתח השכל ולא קנה דעת ולא השכיל מושכלות.

הַהִיא לְבַטָּלָה, וּכְאִלּוּ הִיא מְצִיאוּת הֶבֶל. וְהוּא אָמְרוֹ: גַּם בְּלֹא־דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב (משלי יט, ב). רָצָה לוֹמַר: שֶׁמְּצִיאוּת־הַנֶּפֶשׁ שֶׁלֹּא הִגִּיעָה אֵלֶיהָ הַצּוּרָה, אֲבָל[א] תִּהְיֶה נֶפֶשׁ בְּלֹא דַעַת – לֹא טוֹב[ב]. אֲבָל הַדְּבָרִים עַל־הַצּוּרָה, וְהַחֹמֶר, וְהַשִּׂכְלִי, וְהַדֵּעוֹת כַּמָּה הֵן, וְאֵיךְ יַגִּיעוּ אֲלֵיהֶן – אֵין זֶה מְקוֹמָם, וְלֹא יִצְטָרֵךְ[ג] כַּמָּה שֶׁנִּרְצֶה לְדַבֵּר עַל־הַמִּדּוֹת[ד]; וְהוּא יוֹתֵר רָאוּי „בְּסֵפֶר הַנְּבוּאָה" אֲשֶׁר זְכַרְנוּ[ה]. וּבְכָאן אַפְסִיק בְּזֶה הַפֶּרֶק וְאַתְחִיל בְּאַחֵר.

פֶּרֶק שֵׁנִי

(בְּעִנְיְנֵי כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ, וּבִידִיעַת הַחֵלֶק
אֲשֶׁר בּוֹ יִמָּצְאוּ הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת וְהָרָעוֹת)

דַּע, שֶׁהָעֲבֵרוֹת[ו] וְהַמִּצְווֹת[ח] הַתּוֹרִיּוֹת, אָמְנָם, יִמָּצְאוּ בִּשְׁנֵי חֲלָקִים מֵחֶלְקֵי הַנֶּפֶשׁ, וְהֵם: הַחֵלֶק הַמַּרְגִּישׁ[ט] וְהַחֵלֶק הַמִּתְעוֹרֵר[י] לְבַד; וּבִשְׁנֵי אֵלּוּ הַחֲלָקִים יִהְיוּ כָּל־הָעֲבֵרוֹת וְהַמִּצְווֹת[יא]. אָמְנָם, הַחֵלֶק הַזָּן וְהַחֵלֶק הַמְדַמֶּה – אֵין מִצְוָה בּוֹ וְלֹא עֲבֵרָה, שֶׁאֵין לְדַעַת וְלַבְּחִירָה בְּאֶחָד מִשְּׁנֵיהֶם[יב] מַעֲשֶׂה[יג] כְּלָל; וְלֹא יוּכַל הָאָדָם בְּדַעְתּוֹ

א אלא. ב את כחות הנפש הנמוכים המהווים חומר לשכל, שהיא הצורה – קורא רבנו („יסודי־התורה" פ"ד, ה"ט): נשמה. ג ואין צורך בו כאן. ד תורת המדות, אתיקה בלע"ז. ה ראה למעלה (הקדמת „חלק", עמוד קלח): „ולפיכך אניח אותו למקומו אם בפירוש הדרשות אשר יעדתי, או בספר הנבואה שאני מתעסק בו". את שני הספרים האלה התחיל רבנו לחבר, אבל הפסיק את עבודתו מטעמים שהביא בהקדמה לספרו „מורה נבוכים". ראה בביאורנו („הקדמת המשנה" עמ' טז הערה ה'). ו בעבירות ובמצוות שמקורן בכחות הנפש. ז הוא המרי: שאדם מורד, ממרה ועובר על דברי התורה ואינו עושה מה שהוא מְצֻוֶּה לעשות, או עושה מעשים אשר לא יעשו. ח הוא הצִיוּת – שאדם מציית ועושה, או מציית ואינו עושה – ככל אשר נצטוה על פי התורה. ט שמקורו בחמשת החושים, כאמור לעיל בפרק א' (עמוד קנה). י שמקורו בלב. יא העין רואה ענות עני – והנפש מתמלאת רחמים ורצון לעזור לו. האוזן שומעת קול בכי תחנונים – והלב מתעורר לחוש לעזרת האומלל ולהציל עשוק מיד עושקו; ולפעמים גם בסכנת נפשו של המציל, וכן בשאר החושים. וה"ה לדבר עבירה: העין רואה והלב חומד – והגוף עושה את העבירות. וכמאמר חז"ל: „לבא ועינא תרי סרסורי דעבירה" (קדושין עח:). יב בהזן והמדמה. יג כלומר: אין להן שום השפעה על שני הכחות האלה.

לְבַטֵּל מַעֲשֵׂיהֶם[א], אוֹ לְמַעֵט מִמַּעֲלָה אַחַת. הֲלֹא תִרְאֶה שֶׁשְּׁנֵי הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה, רְצוֹנִי לוֹמַר: הַזָּן וְהַמְדַמֶּה יַעֲשׂוּ בְּעֵת הַשֵּׁנָה הַפְּעֻלָּה הַמְיֻחֶדֶת לָהֶם[ב]. מַה־שֶּׁאֵין־כֵּן בִּשְׁאָר כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ.

אַךְ הַחֵלֶק הַשִּׂכְלִי, יֵשׁ בּוֹ מְבוּכָה[ג]. אֲבָל אֲנִי אוֹמֵר שֶׁיֵּשׁ בְּזֶה הַכֹּחַ גַּם־כֵּן מִצְוָה וַעֲבֵרָה: לְפִי אֱמוּנַת דַּעַת בְּטֵלָה[ד], אוֹ אֱמוּנַת דַּעַת אֲמִתִּית[ה]; אֲבָל אֵין בּוֹ מַעֲשֶׂה שֶׁיֵּאָמֵר עָלָיו שֵׁם מִצְוָה[ו] אוֹ שֵׁם עֲבֵרָה סְתָם. וְלָזֶה אָמַרְתִּי לְמַעְלָה, שֶׁבִּשְׁנֵי הַחֲלָקִים הָהֵם[ז] יִמָּצְאוּ הָעֲבֵרוֹת וְהַמִּצְווֹת.

אָמְנָם הַמַּעֲלוֹת[ח] – הֵן שְׁנֵי מִינִים: מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת[ט] וּמַעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת[י]. וּכְנֶגְדָּן שְׁנֵי מִינֵי פְּחִיתוּת[יא]. אָמְנָם, מַעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת הֵן יִמָּצְאוּ לַחֵלֶק הַשִּׂכְלִי[יב]. מֵהֶן – הַחָכְמָה[יג], וְהִיא: יְדִיעַת הַסִּבּוֹת הָרְחוֹקוֹת[יד] וְהַקְּרוֹבוֹת[טו], אַחַר יְדִיעַת מְצִיאוּת הַדָּבָר אֲשֶׁר יֵחָקְרוּ סִבּוֹתָיו[טז];

א של שני הכחות הללו, שהרי מעשיהם נעשים תמיד מאליהם בלי דעת בעליהם. ב „הזן" – מעכל ומגדל; והמדמה – חלומות יחלום. „וכבר ידעת, שכות המדמה פועל פעולתו בשלימות ועל מלאת בעת השינה" („פרקי משה", מאמר א'). אולם בספרו („מורה נבוכים" ח"ג, פ"ח) מיחס רבנו לכח המדמה השפעה על הבחירה והרצון, על המצוות והעבירות, וכאמרם: „הרהורי עבירה קשים מעבירה" (יומא כט.). כי האדם „כשהוא מעורר מחשבתו למעשה העבירה – כבר חטא במבחר כחותיו" (מו"נ, שם). וכל זה יסודו בפעולת כח המדמה. ג והיא: אם גם בשכל העיוני שאין בו מעשים אלא דעות שייך לומר: מצוות ועבירות, אם לא. ד דעה כוזבת ונפסדת, כגון: להאמין בהבלי שוא. ה הגיונית וישרה, כמו: להאמין באלהים חיים. ו עשיית מצוה, או עשיית עבירה (מו"נ ח"ג, כז). באשר מחשבת השכל גרידא אינה מספקת – כפי שיורה הנסיון – להביא את האדם לידי תנועה ומעשה, אם לא תצטרף אל ציור המחשבה גם ההתעוררות והתשוקה להגיע לאותו הדבר הנחשב (מו"נ ח"ב, ד'). ז המרגיש והמתעורר. כמובן, בהסכמתו של השכל־המעשי ובבחירתו החפשית. ח יתרונות רוחניים, נפשיים, ווירטוס, טוגעגד בלע"ז. ט המוסריות, כמו: הסתפקות, כבישת היצר, נדיבות, ענותנות וכיוצא בהן. י דעה, בינה והשכל. יא חסרונות. יב המיוחד לנפש אדם; הוא מקורן וממנו להן תוצאות. יג בהוראתה העיקרית: השגת האמתיות שתכליתן האחרונה – השגת הבורא („מורה נבוכים" חלק ג', נד). יד הנמצאות רק אחרי חיפוש וחקירה בעיון. טו הגלויות והישירות שאין צורך לחפש ולחקור כדי למצאן. טז שעור הדברים הוא: אחר שהכיר האדם מציאותו של איזה דבר – עליו, בתור בעל נפש, לחתור להכיר גם סבותיו למען דעת את מהותו האמיתית של הדבר. „והסבות לכל הנמצאות שבעולם – יאמר רבנו („מלות ההגיון", שער ט') – ארבע הן:

ומֵהֶן – הַשֵּׂכֶל", אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ הַשֵּׂכֶל הָעִיּוּנִי', וְהוּא הַנִּמְצָא לָנוּ בְּטֶבַע', רְצוֹנִי לוֹמַר: הַמֻּשְׂכָּלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת'; וּמִמֶּנּוּ - שֵׂכֶל נִקְנֶה".

א) סבת הפועל, ב) סבת החומר, ג) סבת הצורה, ד) סבת התכלית". כלומר על כל נמצא שבעולם, בין מלאכותי שנעשה בידי אדם, ובין טבעי שנעשה בידי שמים נשאלות בתחילת מחשבה ארבע שאלות הכרחיות, שהתשובות הניתנות עליהן הן ארבע הסבות הנזכרות. למשל: כסא. מי עשה את הכסא? – הנגר. זוהי: סבת הפועל. ממה עשה את הכסא? – מעץ. זוהי: סבת החומר. איך עשה את הכסא? – עגול. זוהי: סבת הצורה. למה עשה את הכסא? – לשבת עליו. זוהי: סבת התכלית. וכן הוא גם בנמצאים הטבעיים, למשל: האדם. חומרו – החיות: (הגוף עם כחות הנפש החיונית); צורתו – כח המדבר, הנפש המשכלת; פועלו – זה שנתן לו הצורה, הקב"ה; ותכליתו – להשיג את המושכלות ולדעת את ה'. ובכל אחת מהסבות הללו יש סבות קרובות וסבות רחוקות. ורבינו מדגים שם את הסבות „הקרובות והרחוקות" על ידי משל לקוח מן „סבת הפועל". והוא: „אד עלה מן הארץ והניע את האויר תנועה חזקה, והתחוללה רוח גדולה. נשיבת הרוח שברה גזע תמרה. הגזע נפל על כותל אחד ושבר אותו. מן הכותל נפלה אבן על זרוע ראובן ושברתה". הנה: הסבת הקרובה לשבירת זרוע ראובן – היא האבן; הסבה הרחוקה – גזע התמרה; הרחוקה יותר – הרוח; והיותר רחוקה – האד העולה. וכן הוא בשאר הסבות. למשל: סבת התכלית. אדם לעמל יולד והוא עובד ועמל כל היום. ונשאלת שאלה: למה? – למצוא לחמו. למה? – להחיות נפשו. למה? – למען ילמד ויקנה שלימות לנפשו. למה? – להשכיל מושכלות. למה? – להשיג את הבורא, ולזכות בזה לחיי נצחים, לעוה"ב. התכלית הקרובה ביותר – למצוא לחמו; והרחוקה ביותר – השגת הבורא. וכן בשאר הסבות. וזאת עלינו לדעת: האדם השלם כשהוא מחפש ברוח בינתו, בין כשהוא חותר למצוא את הסבה, עיקרו ושרשו של איזה דבר, והוא הולך אחורנית מסבה אל סבה עד שהוא מגיע לתחילה וראש, לסבת כל הסבות; ובין כשהוא חוקר לכל תכלית של אותו דבר, והוא הולך לפנים מתכלית אל תכלית עד שהוא מגיע לתכלית כל התכליות – תמיד ימצא שם את אלהיו, שהוא תחילה וסוף, ראשון לראשונים ואחרון לאחרונים. שתי הקצוות: סבת כל הסבות ותכלית כל התכליות נוגעות זו בזו והסוף נעוץ בתחילתו. הוא מקור כל ההויה: הכל נובע ויוצא ממנו, והכל שב אליו.

א התבונה. ב התבונה התיאורית. ג בטבע האנושי מלדה. ד ענינים הנתפסים ע"י השכל בתחילת המחשבה בלי עיון וחקירה, כגון: ששנים הם יותר מאחד; שהכל יותר מהחלק, דבר שגם ילד בן שנה, שנתים תופס ומבחין בו; בניגוד ל„מושכלות שניות" הנקנות ע"י עיון והוכחות מופתיות (מלה"ג, שער ח').

ה הנקנה על יסוד ה„מושכלות הראשונות" ע"י למוד והתלמדות ושקידה מרובה. החלק השכלי של נפש האדם הוא בתחילתו רק שכל היולי, שכל בכח, בהכנה, ז"א: רק כלי קיבול, תמוכן ומוכשר לקבל דעה והשכל. ואך ע"י הסתכלות תמידית ואימונים שכליים, מתפתח אותו השכל-בכח ונעשה לשכל-בפועל. ואז הוא אוסף חכמה ודעת בהכירו את הצורות המופשטות

וְאֵין זֶה מְקוֹמוֹ[א]. וּמֵהֶן – זַכּוּת הַתְּבוּנָה[ב], וְטוּב הַהֲבָנָה[ג], וְהוּא: לַעֲמֹד עַל־הַדָּבָר וְלַהֲבִינוֹ מְהֵרָה בְּלֹא זְמָן[ד], אוֹ בִּזְמָן קָרוֹב[ה]. וּפְחִיתוּת זֶה הַכֹּחַ – הֵפֶךְ אֵלּוּ[ו], אוֹ שֶׁכְּנֶגְדָּם.

אֲבָל מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת יִמָּצְאוּ לַחֵלֶק הַמִּתְעוֹרֵר לְבַדּוֹ[ז]; וְחֵלֶק הַמַּרְגִּישׁ בְּזֶה הָעִנְיָן אֵינוֹ רַק שַׁמָּשׁ[ז] לַחֵלֶק הַמִּתְעוֹרֵר. וּמַעֲלוֹת זֶה הַחֵלֶק רַבּוֹת מְאֹד: כַּזְּהִירוּת, כְּלוֹמַר: יִרְאַת חֵטְא, וְהַנְּדִיבוּת וְהַיֹּשֶׁר, וְהָעֲנָוָה, וְהַשִּׁפְלוּת[ח], וְהַהִסְתַּפְּקוּת[ט], וְהוּא שֶׁקָּרְאוּ חֲכָמִים: עֲשִׁירוּת, בְּאָמְרָם[י]: אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? – הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ. וְהַגְּבוּרָה

מהנמצאים ברואי מטה, ואת השכלים הנפרדים ברואי מעלה – עד שהוא מגיע להשגת הבורא. ובהשכילו כל זאת – הוא נעשה אחד עם המושכלות שהשכיל להיות הויה ממשית נצחית בשם „שכל נקנה", או בתור „צורת השכל". ראה לעיל (הקדמת „חלק" עמ' קכא, קלה). כי יחסו של השכל הנקנה לנפש האדם, כיחס הנפש לגופו של האדם (יסוה"ת פ"ד, ח"ט; תשובה פ"ח, ה"ג; מו"נ ח"א סח, עג). השכל הנקנה נקרא גם: „שכל נאצל" – מפני שהנפש בהשכילה את המושכלות, היא נעזרת בעבודתה העיונית ע"י ה„שכל הפועל" הנקרא גם: „אישים" (יסוה"ת פ"ב, ה"ז), המאציל עליה משפע השכל העולמי. ראה (שייער „השיטה הפסיכולוגית של מימוני" עמוד 88 והלאה). [א] באשר אין לו יחס ישר לתורת המדות. ראה סוף הפרק הקודם. [ב] חריפות. הכשרון לכוון בנקל אל האמת בפתרון חידות ובעיות הגיוניות („ספר המדות" תרגום שולבוים עמוד 81). [ג] קל התפיסה. [ד] על אתר, מבלי חשוב הרבה. [ה] רבינו בפירושו (אבות פ"ב, מ"ח) יאמר על „כמעין המתגבר": „ושבח ר' אליעזר בן ערך בטוב ההבנה, והיות כל ענין עמוק קל אצלו". [ו] מיעוט ההבנה ודוחק התבונה. ראה לקמן (פ"ז בתחילתו). דוגמה לחריפות ותפיסה מהירה והיפוכן תראה לנו המשנה (אבות פ"ה מ"יב). ורבנו חושב שם בפירושו את המעלות ההן לטבעיות, ואינן מן המעלות שאפשר לסגלן על ידי השתדלות והתמדה. [ז] בנוגע לעשיית העבירות והמצוות שניהם שוים, שהרי שניהם גורמים לתנועת האברים לפעולה: ה„מרגיש" בחושיו והרגשתו, וה„מתעורר" – ביצרו ותשוקתו. ולפיכך נאמר למעלה בתחילת הפרק: „ובשני החלקים האלה יהיו כל העבירות והמצות". אבל כאן, כשהמדובר ב„מעלות המדות" שהן תכונות נפשיות ווירטוס, טוגענדען בלע"ז, הבאות לידי גילוי רק בהפעליות יצריות פנימיות ללא מעשה ופעולה – מה לכח המרגיש ולהן, הלא במעלות המדות מבחינים בין טוב לרע, בעוד שבחלק המרגיש – כמו בחלק השכלי – מבחינים בין אמת ובין שקר; בין נכון, או לא נכון. למשל: אחד רואה נכוחות, והשני – רואה זרות; אחד מיטיב לשמוע, והשני – כבדו אזניו, ושמיעתו אינה נכונה, וכיו"ב. [ז] אלא תפקידו של כח המרגיש בנידון זה, הוא תפקיד סַרְסָר־שַׁמָּשׁ המשמש את כח המתעורר. השוה (רוזין „האתיקה המימונית" עמ' 57). [ח] סבלנות וסלחנות. [ט] במה שיש לו. [י] (אבות פ"ד, מ"א).

וְהָאֱמוּנָה[א] וְזוּלָתָם. וּפְחִיתוּת זֶה הַחֵלֶק – הִיא: לְחַסֵּר מֵאֵלּוּ, אוֹ לְהוֹסִיף בָּהֶן[ב].

אֲבָל הַחֵלֶק הַזָּן וְהַמְדַמֶּה – לֹא יֵאָמֵר בּוֹ לֹא מַעֲלָה וְלֹא פְחִיתוּת; אַךְ יֵאָמֵר: שֶׁהוּא זָן עַל־יֹשֶׁר[ג], אוֹ עַל־בִּלְתִּי יֹשֶׁר, כְּמוֹ שֶׁיֵּאָמֵר: אִישׁ פְּלוֹנִי עִכּוּלוֹ טוֹב, אוֹ בָטֵל עִכּוּלוֹ; אוֹ נִפְסַד דִּמְיוֹנוֹ[ד] אוֹ הוּא מְדַמֶּה עַל־יֹשֶׁר[ה] – אֵין בָּזֶה לֹא מַעֲלָה וְלֹא פְחִיתוּת.

וְזֶה מַה־שֶּׁרָצִינוּ לְזָכְרוֹ בְּזֶה הַפֶּרֶק.

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי

(בְּחוֹלִי הַנֶּפֶשׁ[ו])

אָמְרוּ הַקַּדְמוֹנִים[ז]: כִּי יֵשׁ לַנֶּפֶשׁ בְּרִיאוּת וָחֹלִי, כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לַגּוּף בְּרִיאוּת וָחֹלִי. וּבְרִיאוּת הַנֶּפֶשׁ – הִיא: שֶׁתִּהְיֶה תְכוּנָתָהּ[ח] וּתְכוּנַת חֲלָקֶיהָ – תְּכוּנוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה בָהֶן תָּדִיר הַטּוֹבוֹת וְהַפְּעֻלּוֹת הַנְּאוֹתוֹת[ט]; וְחָלְיָהּ – הוּא: שֶׁתִּהְיֶה תְכוּנָתָהּ וּתְכוּנַת חֲלָקֶיהָ – תְּכוּנוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה בָהֶן תָּדִיר הָרָעוֹת וְהַפְּעֻלּוֹת הַמְגֻנּוֹת. אָמְנָם, בְּרִיאוּת הַגּוּף וְחָלְיוֹ – מְלֶאכֶת הָרְפוּאוֹת תַּחְקֹר עָלָיו. וּכְמוֹ שֶׁחוֹלֵי הַגּוּף יְדַמּוּ[י], לְהֶפְסֵד הַרְגָּשׁוֹתֵיהֶם[יא], בְּמַה־שֶּׁהוּא מַר – שֶׁהוּא מָתוֹק, וּבְמַה־שֶּׁהוּא מָתוֹק – שֶׁהוּא מַר; וִיצַיְּרוּ[יב] הַנָּאוֹת[יג] – בְּצוּרַת בִּלְתִּי־נָאוֹת; וְתֶחֱזַק תַּאֲוָתָם וְתִרְבֶּה הֲנָאָתָם בְּעִנְיָנִים שֶׁאֵין הֲנָאָה בָּהֶם כְּלָל לַבְּרִיאִים; וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה בָהֶם צַעַר: כַּאֲכִילַת עָפָר

א עוז ואומץ. מלשון: ויהי ידיו אמונה (שמות יז, יב). ב שמעלות המדות הן הממוצעות: לא יותר מדי ולא פחות מדי, והנוטה לקצוות – פחיתות היא וחסרון. ראה לקמן (פרק ד); וכן (הלכות דעות פ"א). ג שהוא מפרנס ומכלכל את הגוף כראוי, בלי הפרעות בתזונה. ד שהוא מופרז וחולני, כדמיונם של חולים ושיכורי מורפיום. ה כראוי. ו ונוסח אחר: בְּחָלְיֵי הנפש. ז הפילוסופים. „אמר משה: מן הידוע מאמר הפילוסופים: שיש לנפש בריאות וחולי, כמו שיש לגוף בריאות וחולי" („אגרות הרמב"ם" קובץ שני עמ' 20). השוה („ספר המדות" מאמר א', פי"ג). ח סגולתה הטבעית, אופיה. ט בהתאם לתורת המוסר, שהן נאות ומקובלות על הבריות. י יחשבו בטעות, כמו: אל תדמי בנפשך (אסתר ד, יג). יא מפאת קלקול פעולות החושים. יב בדמיונם. יג את הטוב והנאה לבריאות גופם.

וּפְחָמִים, וְהַדְּבָרִים הָעֲפוּצִים[א] וְהַחֲמוּצִים מְאֹד, וְכַיּוֹצֵא בְּאֵלּוּ מִן־הַמְּזוֹנוֹת אֲשֶׁר לֹא יִתְאַוּוּ לָהֶם הַבְּרִיאִים, אֲבָל יִמְאֲסוּ אוֹתָם — כֵּן חוֹלֵי הַנְּפָשׁוֹת, רְצוֹנִי לוֹמַר: הָרָעִים וּבַעֲלֵי מִדּוֹת הָרָעוֹת, יְדַמּוּ בְּמַה־שֶּׁהוּא רַע, שֶׁהוּא — טוֹב, וּבְמַה־שֶּׁהוּא טוֹב, שֶׁהוּא — רָע[ב]. וְהָאָדָם הָרַע יִתְאַוֶּה לְעוֹלָם הַפְלָגוֹת[ג], אֲשֶׁר הֵן בֶּאֱמֶת רָעוֹת, וִידַמֶּה בַּעֲבוּר חָלְיֵי נַפְשׁוֹ שֶׁהֵן טוֹבוֹת.

וּכְמוֹ שֶׁהַחוֹלִים הַגּוּפָנִיִּים, כְּשֶׁיֵּדְעוּ חָלְיָם וְלֹא יֵדְעוּ מְלֶאכֶת הָרְפוּאוֹת, יִשְׁאֲלוּ הָרוֹפְאִים וְיוֹדִיעוּם מַה־שֶּׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹתוֹ, וְיַזְהִירוּם מִמַּה־שֶּׁיְּדַמּוּהוּ עָרֵב, וְהוּא בְּהֵפֶךְ חָלְיָם; וְיַכְרִיחוּם לָקַחַת דְּבָרִים הַנִּמְאָסִים וְהַמָּרִים עַד שֶׁיַּבְרִיאוּ גוּפוֹתָם, וְיָשׁוּבוּ לִבְחֹר בַּטּוֹב וְלִמְאוֹס בָּרָע — כֵּן חוֹלֵי הַנְּפָשׁוֹת, צָרִיךְ לָהֶם שֶׁיִּשְׁאֲלוּ הַחֲכָמִים שֶׁהֵם רוֹפְאֵי הַנְּפָשׁוֹת וְיַזְהִירוּם מִן־הָרָעוֹת הָהֵן אֲשֶׁר יַחְשְׁבוּ בָהֶן שֶׁהֵן טוֹבוֹת, וִירַפְּאוּ אוֹתָם בִּמְלָאכָה אֲשֶׁר יְרַפְּאוּ בָהּ מִדּוֹת הַנֶּפֶשׁ[ד], אֲשֶׁר אֶזְכְּרֶהָ בַּפֶּרֶק שֶׁאַחַר זֶה. אָמְנָם, חוֹלֵי הַנְּפָשׁוֹת אֲשֶׁר לֹא יַרְגִּישׁוּ בְּחָלְיָם וִידַמּוּ בוֹ שֶׁהוּא — בְּרִיאוּת; אוֹ יַרְגִּישׁוּ בוֹ וְלֹא יִתְרַפְּאוּ — אַחֲרִיתָם, מַה־שֶּׁתִּהְיֶה אַחֲרִית הַחוֹלֶה כְּשֶׁיִּמָּשֵׁךְ אַחַר הֲנָאוֹתָיו וְלֹא יִתְרַפֵּא, שֶׁהוּא יָמוּת בְּלִי סָפֵק[ה].

אֲבָל הַמַּרְגִּישִׁים, וְהֵם נִמְשָׁכִים אַחַר הֲנָאוֹתֵיהֶם — אָמְרָה בָהֶן הַתּוֹרָה הָאֲמִתִּית מְסַפֶּרֶת דִּבְרֵיהֶם[ו]: כִּי בִּשְׁרִרוּת לִבִּי אֵלֵךְ, לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת־הַצְּמֵאָה (דברים כט, יח). רְצוֹנִי לוֹמַר: שֶׁהוּא מְכַוֵּן לְרַוּוֹת צְמָאוֹ[ז] וְהוּא מוֹסִיף לְעַצְמוֹ צָמָא[ח]. אַךְ עַל־שֶׁאֵינָם

[א] שיש בהם טעם מרורים, כטעם העפצים ההם הגדלים על עצי האלונים כתפוחים קטנטנים ונקראים: גאלאפפעל בלע"ז. מעבדים בהם את העורות ומשתמשים בהם בתעשיית הדיו. ויש גורסים: עפושים — דברים רקובים ומקולקלים. [ב] וכן תיאר הנביא את משחתי המדות: הוי האומרים לרע — טוב, ולטוב — רע; שמים חושך — לאור, ואור — לחושך (ישעיה ה, כ). [ג] פעולות קיצוניות: יותר מדי, או פחות מדי. [ד] על דרך: רפאה נפשי כי חטאתי לך (תהלים מא, ה). [ה] ראה (הל' דעות פ"ב). [ו] מה שאלה האחרונים, חולי־הנפש אומרים. [ז] להשקים צמאון יצרו במלוי תאוותיו. [ח] ובזה עוד יגביר את צמאונו. ואלה דברי הרמב"ן ז"ל בפירושו לפסוק זה: „כי האדם כאשר תבא

מַרְגִּישִׁים בַּדָּבָר – אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, עֲלֵיהֶם: דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו; וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם (משלי יב, טו). רָצָה לוֹמַר: שׁוֹמֵעַ לַעֲצַת הֶחָכָם – חָכָם, מִפְּנֵי שֶׁיּוֹדִיעֶנּוּ הַדֶּרֶךְ שֶׁהוּא יָשָׁר בֶּאֱמֶת; לֹא אֲשֶׁר יַחְשְׁבֵהוּ הוּא „יָשָׁר". וְאָמַר: יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ[א], וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי מָוֶת (שם יד, יב). וְאָמַר עוֹד בְּחוֹלֵי הַנְּפָשׁוֹת הָאֵלֶּה, בִּהְיוֹתָם בִּלְתִּי יוֹדְעִים מַה־יַּזִּיקֵם וּמַה־יּוֹעִילֵם: דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה, לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשֵׁלוּ[ב] (שם ד, יט). אַךְ מְלֶאכֶת רְפוּאַת הַנְּפָשׁוֹת הִיא, כְּמוֹ שֶׁאֲסַפֵּר בַּפֶּרֶק הָרְבִיעִי.

פֶּרֶק רְבִיעִי

(בִּרְפוּאוֹת חוֹלְיֵ[ג] הַנֶּפֶשׁ)

הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים – הֵם הַמַּעֲשִׂים הַשָּׁוִים[ד], הַמְמֻצָּעִים בֵּין שְׁתֵּי קְצָווֹת שֶׁשְּׁתֵּיהֶן רָע: הָאַחַת מֵהֶן – תּוֹסֶפֶת[ה], וְהַשֵּׁנִית – חֶסְרוֹן[ו]. וְהַמַּעֲלוֹת[ז] – הֵן תְּכוּנוֹת נַפְשִׁיּוֹת וְקִנְיָנִים[ח] מְמֻצָּעִים בֵּין שְׁתֵּי תְכוּנוֹת רָעוֹת: הָאַחַת מֵהֶן – יְתֵרָה, וְהָאַחֶרֶת – חֲסֵרָה. מִן הַתְּכוּנוֹת הָאֵלֶּה יִתְחַיְּבוּ[ט] הַפְּעֻלּוֹת הָהֵן. – וְהַמָּשָׁל בּוֹ:

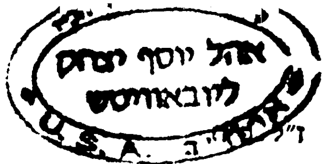
בלבו קצת התאות, והוא ימלא תאותו – אז יוסיף בנפשו תאוה יתירה ותהיה צמאה מאד לדבר ההוא עוד יותר מבראשונה". א „עובר עבירה ואומר: אין בה עבירה" (רש"י). ב ואינם יודעים לתיזהר. ג נו"א: חֳלָיֵי הנפש. ד הישרים. ה הוא הקצה הראשון, יותר מדי לצד החיוב, כגון: פזרן, המפזר כספו לצורך ושלא לצורך. ו הוא הקצה האחרון, יותר מדי לצד השלילי, כגון: קמצן רע עין. ז מעלות המדות, המקור שממנו נובעים המעשים הטובים, כמו שמבואר בסמוך. ח נמוסים והרגלים שנעשו לקנין נפש, טבע שני. ט יוצאות בהכרח. השיטה הזאת, שיטת „שביל הזהב" שהיא ההרמוניה בחיים, בדעות ובמעשים – היא תורה שהורו נביאינו וחכמינו שבכל דור ודור, והיא מצאה הד גם בספרות העולמית. ראה („תורת המדות", תרגום שולבוים עמוד 23–22). אל תט ימין ושמאל, הסר רגלך מרע (משלי ד, כז). שהיציאה משביל הזהב שבאמצע, בין לצד ימין ובין לצד שמאל, בין לצד התוספת ובין לצד החסרון – נקרא: רע. אל תהי צדיק הרבה; אל תרשע הרבה (קהלת ז, טז־יז). ראש ועושר אל תתן לי; הטריפני לחם חוקי (משלי ל, ח). ובדברי חכמינו ז"ל (ירושלמי חגיגה פ"א, ה"א): „התורה הזו דומה לשני שבילים, אחד של אור ואחד של שלג. היטה בזה – מת באור; היטה בזה – מת בשלג. מה יעשה? – יהלך באמצע". ביתר ביאור מובא אותו המשל בתוספתא (חגיגה פרק ב):

הַזְּהִירוּת", שֶׁהִיא מִדָּה מְמֻצַּעַת ב בֵּין רֹב הַתַּאֲוָה וּבֵין הֶעְדֵּר ג הֶרְגֵּשׁ־הַהֲנָאָה. הַזְּהִירוּת – הִיא מִמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת; וּתְכוּנַת הַנֶּפֶשׁ, אֲשֶׁר תִּתְחַיֵּב מִמֶּנָּה הַזְּהִירוּת – הִיא מַעֲלַת הַמִּדּוֹת. אֲבָל רֹב הַתַּאֲוָה – הוּא הַקָּצֶה הָרִאשׁוֹן ד; וְהֶעְדֵּר הֶרְגֵּשׁ־הַהֲנָאָה לִגְמָרֵי – הוּא הַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן ה, וּשְׁנֵיהֶם רַע גָּמוּר. וּשְׁתֵּי תְכוּנוֹת הַנֶּפֶשׁ, אֲשֶׁר מֵהֶן יִתְחַיֵּב רֹב הַתַּאֲוָה, וְהִיא: הַתְּכוּנָה הַיְּתֵרָה; וְהֶעְדֵּר־הַהַרְגָּשָׁה, וְהִיא: הַתְּכוּנָה הַחֲסֵרָה – שְׁתֵּיהֶן יַחַד פְּחִיתִיּוֹת מִפְּחִיתִיּוֹת הַמִּדּוֹת.

„התורה הזו דומה לאסטרטיא (דרך כבושה) העוברת בין שני שבילים: אחד של אור ואחד של שלג. היטה לכאן – נכוה באור; היטה לכאן – נכוה בשלג. מה יעשה? – יהלך באמצע, ובלבד שלא יהא נוטה לא לכאן ולא לכאן. כל הקורא כאן בשים לב את דברי רבנו ז"ל, אי אפשר לו להתעלם מן העובדה – שדבריו ודעותיו רובם ככולם שאובים ממקור ברוך, ממקור ישראל, ודברי הפילוסופים שדרכו להסתייע בהם, משמשים לו רק בבחינת „תנא דמסייע", להיותם לו לסעד וסיוע בדעותיו המקוריות. וצודקים מאד דברי הרב החכם, הסופר והפדגוג מר ד"ר הולצברג נ"ר במאמרו החשוב: „לשיטת המוסר של הרמב"ם, מקוריותה ומקורה", שנדפס ב„ההד" (שנת תרצ"ה חוברת ז'), השולל בהחלט דעת אלה מחוקרי הרמב"ם, הסוברים שבתורת המוסר שלו הושפע מהפילוסופיא היונית. ואלה דבריו שם בקירוב: „פתגם רומי אומר: ‚כששני אנשים עושים דבר אחד – אינו דבר אחד'. כי לא המעשה החיצוני הבא לידי גילוי הוא העיקר, כי אם הנימוקים הפנימיים הגורמים למעשת זה. למשל: שני אנשים מרבים בצדקת. אחד – מפני שהוא אוהב עניים וחומל דלים, והשני – מפני שהוא רוצה לקנות לו שם ופירסום. או משל אחר: שנים עמלים ומשתדלים להציל טובע במים. האחד מתכוון – כדי להציל את נפש הטובע, והשני – כדי להמיתו אחר כך במיתה יותר חמורה. בדיוק כך יכולים אנו – על יסוד הפתגם הזה – גם כן לומר: ‚כששני אנשים אומרים דבר אחד – הוא לא אותו הדבר ולא היינו הך'. יש צורך, איפוא, לדעת את הבסיס אשר עליו עומד האומר, והמקור שממנו נובעת המימרא. ויכולים אנו להחליט בודאות: שהבסיס שעמד עליו הרמב"ם היה כלו יהודי; עץ הדעת שלו בעיקרו ונופו – על אדמת קודש צמח וגדל; ותורת המוסר שלו כולו – מקור ישראל מקורת. „והפילוסופיא של אריסטו ותורת המוסר שלו, היא רק הקליפה החיצונית שבה הניח הרמב"ם את הגרעין הנצחי של היהדות". זהו הלך־מחשבותיו של המחבר הנכבד, המנמק דעתו בהוכחות נאמנות ומשכנעות. עיי"ש. א מן החטא. פרישות וכבישת יצר הרע. ב הנמצאת באמצע. ג שאינו מרגיש כוסף ומשיכה להנאות עולם הזה. ראה (הלכות דעות פ"א, ה"א). ד צד התוספת. ה צד החסרון. ו „כי חוסר הרגש שכזה אינו אנושי". ראה („ספר המדות" תרגום שולבוים עמוד 40).

וְכֵן הַנְּדִיבוּת[א] – מְמֻצַּעַת בֵּין הַכִּילוּת[ב] וְהַפִּזּוּר[ג]; וְהַגְּבוּרָה[ד] – מְמֻצַּעַת בֵּין הַמְּסִירָה לְסַכָּנוֹת[ה] וּבֵין רֹךְ הַלֵּבָב[ו]; וְהַסִּלְסוּל[ז] – מְמֻצָּע בֵּין הַהִתְנַשְּׂאוּת[ח] וּבֵין הַנְּבָלָה[ט]. וּפֵרוּשׁ סִלְסוּל – הוּא: מִי שֶׁמִּתְכַּבֵּד כָּרָאוּי וְאֵינוֹ מִתְנַבֵּל בְּדָבָר. וְהַהִתְנַשְּׂאוּת – הִיא שֶׁיִּתְכַּבֵּד הָאָדָם יוֹתֵר מִן־הָרָאוּי לוֹ. וְהַנְּבָלָה – יְדוּעָה, וְהִיא: שֶׁיַּעֲשֶׂה אָדָם מַעֲשִׂים בִּלְתִּי הֲגוּנִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם פְּחִיתוּת הַרְבֵּה וְחֶרְפָּה[י]. וְהַנַּחַת[יא] – מְמֻצַּעַת בֵּין הַקִּטְרוּג וְהַקַּנְטְרָנוּת[יב], וּבֵין רַכּוּת הַטֶּבַע, מַה־שֶּׁקּוֹרִין בלע"ז: מולד"ה[יג] וְהוּא: מִי שֶׁהוּא בְּלֹא דִבּוּר וּבְלֹא מַעֲשֶׂה לִכְבֵדוּת[יד] טִבְעוֹ וְקֹר מִזְגּוֹ[טו], וְהוּא כְּנֶגֶד הַקִּטְרוּג שֶׁיָּבֹא מֵחִדּוּד[טז] טִבְעוֹ וְחֹם מִזְגּוֹ[יז]. וְהָעֲנָוָה – מְמֻצַּעַת בֵּין הַגַּאֲוָה

א לתת לדברים שבצדקה בעין יפה וברוח נדיבה. ב קמצנות וצרות עין. ג ללא צורך. הנדיבות – היא המדה הנכונה ביחסי הקנין והרכוש. הנדיב נותן למי שראוי לכך בשעת הצורך, בכוונה הראויה ובדרך הראוי („ספר המדת" מאמר ב' פ"ט). והפזרן נותן הרבה גם לבלתי ראויים לכך, לחונפים המחליקים לו לשון ואין מטרה מוסרית לנתינתו. ד אומץ לב ורוח גבורה ואמונה בדרך תבונות במקום הנחוץ וברגע הדרוש. ה חירוף נפש ללא צורך, וללא תקוה לתועלת ונצחון. ו פחדנות. ז חשיבות עצמית, כמו שמבואר בסמוך, וכלשון חכמינו: „כהנים נהגו סלסול בעצמם" (קדושין עח:). ח גובה לב וגאוה יתירה. ט העדר רגש הכבוד, ציניזים בלע"ז. י לעושיהם. לפי („ספר המדות" מ"ב, פ"ז; מ"ד, פ"ד) גם מדת „הסלסול" ושני קצותיו מוצאים את בטוים בנתינת כסף לזולת, כמו ה„נדיבות"; אלא שהראשונה מתגלית בתנאים ואמצעים גדולים, בעוד שהשניה נוהגת בקטנות: התנשאות – מי שמפריז ומוציא סכומים כבדים על ענינים קלי ערך; לא מפני שזה נאה והגון, אלא מפני אהבת הפרסום. והנבלה – היא קטנות נפש של איש זערורי שבנתינה היותר קטנה הוא בוחן ובודק, מפקפק ומהסס; וכשנתן כבר, הוא מיבב מתוך יסורי נפש שנתן יותר מהראוי – וככה הוא מקלקל את כל הטוב והנאה שבמעשיו (עפ"י בן ישראל). בהוצאות אחרות חסר פירוש ה„מונחים" האלה, בכלל גדול כאן שנוי הנוסחאות במנין המדות וכינוייהן. יא הנוחות לבריות; סבר פנים יפות, לשון רכה וכיו"ב. יב התגרות בריב, אהבת מדנים. יג מלה ספרדית עתיקה (רוזין). יד שאינו נרגש ואינו מתפעל ואינו נפגע. טו שהוא אדיש, פלגמטי. טז מרגשנות יתירה ואיסטניסות. יז רגזנות. מזג – פירושו: עירוב נוזל בנוזל, כגון מים ביין: אל יחסר המזג (שה"ש ז, ג). והושאל גם למזגו של האדם – אפיו ותכונתו הטבעית – שהוא התוצאה מעירוב ארבע הליחות שבו ואופן הרכבתן. וארבע הליחות הן: א) הדם (סנגויס), ב) הריר, או המרה הלבנה (פלגמה), ג) המרה השחורה (מלנכוליה), ד) המרה הירוקה, או הצהובה (כוליה). והיה אם תרכובת ארבע הליחות היא כתיקונה: שהן

ובין שפלות הרוח[א]. והסתפקות[ב] – ממצעת בין אהבת הממון ובין העצלות[ג]. וטוב-לב – ממצע בין הנבלה[ד] ויתרון טוב הלבב. (ומפני[ה] שאין למדות האלה שם ידוע[ו] בלשוננו – צריך לפרש עניניהם, ומה-שרוצים בו הפילוסופים: לב טוב – קוראים: מי שכל-כונתו להיטיב לבני אדם בגופו, ובעצתו, ובממונו בכל יכלתו, בלתי שישיגהו נזק או בזיון, והוא: האמצעי. והנבל – הוא הפך זה, והוא: מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר, אפלו במה-שאין לו בו חסרון, ולא טרח, ולא נזק – והוא: הקצה האחרון. ויתרון טוב הלבב – הוא: שעושה דברים הנזכרים ב„לב טוב"[ז], ואפלו אם ישיגהו בזה נזק גדול, או בזיון, או טרח רב והפסד מרבה – והוא: הקצה הראשון). והסבלנות[ח] – ממצע בין הכעס והעדר הרגשת חרפה ובוז[ט]. ובשת-פנים – ממצע בין העזות[י] והבישנות[יא]. (פרוש נראה לי[יב] מדברי רבותינו, זכרונם לברכה, שהבישן הוא אצלם: מי שיש-לו רב בשת; ובשת פנים, היא הממצע – ממאמרם: לא הבישן למד (אבות פרק ב, משנה ה),

---

ממוזגות במדה שוה, שכל אחת מהן רביע – אז בריאות הגוף כראוי, וה„מזג", הטמפרמנט – שוה ותקין. אולם אם בתרכובת הליחות גברה אחת מהן על חברותיה – אז כבר יצא הגוף משווי משקלו ובמזגו מגרעת ופחיתות. למשל: אם גברה ליחות הדם – אז הוא רגזן וקנטרן, „חם-המזג", סנגויני בלע"ז; ואם גברה בו המרה הלבנה – אז הוא „קר-המזג" פלגמתי, אדיש ואפתי; ואם גברה בו המרה השחורה – אז הוא מלנכולי, מדוכא ועצבני. וכן הלאה. את החלוקה הזאת קבע עוד היפוקרט ראש הרופאים שחי במאה החמישית לפני חורבן בית שני. א במדת הענוה יאמר רבנו (הל' דעות פ"ב, הלכה ג'), שאסור לו לאדם לנהוג בה בבינוניות: „שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד, אלא יתרחק מן הקצה אל הקצה. ולפיכך ציוו החכמים: מאד מאד הוה שפל רוח". ב להסתפק במה שיש, ולא להצטער על מה שאין. ג הבטלה, שאינה דואגת כל עיקר למחסור פן יבוא. ד רוע לב, כאותו הכרמלי רע חלב שנבל היה שמו ונבלה עמו (שמ"א כה, כה). ה זה המוקף כאן חסר בהוצאות אחרות, והדברים הם מהמתרגם המתנצל בחוסר מונחים מתאימים. ו טרמינוס קבוע, ז שנזכר לעיל. ח הנטיה למחילה ולסליחה. ט שאינו כועס ואינו מוחה כשמתעללים בו, אפילו במקום שראוי לו לכעוס והיכולת בידו למחות. י חוצפה יתירה. יא בושת פנים מופרזת. יב המוקף – דברי המעתיק אבן תיבון הם המנמק את תרגומו כאן בהבחנה בין בושת-פנים ובישן עפ"י חז"ל.

וְלֹא אָמְרוּ: אֵין בֹּשֶׁת־פָּנִים לָמֵד; וְאָמְרוּ: בֹּשֶׁת־פָּנִים לְגַן־עֵדֶן (שם פרק ה, משנה כ), וְלֹא אָמְרוּ: הַ„בַּיְשָׁן" – וְלָזֶה סִדַּרְתִּים כָּךְ[א]. וְכֵן שְׁאָר הַמִּדּוֹת יִצְטָרְכוּ עַל־כָּל־פָּנִים[ב] לְשֵׁמוֹת מֻנָּחִים[ג] לָהֶם מֵהַסְכָּמָה, שֶׁיִּהְיוּ הָעִנְיָנִים מוּבָנִים[ד].

וְהַרְבֵּה פְּעָמִים יִטְעוּ בְּנֵי אָדָם בְּאֵלּוּ הַפְּעֻלּוֹת וְיַחְשְׁבוּ אֶחָד מֵהַקְּצָווֹת – טוֹב וּמַעֲלָה מִמַּעֲלוֹת הַנֶּפֶשׁ. פְּעָמִים יַחְשְׁבוּ הַקָּצֶה הָרִאשׁוֹן[ה] – טוֹב, כְּמוֹ שֶׁיַּחְשְׁבוּ הַמְּסִירָה לְסַכָּנוֹת – מַעֲלָה, וְיִקְרְאוּ הַמּוֹסְרִים עַצְמָם לְסַכָּנוֹת: גִּבּוֹרִים; וּכְשֶׁיִּרְאוּ מִי שֶׁהוּא בְּתַכְלִית[ו] זֹאת הַמִּדָּה, רְצוֹנִי לוֹמַר: שֶׁמּוֹסֵר עַצְמוֹ לְסַכָּנוֹת וּמוֹסֵר עַצְמוֹ לְמִיתָה בְּכַוָּנָה, וּפְעָמִים יִנָּצֵל בְּמִקְרֶה – יַחֲשִׁיבוּהוּ[ז] בָּזֶה וְיֹאמְרוּ עָלָיו שֶׁהוּא: גִּבּוֹר. וּפְעָמִים יַחְשְׁבוּ הַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן[ח] שֶׁהוּא טוֹב, וְיֹאמְרוּ עַל־פְּחוּת הַנֶּפֶשׁ[ט] – שֶׁהוּא: סַבְלָן[י]; וְעַל־הֶעָצֵל[יא] – שֶׁהוּא: שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ; וְעַל־נֶעְדַּר הֶרְגֵּשׁ־הַהֲנָאוֹת לַעֲבִי־טִבְעוֹ[יב] – שֶׁהוּא:

א שבושת־פנים – היא המדה הממוצעת הטובה; והבישנות – היא המדה הקיצונית הרעה. יש גורסים: בוש־פנים בניגוד לבישן, במקום: בושת־פנים, שהוא שם מפשט ומתאים לבישנות שכנגדו, ולא לבישן. ב בהכרח. ג לשמות מלאכותיים, שחכמים מניחים אותם בהסכמה לסמן בהם מושגים שונים. ד כלומר: צורך הכרחי הוא להניח שמות למושגים מחוסרי שמות למען יהיו ברורים למדי ומובנים. גם אריסטו מתאונן על חוסר „מונחים" לכמה מן המדות. ראה למשל („ספר המדות" מאמר ב', פ"ז), ואלה דבריו שם (עמוד 23, תרגום שולבוים): „גם רוב המדות האלה הם בני־בלי־שם; אבל ראוי לנסות לתת להם – כמו לשאר המדות – שמות, למען יפורשו ויובנו יותר". הדברים האלה מתאימים בכול לנוסח שלנו כאן, המצוי בכל הוצאות התלמוד, ולכן החזקנו בו. אולם רוזין (עמ' 81) הגיהו עפ"י המקור של פאקאק והוסיף מלת „לא" וניסח: „וכן שאר המדות לא יצטרכו על כל פנים לשמות מונחים להם בהסכמה, כשיהיו הענינים מובנים". כלומר: מאחר שתורת המדות והמוסר שייכת לחלק המעשי של הפילוסופיה, להנהגת האדם בחברה האנושית, ואינה מדע מדויק עיוני – לפיכך אין צורך הכרחי כל כך ביצירת „מונחים", אם אך הענינים מובנים כל צרכם. והבאים אחריו: וואלף, גארפינקל וגם בני ישראל בהוצאותיהם הבקרתיות החזיקו בנוסח זה. ה התוספת. ו נועז, עז נפש קיצוני. ז יעריצוהו. ח החסרון. ט בעל נפש שפלה עבדותית, שאינו מגיב גם כששמים אותו כעפר לדוש. י קשה לכעוס וסולח לכל. יא ההולך בטל, או יושב בחיבוק ידים. יב פלגמטיקן, שלגסות טבעו ואפיו האדישי אינו מתרשם מזיו הטבע וטובו של העולם והנאותיו.

נִזְהָר, כְּלוֹמַר: יְרֵא־חֵטְא. וְעַל־זֶה הַמִּין מִן־הַטָּעוּת יַחְשְׁבוּ גַּם־כֵּן הַפִּזּוּר וְיִתְרוֹן־טוּב־הַלֵּב מִן־הַפְּעֻלּוֹת הַטּוֹבוֹת – וְזֶה כֻּלּוֹ טָעוּת. וְאָמְנָם יְשֻׁבַּח בֶּאֱמֶת הַמְּמֻצָּע, וְאֵלָיו צָרִיךְ לָאָדָם שֶׁיָּכוּן וְיִשְׁקֹל פְּעֻלּוֹתָיו כֻּלָּם תָּמִיד עַד שֶׁיִּתְמַצְּעוּ[א].

וְדַע, שֶׁאֵלּוּ הַמַּעֲלוֹת וְהַפְּחִיתֻיּוֹת אֲשֶׁר לַמִּדּוֹת לֹא יַגִּיעוּ וְלֹא יִתְיַשְּׁבוּ בַּנֶּפֶשׁ[ב], רַק בִּכְפֵל[ג] הַפְּעֻלּוֹת הַבָּאוֹת מִן־הַמִּדָּה הַהִיא פְּעָמִים רַבּוֹת וּבִזְמַן אָרֹךְ וְהַרְגִּילוּת בָּהֶן. וְאִם הָיוּ הַפְּעֻלּוֹת הָהֵן טוֹבוֹת, יִהְיֶה הַמַּגִּיעַ לָנוּ מֵהֶן – מַעֲלָה; וְאִם הָיוּ רָעוֹת, יִהְיֶה הַמַּגִּיעַ לָנוּ מֵהֶן – פְּחִיתוּת[ד]. וּמִפְּנֵי שֶׁאֵין אָדָם בְּטִבְעוֹ בִּתְחִלַּת עִנְיָנוֹ[ה] בַּעַל מַעֲלָה, וְלֹא בַעַל חִסָּרוֹן[ו] – כְּמוֹ שֶׁנְּבָאֵר בַּפֶּרֶק הַשְּׁמִינִי – וְהוּא יַרְגִּיל בְּלֹא סָפֵק פְּעֻלּוֹת מִקַּטְנוּתוֹ, כְּפִי מִנְהַג קְרוֹבָיו וְאַנְשֵׁי אַרְצוֹ[ז]. וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיוּ הַפְּעֻלּוֹת הָהֵן מְמֻצָּעוֹת[ח], וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיוּ מוּתִירוֹת[ט], אוֹ מְחַסְּרוֹת[י], כְּפִי שֶׁסִּפַּרְנוּ, וְתִהְיֶה נַפְשׁוֹ חוֹלָה – רָאוּי שֶׁיֵּלְכוּ בִּרְפוּאָתוֹ כְּדֶרֶךְ רְפוּאוֹת הַגּוּפוֹת בְּשָׁוֶה: כְּשֵׁם שֶׁהַגּוּף, כְּשֶׁיֵּצֵא מִשִּׁוּוּיוֹ נִרְאֶה אֶל אֵיזֶה צַד נָטָה וְיָצָא, וְנַעֲמֹד כְּנֶגְדּוֹ בְּהֶפְכּוֹ[יא], עַד שֶׁיָּשׁוּב אֶל הַשִּׁוּוּי[יב]. וּכְשֶׁיִּשְׁתַּוֶּה, נְסַלֵּק יָדֵינוּ מִן הַהִפּוּךְ[יג] וְנָשׁוּב לַעֲשׂוֹת לוֹ[יד] מַה־שֶּׁיַּעֲמִידֵהוּ[טו] עַל שִׁוּוּיוֹ –

א עד שיעמדו על אמצעותן (הלכות דעות פ"א, ה"ד). ב ישיבת קבע להיות לקנין נפש. ג על ידי הישנות וחזרה, על ידי אימונים ותרגילים. וכן יאמר רבנו: „וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שיקבעו בו? יעשה וישנה וישלש במעשיו שעושה עפ"י הדעות האמצעיות" (שם, ה"ז). ד כאמרם ז"ל: „כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו", כלומר: נעשית לו כהיתר (יומא פו:). ה מראשית יצירתו. ו אלא נולד הוא לוח חלק, טבולה רָזָה בלע"ז, שיכולים לכתוב עליו מה שרוצים. ז כפי התרשמותו מן הסביבה הקרובה לו. וכדברי רבנו ז"ל (הל' דעות פ"ו, ה"א): „דרך בריתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו". ח ונפשו בריאה. ט נוטות לצד היתר והתוספת. י לצד החסרון. יא כגון: אם גבר החום שבגוף יש לרפאותו באמצעים נגדיים מצננים. וכן להפך. משל למה הדבר דומה? למקל שנתכופף ונתעקם; ברצותנו לישרו אנו כופפים אותו לצד שכנגד, ואז הוא מתיישר ושב להיות כבראשונה („ספר המדות" מ"ב, פ"ט). יב אל מזגו הרגיל, כמו אז בהיותו בריא. יג מהתרופות הנגדיות. יד לכלכלו. טו במזונות שיחזיקוהו על מזגו השוה במצב בריאותו.

כֵּן נַעֲשֶׂה בַּמִּדּוֹת בְּשָׁוֶה[א]. וְהַמָּשָׁל בּוֹ: כְּשֶׁנִּרְאֶה אָדָם שֶׁהָיְתָה לוֹ תְּכוּנָה בְּנַפְשׁוֹ וְחִסֵּר בָּהּ[ב] נַפְשׁוֹ מִכָּל־טוֹבָה לְרֹב הַכִּילוּת – וְזוֹ פְּחִיתוּת מִפְּחִיתֻיּוֹת הַנֶּפֶשׁ; וְהַפֹּעַל אֲשֶׁר יַעֲשֵׂהוּ – מִפְּעֻלּוֹת הָרַע, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק[ג]. וּכְשֶׁנִּרְצֶה לְרַפְּאוֹת זֶה הֶחֳלִי, לֹא נְצַוֵּהוּ לְהַרְגִּיל בִּנְדִיבוּת[ד] – שֶׁזֶּהוּ, כְּמוֹ שֶׁיְּרַפֵּא מִי שֶׁיִּגְבַּר עָלָיו הַחֹם בְּדָבָר הַמְּמֻצָּע הַשָּׁוֶה[ה], שֶׁלֹּא יַבְרִיאֵהוּ מֵחָלְיוֹ; אֲבָל צָרִיךְ שֶׁנְּבִיאֵהוּ לְפַזֵּר[ו], וְיִכְפֹּל[ז] מַעֲשֵׂה הַפִּזּוּר פַּעַם־אַחַר־פַּעַם פְּעָמִים רַבּוֹת, עַד שֶׁתָּסוּר מִנַּפְשׁוֹ הַתְּכוּנָה הַמְחַיֶּבֶת[ח] לְכִילוּת, וְיִהְיֶה קָרוֹב לְהַגִּיעַ אֶל תְּכוּנַת הַפִּזּוּר – וְאָז נְסַלֵּק[ט] פְּעֻלּוֹת הַפִּזּוּר, וּנְצַוֵּהוּ לְהַתְמִיד[י] עַל־פְּעֻלּוֹת הַנְּדִיבוּת וְיִשְׁקֹד[יא] עֲלֵיהֶן: לֹא יוֹתִיר וְלֹא יְחַסֵּר.

וְכֵן כְּשֶׁנִּרְאֵהוּ מְפַזֵּר – נְצַוֵּהוּ לַעֲשׂוֹת פְּעֻלּוֹת הַכִּילוּת וְלִשְׁנוֹתָן; אֲבָל לֹא יִשְׁנֶה פֹּעַל הַכִּילוּת פְּעָמִים רַבּוֹת כְּשַׁנּוֹתוֹ פֹּעַל הַפִּזּוּר. וְזֶה הַחִדּוּשׁ הַטּוֹב – הוּא סֵדֶר הָרְפוּאָה וְסוֹדָהּ, וְהוּא: שֶׁשּׁוּב הָאָדָם מִן־הַפִּזּוּר לַנְּדִיבוּת – יוֹתֵר קַל וְיוֹתֵר קָרוֹב, מִשּׁוּבוֹ מִן־הַכִּילוּת לַנְּדִיבוּת. וְכֵן שׁוּב נֶעְדַּר הַרְגָּשַׁת הַהֲנָאָה נִזְהָר[יב] וִירֵא־חֵטְא – יוֹתֵר קַל וְיוֹתֵר קָרוֹב לָשׁוּב, מִשּׁוּב בַּעַל הַתַּאֲווֹת נִזְהָר. וְלָזֶה נִכְפֹּל עַל־בַּעַל הַתַּאֲווֹת פְּעֻלַּת הֶעְדֵּר הַהֲנָאָה, יוֹתֵר מִשֶּׁנִּכְפֹּל עַל־נֶעְדַּר הַהַרְגָּשׁוֹת פְּעֻלַּת הַתַּאֲוָה; וּנְחַיֵּב עַל רַךְ־הַלֵּבָב מְסִירַת עַצְמוֹ לַסַּכָּנוֹת, יוֹתֵר מִשֶּׁנְּחַיֵּב הַמּוֹסֵר עַצְמוֹ לַסַּכָּנוֹת רַכּוּת הַלֵּבָב; וְנַרְגִּיל הַנָּבָל בְּיִתְרוֹן טוּב הַלֵּבָב,

---

א בדיוק כן נעשה במדות הקיצוניות שבחליי הנפש. ב בגלל התכונה הזאת. ג כי פעולות בני אדם הן על פי המדות מקור מוצאן. ד המדה הממוצעת. ה ולא בתרופה נגודית, כמצות תורת הרפואה מימי היפוקרט: קאנטראריא קאנטראריס, זאת אומרת: לרפא את ההפך בהפכו, באמצעים נגדיים. ו את ממונו. ז וישנה ויחזור פעמים הרבה. ח הגורמת ומביאה בהכרח. ט נרחיק, נאסור עליו. י להישאר תמיד מכאן ולהבא. יא וישמור עליהן בערנות. וסמוכין לדרך רפואה זו אנו מוצאים בדברי חז"ל (ב"ק ס:): „דבר בעיר – אל יהלך אדם באמצע הדרך – מפני שמלאך המות מהלך באמצע הדרכים; שלום בעיר – אל יהלך בצדי הדרכים"... יב להיות נזהר.

יוֹתֵר[א] מִשֶּׁנִּרְגִּיל מִי שֶׁיֶּשׁ־לוֹ יִתְרוֹן לֵב טוֹב בִּנְבָלָה – זֶהוּ סֵדֶר רִפּוּאוֹת הַמִּדּוֹת וְזָכְרֵהוּ.

וּלְזֶה הָעִנְיָן לֹא הָיוּ הַחֲסִידִים[ב] מַנִּיחִים תְּכוּנַת נַפְשׁוֹתֵיהֶם תְּכוּנָה הַמְּמֻצַּעַת בְּשָׁוֶה – אַךְ הָיוּ נוֹטִים מְעַט לְצַד הַיֶּתֶר, אוֹ הַחֵסֶר, עַל־דֶּרֶךְ הַסְּיָג וְהַשְּׁמִירָה[ג]. רְצוֹנִי לוֹמַר, עַל־דֶּרֶךְ מָשָׁל: שֶׁהָיוּ נוֹטִים מִן־הַזְּהִירוּת – לְצַד הֶעְדֵּר הֶרְגֵּשׁ־הַהֲנָאָה מְעַט; וּמִן הַגְּבוּרָה – לְצַד מְסִירוּת נֶפֶשׁ בְּסַכָּנוֹת מְעַט; וּמִטּוּב הַלֵּבָב – לְצַד יִתְרוֹן טוּב הַלֵּבָב מְעַט; וּמִן־הָעֲנָוָה – לְצַד שִׁפְלוּת הָרוּחַ מְעַט, וְכֵן בִּשְׁאָר הָעִנְיָנִים. וְאֶל זֶה הָעִנְיָן רָמְזוּ בְּאָמְרָם: „לִפְנִים מְשׁוּרַת הַדִּין"[ד].

אֲבָל מַה שֶּׁעָשׂוּ אוֹתָם הַחֲסִידִים בִּקְצָת הַזְּמַנִּים, וּקְצָת הַמְּקוֹמוֹת, וּקְצָת אֲנָשִׁים מֵהֶם[ה] גַּם־כֵּן מֻנָּטוֹת אַחַר הַקָּצֶה הָאֶחָד: בְּצוֹם, וְקוּם בַּלֵּילוֹת[ו], וְהַנָּחַת אֲכִילַת בָּשָׂר וּשְׁתִיַּת יַיִן[ז], וְהַרְחָקַת הַנָּשִׁים, וְלָבַשׁ הַצֶּמֶר וְהַשֵּׂעָר[ח], וּשְׁכוּנַת הֶהָרִים, וְהִתְבּוֹדֵד בְּמִדְבָּרוֹת[ט] – לֹא עָשׂוּ דָּבָר מִזֶּה אֶלָּא עַל־דֶּרֶךְ רְפוּאוֹת[י], כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ[יא]. וּלְהֶפְסֵד

[א] כי האהבה העצמית ותאות היצר הסוכן בנו – הן הקובעות והמחייבות את שיטת הרפואה הזאת. השוה („ספר המדות" מאמר ד, פ"ג; מ"ב, פ"ח). [ב] שהיו מדקדקים על עצמם ומחמירים. [ג] שלא יסורו בנקל מהמדה השוה וההממוצעת אל הצד שהיצר מושך לשם. [ד] כלומר: האדם השלם צריך לוותר משלו ולעשות יותר ממה שהדין מחייב אותו. וכן אמרו חז"ל: „לא חרבה ירושלים, אלא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עבדו לפנים משורת הדין" (בבא מציעא ל:). [ה] מחכמינו ז"ל. [ו] לערוך „חצות" בתפלות, תהלות ותשבחות, כדברי הכתוב: חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט, סב). ואמרו רבותינו (ברכות ג:): „עד חצות לילה היה דוד עוסק בתורה, מכאן ואילך – בשירות ותשבחות". [ז] כמו בני יונדב בן רכב (ירמיה לה). [ח] כגון: אליהו. מדברי הנביא: ולא ילבשו אדרת שער למען כחש (זכריה יג, ד). אנו למדים, שזה היה לבוש החסידים מקדם. והנביא מדבר שם על המתחסדים הלובשים אדרת שער למען כחש ולאחוז בה את עיני הבריות. [ט] כאליהו ואלישע. ראה („חובות הלבבות", שער הפרישות פ"ו). [י] וכן יאמר רבנו: „מי שנדר נדרים כדי לכונן דעותיו ולתקן מעשיו – הרי זה זריז ומשובח. כיצד? כגון: מי שהיה זולל, ואסר עליו הבשר שנה או שנתים; או מי שהיה שוגה ביין, ואסר עליו שתיית היין וכיו"ב (הל' נדרים פי"א, ה' כג). [יא] שהיו נוטים לצד היותר, או החסר – על דרך הסיג.

אנשי המדינה[א] גם-כן: כשיראו שהם נפסדים בחברתם[ב] וראות פעלותיהם, עד שיפחדו מהפסד מדותיהם[ג] בעבורם – ועל-כן ברחו להם למדברות ולמקום שאין שם אדם רע[ד]. כמאמר ירמיה הנביא, עליו השלום: מי-יתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה את-עמי ואלכה מאתם, כי כלם מנאפים עצרת בגדים (ירמיה ט, א). וכאשר ראו הכסילים שהחסידים עשו אלה הפעלות ולא ידעו כונתם[ה], חשבו שהן טובות[ו] וכונו אליהן, בחשבם שיהיו כמותם. ויענו את-גופתם בכל-מיני ענוי, ויחשבו שהם קנו לעצמם מעלה ומדה טובה, ושעשו טובה, ושבזה יתקרב האדם לשם – כאלו השם-יתברך שונא הגוף ורוצה לאבדו. והם לא ידעו שאלו הפעלות רע, ושבהן תגיע פחיתות מפחיתיות הנפש[ז]. ואין להמשילם אלא לאיש שאינו יודע במלאכת הרפואות, כשיראה בקיאים מהרופאים שהשקו חולים נוטים למות סמים הנקראים בערבית: שחם, חנטל ומחמדה, ובלע"ז – קולוקינטידא ואשקמוניא; והצבר, ובלע"ז – אלואי[ח] וכיוצא בהם; ופסקו[ט] מהם המזון, ונרפאו מחליים ונמלטו מן-המות הצלה גמורה – ואמר הסכל ההוא: אחר שאלו הדברים מרפאים מן-החלי, כל-שכן שיעמידו הבריא על-בריאותו, או יוסיפו כח. והתחיל לקחת אותם תמיד

א וכן בגלל קלקול המדות של תושבי העיר או הארץ. ב של אנשי המדינה. שרואים הם את מעשיהם הרעים והם מושפעים מהם והולכים גם הם ונפסדים. ג שגם מדותיהם הם תתקלקלנה ויהיו כמותם, כמו שכתוב: ויתערבו.... וילמדו (תהלים קו, לה). ד השוה (הל' דעות פ"ו, ה"א): „ואם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו לישב במדינה, אלא אם כן נתערב עמהם ונוהג כמנהגם הרע – יצא למערות ולחוחים ולמדברות ואל ינהג עצמו בדרך חטאים". ה כי על דרך רפואה עשו זאת. ו כשהן לעצמן, וכך ראוי לכל אחד לעשות. ז על חסידים מבלי עולם כאלה, ראה (ברכות לח:; סוטה כא:). ח סמים משלשלים חריפים. באיגרת ששלח רבנו לשולטן אלמליק („כרם חמד" כרך ג' עמוד 16) מכנה רבנו את קוליקינטידא, הוא המיץ של הפרחים הנקראים: קאלאקווינטען, וכן אשקמוניא, סקאמאניום: „סמים משלשלים חריפים". וד"ר וואלף בספרו „שמונה פרקים" במקורו הערבי עם תרגום גרמני כותב (עמ' 23): „וראוי להעיר, שגם כעת משתמשים הרופאים בסמים אלה". ראה („תורת התרופות" מאת נאטנאגעל ראסבאך). ט ומנעו מהם.

וּלְהִתְנַהֵג בְּהַנְהָגוֹת הַחוֹלִים, שֶׁהוּא יֶחֱלֶה בְּלֹא סָפֵק – כֵּן הֵם חוֹלֵי הַנְּפָשׁוֹת אֵלּוּ בְּלֹא סָפֵק בְּלָקְחָם הָרְפוּאוֹת עַל־הַבְּרִיאוֹת[א].

וְזֹאת הַתּוֹרָה הַתְּמִימָה הַמְּשַׁלֶּמֶת אוֹתָנוּ[ב], כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד עָלֶיהָ יוֹדְעָהּ: תּוֹרַת יְיָ תְּמִימָה מְשִׁיבַת נָפֶשׁ, עֵדוּת יְיָ נֶאֱמָנָה מַחְכִּימַת פֶּתִי (תהלים יט, ח) – לֹא זָכְרָה דָּבָר מִזֶּה[ג]. וְאָמְנָם כַּוָּנָהּ[ד] לִהְיוֹת הָאָדָם טִבְעִי[ה] הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ הָאֶמְצָעִי: יֹאכַל מַה־שֶּׁיֵּשׁ לוֹ לֶאֱכֹל – בְּשִׁוּוּי[ו], וְיִשְׁתֶּה מַה־שֶּׁיֵּשׁ לוֹ לִשְׁתּוֹת – בְּשִׁוּוּי, וְיִבְעַל מַה־שֶּׁמֻּתָּר לוֹ לִבְעֹל – בְּשִׁוּוּי, וְיִשְׁכֹּן בַּמְּדִינוֹת בְּיֹשֶׁר וּבֶאֱמוּנָה[ז]; לֹא שֶׁיִּשְׁכֹּן בַּמִּדְבָּרִיּוֹת וּבֶהָרִים, וְלֹא שֶׁיִּלְבַּשׁ הַצֶּמֶר וְהַשֵּׂעָר, וְלֹא שֶׁיְּעַנֶּה גוּפוֹ. וְהִזְהִירָה[ח] מִזֶּה, לְפִי מַה־שֶּׁבָּא בְּקַבָּלָה[ט]. נֶאֱמַר בְּנָזִיר: וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל־הַנָּפֶשׁ (במדבר ו, יא). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ[י], זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: וְכִי עַל־אֵיזֶה נֶפֶשׁ חָטָא זֶה? – אֶלָּא עַל־שֶׁצִּעֵר עַצְמוֹ מִן־הַיַּיִן[יא]. וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל־וָחֹמֶר: מַה־זֶּה שֶׁצִּעֵר עַצְמוֹ מִן־הַיַּיִן – צָרִיךְ כַּפָּרָה, הַמְצַעֵר עַצְמוֹ מִכָּל־דָּבָר וְדָבָר עַל־אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה.

וּבְדִבְרֵי נְבִיאֵינוּ[יב] וְחַכְמֵי תּוֹרָתֵנוּ רָאִינוּ, שֶׁהָיוּ מְכֻוָּנִים[יג] עַל הַשִּׁוּוּי וּשְׁמִירַת נַפְשָׁם וְגוּפָם[יד], עַל מַה־שֶּׁתְּחַיְּבֵם[טו] הַתּוֹרָה. וְעָנָה הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ[טז] עַל־יַד נְבִיאוֹ לְמִי שֶׁשָּׁאַל[יז] לָצוּם יוֹם אֶחָד בָּעוֹלָם

א כשאינם צריכים להן. על תיקון המדות הרעות על ידי עינויי הגוף וסיגופים בדרך רפואה, ראה („האמונות והדעות" מאמר י', פ"ג). ב המביאה את אלה המחזיקים בה לשלימות המעלות והמדות. ג מסיגופים ועינויים, זולת יום אחד בשנה: יום כיפורים. ד במצוותיה ואזהרותיה. ה שיחיה חיים טבעיים, כפי דרישת הטבע האנושית. ו במדה שוה, ממוצעת, כלומר: במדה הראויה. ז במשאו ומתנו עם הבריות. ח אדרבה, לא רק שהתורה לא ציותה זאת, אלא גם הזהירה מעשות זאת. ט בדברי חז"ל. י (נדרים י.). יא שהנזיר אסור בשתיית היין (במדבר ו, ג). יב שגם הם נקראים: „קבלה" (ב"ק ב:) ומוסב למעלה: „לפי מה שבא בקבלה". יג בדרכי חייהם והוראותיהם. יד מפני שיותר נכון לעבוד ה' בשמחה וטוב לב, מבעינויים וסיגופים. וכדברי ר' יהודה הלוי: „ותורת ה' לא העבידה אותנו בפרישות... ואין כניעתך בימי התענית יותר קרובת אל האלוהים משמחתך בימי השבתות והמועדים" (כוזרי מאמר ב', ג). טו בהתאם למצות התורה שחייבה אותם: ונשמרתם מאד לנפשותיכם (דברים ד, טו). טז והיא כוונת המענה שענה ה'. יז לשליחי הגולה שבאו מבבל לארץ לשאול את הנביא זכריה על דבר הצום בט' באב:

אִם יַתְמִיד אִם לָאו, וְהוּא אָמְרָם לִזְכַרְיָה הַנָּבִיא: הַאֶבְכֶּה בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִשִׁי, הִנָּזֵר כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי זֶה כַּמֶּה שָׁנִים? (זכריה ז, ג) וְעָנָה אוֹתָם: כִּי־צַמְתֶּם וְסָפוֹד בַּחֲמִישִׁי וּבַשְּׁבִיעִי וְזֶה שִׁבְעִים שָׁנָה, הֲצוֹם צַמְתֻּנִי אָנִי? וְכִי תֹאכְלוּ וְכִי תִשְׁתּוּ הֲלוֹא אַתֶּם הָאֹכְלִים וְאַתֶּם הַשֹּׁתִים[א] (שם, ה־ו). וְאַחַר־כָּךְ צִוָּה אוֹתָם בְּיֹשֶׁר[ב] וּבְמַעֲלָה[ג] לְבַד, לֹא בְּצוֹם, וְהוּא אָמְרוֹ לָהֶם: כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת לֵאמֹר: מִשְׁפַּט אֱמֶת שְׁפֹטוּ, וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת־אָחִיו; וְאַלְמָנָה וְיָתוֹם, גֵּר וְעָנִי אַל־תַּעֲשֹׁקוּ, וְרָעַת אִישׁ אָחִיו אַל־תַּחְשְׁבוּ בִּלְבַבְכֶם[ד] (שם, ט־י). וְאָמַר אַחַר־כָּךְ: כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת: צוֹם הָרְבִיעִי[ה] וְצוֹם הַחֲמִישִׁי[ו] וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי[ז] וְצוֹם הָעֲשִׂירִי[ח] יִהְיֶה לְבֵית־יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמֹעֲדִים טוֹבִים, וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ[ט] (שם ח, יט). וְדַע, „שֶׁהָאֱמֶת" – הֵן הַמַּעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת, מִפְּנֵי שֶׁהֵן אֲמִתִּיּוֹת לֹא יִשְׁתַּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁזְּכַרְנוּ בַּפֶּרֶק הַשֵּׁנִי; „וְהַשָּׁלוֹם" – הֵן מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת, אֲשֶׁר בָּהֶן יִהְיֶה הַשָּׁלוֹם בָּעוֹלָם[י].

וְאָשׁוּב אֶל כַּוָּנָתִי. שֶׁאִם יֹאמְרוּ אֵלּוּ הַמִּתְדַּמִּים בָּאֻמּוֹת מֵאַנְשֵׁי תוֹרָתֵנוּ[יא] – שֶׁאֵינִי מְדַבֵּר אֶלָּא בָּהֶם[יב] – שֶׁהֵם אֵינָם עוֹשִׂים

אם יוספו לצום, או יחדלו — באשר כבר יוסד הבית אז (זכריה ז, ב־י).
א כלומר: מה לי ומה התועלת לעולם כלו מכל זה, אם אתם אוכלים ושותים, או אם אתם יושבים בתענית? ב על מעלות המדות הממוצעות והישרות. ג על מעלות השכליות. ד אבל על דברי הצומות וזעקתם — לא ציום. השוה (הל' דעות פרק ג, ה"א). ה שבעה עשר בתמוז — שבו הבקעה העיר (ירמיה נב, ז). ו תשעה באב — בו חרב הבית (שם, יב); בו חרב אח"כ הבית השני; בו נלכדה גם ביתר ונחרשה העיר בימי מרד בר כוכבא. ז שלשה בתשרי — בו נהרג גדליה בן אחיקם שהיה ממונה מטעם מלכות בבל על השארית בארץ (שם מא, יב). ח עשרה בטבת — בו סמך מלך בבל על ירושלים (שם נב, יב). ט כשתאהבו את האמת והשלום יהפכו לכם ימי האבל והצומות הללו לימי שמחה וששון. ראה (ר"ה יח:). י באשר מהן תוצאות למעשים טובים ויחוסים ישרים בין אדם לחברו, שאין ישוב העולם יכול להתקיים בלעדיהם. יא אלה מבני אמונתנו הרוצים לְהִדַּמּוֹת במנהגיהם אל הנזירים שבאומות העולם, כגון: מסדרי הנזירים אצל הנוצרים והמוסלמים. יב כי מה לי ולבני אמונות אחרות כי אדבר בהם ואבקר דרכיהם ומנהגיהם? והגאון בעל „חסד אברהם" כותב בפירושו: „ויש ספרים שכתוב במקום „באומות" — באמת. ולפי זה צריך להגיה: „אלה מאנשי תורתנו המתדמים (המדמים בנפשם) שאתם האמת" וכו'.

מַה־שֶּׁעוֹשִׂים אוֹתוֹ: מֵהַטְרִיחוּת[א] גּוּפוֹתָם, וּפִסּוּק[ב] הֲנָאוֹתֵיהֶם, אֶלָּא עַל־דֶּרֶךְ הַלִּמּוּד[ג] לְכֹחוֹת הַנֶּפֶשׁ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ נוֹטִים אֶל הַצַּד הָאַחֵר מְעַט, כְּפִי מַה־שֶּׁבֵּאַרְנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק, שֶׁרָאוּי שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם כֵּן[ד] - זוֹהִי טָעוּת מֵהֶם[ה], כַּאֲשֶׁר אֲבָאֵר. וְזֶהוּ: שֶׁהַתּוֹרָה לֹא אָסְרָה מַה־שֶּׁאָסְרָה, וְלֹא צִוְּתָה מַה־שֶּׁצִּוְּתָה – אֶלָּא מִפְּנֵי זֹאת הַסִּבָּה, רְצוֹנִי לוֹמַר: כְּדֵי שֶׁנִּתְרַחֵק מִן־הַצַּד הָאֶחָד יוֹתֵר עַל־צַד הַהֶרְגֵּל[ו]. שֶׁאִסּוּר הַמַּאֲכָלוֹת הָאֲסוּרוֹת כֻּלָּן[ז], וְאִסּוּר הַבְּעִילוֹת הָאֲסוּרוֹת[ח], וְהָאַזְהָרָה עַל־הַקְּדֵשָׁה[ט], וּמַה־שֶּׁהִצְרִיךְ בִּכְתֻבַּת אִשָּׁה וְקִדּוּשֶׁיהָ[י], וְעִם־כָּל־זֶה[יא] אֵינָהּ מֻתֶּרֶת תָּמִיד, אֲבָל תֵּאָסֵר בְּעֵת הַנִּדּוּת וְהַלֵּדָה; וְעִם־כָּל־זֶה גָּזְרוּ רַבּוֹתֵינוּ, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, לְמַעֵט הַמִּשְׁגָּל וּמְנָעוּהוּ בַּיּוֹם, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ בְּסַנְהֶדְרִין[יב] – זֶה כֻּלּוֹ, אָמְנָם, צִוָּנוּ הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ לְהִתְרַחֵק מִקְצֵה רֹב הַתַּאֲוָה רִחוּק גָּדוֹל, וְלָצֵאת מִן־הַמְּמֻצָּע אֶל־צַד הֶעְדֵּר הַרְגָּשַׁת־הַהֲנָאָה מְעַט, עַד שֶׁתִּתְחַיֵּב[יג] וְתִתְחַזֵּק בְּנַפְשׁוֹתֵינוּ תְּכוּנַת הַזְּהִירוּת.

וְכֵן כָּל מַה־שֶּׁבַּתּוֹרָה: כִּנְתִינַת הַמַּעַשְׂרוֹת[יד], וְהַלֶּקֶט, וְהַשִּׁכְחָה, וְהַפֵּאָה, וְהַפֶּרֶט, וְהָעוֹלֵלוֹת[טו], וְדִין שְׁמִטָּה וְיוֹבֵל[טז], וְהַצְּדָקָה „דֵּי

[א] שהם מטריחים ומענים גופם בעינויים וסיגופים. [ב] מניעת תענוגים מנפשם. [ג] ההרגל, להרגיל. [ד] שכן היתה דרך החסידים לנטות לצד אחת הקצוות על דרך הסייג והלימוד. [ה] לפי שאין כל צורך בזה, שהרי התורה דאגה כבר לכך. [ו] על ידי אימונים מוסריים והרגלים בכבישת יצר הרע לפי דרכי התורה והוראותיה. [ז] כגון: (ויקרא פ' יא) ועוד. [ח] שבפרשת העריות (שם, יח). [ט] (דברים כג, יח). [י] שיש צורך בטקס רב ובטורח גדול כדי להתיר אשה לבעלה. [יא] ואחרי כל אלה. [יב] כוונת רבנו בזה לפירושו על המשנה (סנהדרין פ"ז, מ"ד). [יג] שתהיה לסגולת נפש חיובית ולקנין חזק שאין לעקרו עוד. [יד] מעשר ראשון, מעשר שני ומעשר עני אחרי שהפרישו קודם לכן תרומה גדולה לכהן. [טו] מתנות עניים בשעת הקציר ולקיטת פירות האילן. [טז] את טעמם יבאר רבנו (מו"נ ח"ג, לט): „כל המצוות אשר סיפרנו בהלכות שמיטה ויובל, יש מהם – לענין חמלה והרחבה לבני אדם כלם, כמו שנאמר: ואכלו אביוני עמך (שמות כג, יא); ומהם – חנינה וחמלה על העבדים והעניים, ר"ל: שחרור עבדים והשמטת כספים", ככתוב: וקראתם דרור (ויקרא כה, י); שמוט כל בעל משה ידו (דברים טו, ב).

מֶחְסוֹרוֹ״[א] – זֶה כְּאִלּוּ קָרוֹב מִיִּתְרוֹן־טוּב־לֵבָב, עַד שֶׁנִּתְרַחֵק מִקְּצֵה הַנְּבָלָה[ב] רָחוֹק גָּדוֹל[ג] וְנִתְקָרֵב לִקְצֵה יִתְרוֹן־טוּב־לֵבָב, עַד שֶׁיִּתְחַזֵּק לָנוּ „לֵב טוֹב״. וּבְזֹאת הַבְּחִינָה בְּחַן רֹב הַמִּצְווֹת, תִּמְצָאֵן כֻּלָּן שֶׁהֵן מְלַמְּדוֹת וּמַרְגִּילוֹת כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ[ד]. כְּמוֹ שֶׁאָסְרָה הַנְּקִימָה וְהַנְּטִירָה וּגְאֻלַּת־הַדָּם[ה], בְּאָמְרוֹ: לֹא־תִקֹּם וְלֹא־תִטֹּר[ו] (ויקרא יט, יח); עָזֹב תַּעֲזֹב (שמות כג, ה); הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ (דברים כב, ד) – עַד שֶׁיֶּחֱלַשׁ כֹּחַ הַכַּעַס וְהָרֹגֶז[ז]. וְכֵן הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם (שם, א) – עַד שֶׁתָּסוּר תְּכוּנַת הַכִּילוּת[ח]. וְכֵן: מִפְּנֵי שֵׂיבָה תָּקוּם וְהָדַרְתָּ פְּנֵי זָקֵן[ט] (ויקרא יט, לב); כַּבֵּד אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אִמֶּךָ (שמות כ, יב); לֹא תָסוּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־יַגִּידוּ לְךָ וְגו׳ (דברים יז, יא) – עַד שֶׁתָּסוּר תְּכוּנַת הָעַזּוּת וְתַגִּיעַ תְּכוּנַת הַבֹּשֶׁת[י]. וְאַחַר־כָּךְ הִרְחִיק מִן־הַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן, רְצוֹנִי לוֹמַר: רֹב הַבֹּשֶׁת[יא], וְאָמַר: הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת־עֲמִיתֶךָ (ויקרא יט, יז); לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי־אִישׁ[יב] (דברים א, יז) – עַד שֶׁיָּסוּר רֹב הַבֹּשֶׁת גַּם־כֵּן וְיִשָּׁאֵר בַּדֶּרֶךְ הָאֶמְצָעִי. וּכְשֶׁיָּבֹא הָאִישׁ הַסָּכָל בְּלֹא סָפֵק וְיִשְׁתַּדֵּל לְהוֹסִיף עַל־אֵלּוּ הַדְּבָרִים, כְּמוֹ: שֶׁיֶּאֱסֹר הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה, מוּסָף עַל־מַה־שֶּׁנֶּאֱסַר מִן־הַמַּאֲכָלִים; אוֹ יֶאֱסֹר הַזִּוּוּג יוֹתֵר עַל־מַה־שֶּׁנֶּאֱסַר מִן־הַבְּעִילוֹת; וְיִתֵּן כָּל־מָמוֹנוֹ לָעֲנִיִּים אוֹ לַהֶקְדֵּשׁ, מוּסָף עַל מַה־שֶּׁבַּתּוֹרָה עַל־הַהֶקְדֵּשׁוֹת[יג] וְעַל־הַצְּדָקוֹת, וְעַל־הָעֲרָכִים[יד] – יִהְיֶה עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה הָרָעִים וְהוּא

א „ואפילו סוס לרכב עליו, ועבד לרוץ לפניו״ (כתובות סז.). ב ציקנות מאוסה וקמצנות רעת לב וצרת עין. ג „כי רוב ההפסדות הבאות במדינת בין בני אדם אינם אלא מרוב התאוה לקבץ הון״ (מו״נ ח״ג, לט). ד לזהירות ונדיבות ולשאר מעלות המדות. ה שגם זו בכלל נקימה. ו (הל׳ דעות פ״ז, ה׳ ז־ח). ז בחמור של שונא הכתוב מדבר. ח בהשבת אבידה הכתוב מדבר. ט ראה (הל׳ תלמוד תורה פ׳ ה־ו). י שכן הציות לכל הצוויים האלה עלול להכניע את האנוכיות ורגשי הגאוה שבלב האדם, ולהביאו לידי הכרה: כי „גבוה מעל גבוה שומר״ – שיש גדולים וטובים ממנו שעליו לכבדם, להתבייש ־יהם ולהישמע להם. יא בישנות. יב כלומר: ללבוש עוז ועזות ללא מורא קום הדרוש. יג שמקדישים לשמים: למזבח, או לבדק הבית. יד כגון, מי ומר: „ערך פלוני עלי״! עליו לתת לקודש כסף ערכו של אותו איש, כפי רך המפורש בתורה (ויקרא פ׳ כז).

לֹא יֵדַע[א], וְיַגִּיעַ אֶל הַקָּצֶה הָאַחֵר וְיֵצֵא מִן־הַמִּצּוּעַ לְגַמְרֵי. וְלַחֲכָמִים בְּזֶה הָעִנְיָן דָּבָר, לֹא שָׁמַעְתִּי כְּלָל יוֹתֵר נִפְלָא מִמֶּנּוּ, וְהוּא בַּגְּמָרָא דִבְנֵי מַעֲרָבָא[ב] בְּפֶרֶק הַתְּשִׁיעִי מִנְּדָרִים[ג], דִּבֵּר בִּגְנוּת הַמְקַבְּלִים עַל־עַצְמָם שְׁבוּעוֹת וּנְדָרִים עַד שֶׁיִּשָּׁאֲרוּ כְּעֵין אֲסוּרִים[ד]. אָמְרוּ שָׁם בְּזֶה הַלָּשׁוֹן; „אָמַר רַב אִידִי בְּשֵׁם רַבִּי יִצְחָק: לֹא דַיֶּךָ בְּמַה־שֶּׁאָסְרָה תוֹרָה, אֶלָּא שֶׁאַתָּה אוֹסֵר עָלֶיךָ דְּבָרִים אֲחֵרִים"? וְזֶה הָעִנְיָן שֶׁזְּכַרְנוּ בְּשָׁוֶה[ה] בְּלֹא תוֹסֶפֶת וּבְלֹא חִסָּרוֹן.

הִנֵּה הִתְבָּאֵר־לְךָ מִכָּל מַה־שֶּׁזְּכַרְנוּהוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק: שֶׁצָּרִיךְ לְכַוֵּן[ו] אֶל הַפְּעֻלּוֹת הַמְמֻצָּעוֹת, וְשֶׁלֹּא יֵצֵא מֵהֶן אֶל־קָצֶה מִן־הַקְּצָווֹת – אֶלָּא עַל־צַד הָרְפוּאוֹת וְלַעֲמֹד כְּנֶגְדּוֹ בְּהֶפֶךְ[ז]. כְּמוֹ שֶׁהָאָדָם הַיּוֹדֵעַ בִּמְלֶאכֶת הָרְפוּאוֹת, כְּשֶׁיִּרְאֶה מִזְגּוֹ שֶׁנִּשְׁתַּנָּה מְעַט שִׁנּוּי, לֹא יִשְׁכַּח וְלֹא יַנִּיחַ הֶחֳלִי לְהִתְחַזֵּק[ח] עַד שֶׁיִּצְטָרֵךְ אֶל רְפוּאָה חֲזָקָה בְּתַכְלִית; וּכְשֶׁיֵּדַע[ט] שֶׁאֵבֶר מֵאֲבָרָיו חָלוּשׁ, יִשְׁמְרוֹ תָּמִיד וְיִתְרַחֵק מִדְּבָרִים הַמַּזִּיקִים לוֹ וִיכַוֵּן[י] לְמַה־שֶּׁיּוֹעִילֵהוּ, עַד שֶׁיַּבְרִיא הָאֵבֶר הַהוּא, אוֹ עַד שֶׁלֹּא יוֹסִיף חֻלְשָׁה – כֵּן הָאָדָם הַשָּׁלֵם צָרִיךְ לוֹ שֶׁיִּזְכֹּר מִדּוֹתָיו תָּמִיד, וְיִשְׁקֹל פְּעֻלּוֹתָיו, וְיִבְחַן תְּכוּנוֹת נַפְשׁוֹ יוֹם יוֹם. וְכָל־מַה־שֶּׁיִּרְאֶה נַפְשׁוֹ נוֹטָה לְצַד קָצֶה מִן־הַקְּצָווֹת, יְמַהֵר בִּרְפוּאָה וְלֹא יַנִּיחַ הַתְּכוּנָה הָרָעָה לְהִתְחַזֵּק בְּשְׁנוֹתוֹ[יא] מַעֲשֶׂה רָע, כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ[יב]. וְכֵן יָשִׂים לְנֶגֶד עֵינָיו הַמִּדּוֹת הַפְּחוּתוֹת אֲשֶׁר לוֹ וְיִשְׁתַּדֵּל לְרַפְּאתָם תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ[יג] – שֶׁאִי־אֶפְשָׁר לָאָדָם מִבִּלְתִּי חִסָּרוֹן. שֶׁהַפִּילוֹסוֹפִים[יד] כְּבָר אָמְרוּ:

א מבלי שירגיש בזה, שהרי הוא חושב לו כל זאת לצדקה. ב תלמוד ירושלמי. ג (הלכה א'). ד בכבלי נדרים ואיסורים שקיבל על עצמו. ה מתאים בכל פרטיו למה שאמרנו כאן. ו שישים לבו בכל פעולותיו. ז כמו ברפוי הגוף שמרפאים באמצעים ניגודיים, כמו שזכרנו למעלה. ח להוסיף חולשת עוד יותר. ט וכמו כן כשידע שאבר מאברי גופו חלה. י לבקש תרופה. יא על ידי זה שישנהו ויכפלהו פעמים רבות. יב למעלה (עמ' קסט), שהמעלות והפחיתיות אשר למדות יתישבו בנפש להיות לקנין על ידי הישנות הפעולות פעמים רבות. יג עפ"י השיטה: „ההפך בהפכו". יד ראה („האמונות והדעות" מאמר ה', פרקים: ב־ג. כמו כן („ספר המדות" מאמר ד', פ"א).

„כָּבֵד הוּא וְרָחוֹק שֶׁיִּמָּצֵא מִי שֶׁהוּא בְטֶבַע לַמַּעֲלוֹת כֻּלָּן, ר"ל: לַמַּעֲלוֹת הַמִּדּוֹת וְלַמַּעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת, מְזֻמָּן וּמוּכָן"[א]. אֲבָל בְּסִפְרֵי הַנְּבִיאִים נִמְצָא זֶה בָּהֶם הַרְבֵּה[ב]. אָמַר: הֵן בַּעֲבָדָיו לֹא יַאֲמִין וּבְמַלְאָכָיו יָשִׂים תָּהֳלָה (איוב ד, יח); וּמַה־יִּצְדַּק אֱנוֹשׁ עִם־אֵל, וּמַה־יִּזְכֶּה יְלוּד אִשָּׁה (שם כה, ד). וּשְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אָמַר סְתָם: כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ, אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה־טּוֹב וְלֹא יֶחֱטָא (קהלת ז, כ). וְאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאֲדוֹן הָרִאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים: מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, כְּבָר אָמַר אֵלָיו הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ: יַעַן לֹא־הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר כ, יב); עַל אֲשֶׁר־מְרִיתֶם אֶת־פִּי לְמֵי מְרִיבָה (שם, כד); עַל אֲשֶׁר לֹא־קִדַּשְׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (דברים לב, נא). וְחֶטְאוֹ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הוּא: שֶׁנָּטָה לְצַד אֶחָד מִן־הַקְּצָווֹת מִמַּעֲלַת הַמִּדּוֹת, וְהִיא: הַסַּבְלָנוּת. כַּאֲשֶׁר נָטָה לְצַד הָרַגְזָנוּת בְּאָמְרוֹ: שִׁמְעוּ־נָא הַמֹּרִים (במדבר כ, י), דִּקְדֵּק עָלָיו הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ[ג]: שֶׁיִּהְיֶה אָדָם כָּמוֹהוּ כּוֹעֵס לִפְנֵי עֲדַת יִשְׂרָאֵל בְּמָקוֹם שֶׁאֵין רָאוּי בּוֹ הַכַּעַס?! וְכַיּוֹצֵא בָזֶה בְּדִין הָאִישׁ[ד] הַהוּא – חִלּוּל הַשֵּׁם הוּא. מִפְּנֵי שֶׁמִּתְּנוּעוֹתָיו וּמִדְּבָרָיו כֻּלָּם לָמְדִים, וְהָיוּ מְקַוִּים לְהַגִּיעַ בָּהֶם אֶל הַצְלָחַת הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם־הַבָּא"[ה] – וְאֵיךְ יֵרָאֶה בוֹ הַכַּעַס, וְהוּא מִפְּעֻלּוֹת הָרַע, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ, וְלֹא יָבֹא כִּי אִם מִתְּכוּנוֹת רָעוֹת מִתְּכוּנוֹת הַנֶּפֶשׁ. אֲבָל אָמְרוֹ בְּעִנְיָן: „מְרִיתֶם אֶת־פִּי"[ו] – הוּא כְּמוֹ שֶׁאֲבָאֵר, וְהוּא: שֶׁלֹּא הָיָה מְדַבֵּר עִם סְכָלִים, וְלֹא עִם מִי שֶׁאֵין לוֹ מַעֲלָה; אֲבָל עִם אֲנָשִׁים שֶׁהַקְּטַנָּה שֶׁבִּנְשֵׁיהֶם הָיְתָה כִּיחֶזְקֵאל בֶּן־בּוּזִי, כְּמוֹ

א מוכשר להיות מושלם בכל המעלות. ב המדבר מחוסר שלימות האדם וחולשותיו. ג הקפיד על זה וחשב לו זאת לחטאה, כמאמרם ז"ל: „שהקב"ה מדקדק עם סביביו (הצדיקים) כחוט השערה" (יבמות קכא:). וכמו שאמרו עוד: „נפרעין מן הצדיקים בעוה"ז, אפילו על עבירה קלה שעושין" (תענית יא.). ד כלומר: דבר כזה באיש נעלה כזה, כמשה רבנו. ה כמו שמצינו (שמות לג, ח): והביטו אחרי משה, ואמרו חז"ל (ירושלמי בכורים פ"ג, ה"ג): „מחמי צדיקא ומזכי", ר"ל: הביטו אחריו, כדי לזכות ולראות אותו – שזכות גדול הוא. ו שמשמעו שעשו הפך רצונו, ואין אנו יודעים במה מרו.

שֶׁזָּכְרוּ הַחֲכָמִים[א], וְכָל־מַה־שֶּׁיֹּאמַר אוֹ יַעֲשֶׂה יִבְחָנוּהוּ[ב]. וּכַאֲשֶׁר רָאוּהוּ שֶׁכָּעַס, אָמְרוּ: שֶׁהוּא, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, וַדַּאי אֵין לוֹ פְּחִיתוּת מִדָּה[ג], וְלוּלֵא שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ כָּעַס עָלֵינוּ בְּבַקָּשַׁת הַמַּיִם וְשֶׁאֲנַחְנוּ הִכְעַסְנוּהוּ, יִתְבָּרַךְ, לֹא הָיָה כּוֹעֵס – וְאָנוּ לֹא מָצִינוּ שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ כָּעַס בְּדַבְּרוֹ אֵלָיו בְּזֶה הָעִנְיָן, אֲבָל אָמַר: קַח אֶת־הַמַּטֶּה וְהַקְהֵל אֶת־הָעֵדָה[ד] וְגוֹ' (במדבר כ, ח).

וְהִנֵּה יָצָאנוּ מִכַּוָּנַת הַשַּׁעַר; אֲבָל הִתַּרְנוּ סָפֵק מִסְּפֵקֵי הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ דְּבָרִים רַבִּים[ה], וְנִשְׁאַל פְּעָמִים רַבּוֹת: „אֵיזֶה חֵטְא חָטָא“? וּרְאֵה מַה־שֶּׁנֶּאֱמַר בּוֹ[ו] וּמַה־שֶּׁאָמַרְנוּ בּוֹ אֲנַחְנוּ – וְהָאֱמֶת תַּעֲשֶׂה דַּרְכָּהּ[ז].

וְאָשׁוּב אֶל כַּוָּנָתִי: כִּי כְּשֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם שׁוֹקֵל פְּעֻלּוֹתָיו תָּמִיד וּמְכַוֵּן אֶל אֶמְצָעוּתָם, יִהְיֶה בְּמַדְרֵגָה עֶלְיוֹנָה מִמַּדְרֵגַת בְּנֵי אָדָם, וּבָזֶה יִתְקָרֵב אֶל הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ וְיַשִּׂיג אֶל טוּבוֹ – וְזֶה הַדֶּרֶךְ הַשָּׁלֵם שֶׁבְּדַרְכֵי הָעֲבוֹדָה. וּכְבָר זָכְרוּ הַחֲכָמִים, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, זֶה הָעִנְיָן וְכָתְבוּ עָלָיו[ח] וְאָמְרוּ: כָּל־הַשָּׂם[ט] אָרְחוֹתָיו וּמַשְׂגִּיחַ בָּהֶם – זוֹכֶה וְרוֹאֶה בִּישׁוּעָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר: וְשָׂם דֶּרֶךְ

א „ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן ושאר הנביאים“ (מכילתא, בשלח). וכן אנו מוצאים (דברים רבה, פרק ז): „ראה הפחות בימי משה מה שלא ראה יחזקאל הגדול בנביאים, שדיברה עמהם השכינה פנים בפנים, שנאמר: פנים בפנים דיבר ה' עמכם (דברים ה, ד).
ב היו בוחנים ובודקים כל תנועותיו וכל דבור והגה היוצא מפיו. ואלה דברי רבנו (מו"נ ח"א, ד): „מה שאמרו: והביטו אחרי משה (שמות לג, ח) אמרו חז"ל (קדושין לג:): כי היו מדקדקים פעליו ודבריו ומסתכלים בהם“.
ג של כעס ורגזנות. ד ולא כעס כלל. וזהו המרי שמרו את פי ה', שע"י הכעס שכעס משה גרם שיחשבו בני ישראל על ה' תועה אשר לא כן. ה פירושים וביאורים רבים נכתבו בענין זה. והרמב"ן בפירושו על התורה מביא את דברי רבנו כאן ומבקר אותם קשה. ואחר כך הוא אומר: „והקרוב מהדברים שנאמרו בזה והוא טוב לדחות השואל – הם דברי רבנו חננאל שכתב: „כי החטא הוא שאמרו: ‚נוציא לכם מים‘. וראוי היה שיאמרו: ‚יוציא ה' לכם מים‘, כדרך שאמרו: בתת ה' לכם בערב בשר לאכול וגו' (שמות לז, א); ואולי חשבו העם, כי משה ואהרן בחכמתם הוציאו להם מים מן הסלע“.
ו ע"י אחרים. ז כלומר: הפירוש הנכון והאמתי שביניהם – יתקבל. ח (סוטה ה:).
ט כל המעריך ושוקל דעותיו ומחשב דרכו. ראה (הל' דעות פ"א, ה"ד).

אֲרְאֶנּוּ בְּיֵשַׁע אֱלֹהִים (תהלים נ, כג). אַל תִּקְרֵי: „וְשָׂם", אֶלָּא „וְשָׁם". וְה„שִׂימָה" – הוּא הַשִּׁעוּר וְהַסְבָּרָא[א]. זֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר פֵּרַשְׁנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק כֻּלּוֹ בְּשָׁוֶה[ב], וְזֶהוּ שִׁעוּר מַה־שֶּׁרְאִינוּהוּ שֶׁצָּרִיךְ בְּזֶה הָעִנְיָן.

פֶּרֶק חֲמִישִׁי

(בְּהִשְׁתַּמֵּשׁ הָאָדָם בְּכֹחוֹת הַנֶּפֶשׁ לְצַד תַּכְלִית[ג] אַחַת)

צָרִיךְ לָאָדָם שֶׁיְּשַׁעְבֵּד[ד] כֹּחוֹת נַפְשׁוֹ כֻּלָּם לְפִי הַדַּעַת[ה], כְּפִי מַה־שֶּׁהִקְדַּמְנוּ בַּפֶּרֶק שֶׁלִּפְנֵי זֶה. וְיָשִׂים לְנֶגֶד עֵינָיו תָּמִיד תַּכְלִית אַחַת, וְהִיא: הַשָּׂגַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ[ו], כְּפִי יְכֹלֶת הָאָדָם לָדַעַת אוֹתָהּ[ז]. וְיָשִׂים פְּעֻלּוֹתָיו כֻּלָּן: תְּנוּעוֹתָיו וּמְנוּחוֹתָיו[ח] וְכָל־דְּבָרָיו מְבִיאִים לְזוֹ הַתַּכְלִית, עַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה בִּפְעֻלּוֹתָיו דָּבָר מִפֹּעַל הַהֶבֶל, רְצוֹנִי לוֹמַר: פֹּעַל שֶׁלֹּא יָבִיא אֶל זֹאת הַתַּכְלִית. וְהַמָּשָׁל בּוֹ: שֶׁיָּשִׂים הַכַּוָּנָה בַּאֲכִילָתוֹ וּבִשְׁתִיָּתוֹ, וּמִשְׁגָּלוֹ, וּשְׁנָתוֹ וִיקִיצָתוֹ, וּתְנוּעָתוֹ וּמְנוּחָתוֹ – בִּבְרִיאוּת גּוּפוֹ לְבַד[ט]. וְהַכַּוָּנָה בִּבְרִיאוּת גּוּפוֹ – שֶׁתִּמְצָא הַנֶּפֶשׁ כֵּלִים בְּרִיאִים וּשְׁלֵמִים לִקְנוֹת הַחָכְמוֹת וְקִנְיַת מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת וּמַעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת[י] עַד שֶׁיַּגִּיעַ לַתַּכְלִית הַהִיא[יא].

א לשער ולסבור בכל דבר מעשה בעיון ובשיקול דעת מיושבת. ב שוה בדיוק למאמר חז"ל זה. ג היא התכלית הסופית – השגת השי"ת – המבוארת בסמוך, שאליה יכוין האדם את כל כחות נפשו ופעולותיהם כדי להגיע אליה. הדרכים המובילים אל התכלית נקראים: „אמצעים", מפני שבאמצעותם מגיע האדם למחוז חפצו – התכלית. נמצא, שהתכלית המעוררת את האדם לפעולות כדי שיגיע אליה – היא סיבת כל הפעולות ה„אמצעים", בבחינת: „סוף מעשה במחשבה תחילה". ד ונו"א: שיעביד. ה כלומר: שכל מעשיו יהיו נעשים בהשכל ודעת. ו (מו"נ חלק ג, נא). ז עד כמה שהורשה לו לאדם להשיג בכחותיו המוגבלים (יסוה"ת פ"א, ה"י; מו"נ ח"א, נד). ח בין בשעה שהוא עובד ומתנועע, ובין בשעה שהוא נח מעבודתו. ט לשם קיום הגוף ושלימותו. י „שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה" (הלכות דעות פ"ד, ה"א). יא השגת הבורא וידיעתו, שהיא התכלית הסופית והעיקרית. וכן יאמר ר' אברהם אבן דאוד, בן דורו של הרמב"ם וקשיש ממנו בספרו „אמונה רמה" (עמוד 98): תעודת הפילוסופיה המעשית (הנהגת האדם

וְעַל־זֶה הַהֶקֵּשׁ[א] לֹא תִהְיֶה אָז כַּוָּנָתוֹ אֶל הַהֲנָאָה לְבַד עַד שֶׁיִּבְחַר מִן־הַמָּזוֹן וְהַמִּשְׁתֶּה הֶעָרֵב[ב], וְכֵן בִּשְׁאָר הַהַנְהָגוֹת – אֲבָל יְכַוֵּן אֶל הַמּוֹעִיל. וּכְשֶׁיִּזְדַּמֵּן שֶׁיִּהְיֶה עָרֵב – יִהְיֶה; וּכְשֶׁיִּזְדַּמֵּן שֶׁיִּהְיֶה בִּלְתִּי עָרֵב – יִהְיֶה[ג]. אוֹ יְכַוֵּן אֶל הֶעָרֵב[ד] עַל־דֶּרֶךְ חָכְמַת הָרְפוּאָה[ה]: כְּמִי[ו] שֶׁחָלְשָׁה תַאֲוָתוֹ לְמַאֲכָל – יְעִירָהּ בְּמְזוֹנוֹת הַמְתֻבָּלִים הָעֲרֵבִים שֶׁנֶּפֶשׁ הָאָדָם מִתְאַוָּה לָהֶם. וְכֵן מִי שֶׁהִתְעוֹרְרָה עָלָיו מָרָה שְׁחוֹרָה[ז] – יְסִירֶהָ בִּשְׁמִיעַת הַנִּגּוּנִים, וּבְמִינֵי זֶמֶר, וּבְטִיּוּל הַגַּנּוֹת, וּבְבִנְיָנִים הַנָּאִים, וְחֶבְרַת הַצּוּרוֹת[ח] הַיָּפוֹת וְכַיּוֹצֵא בָהֶם מִמַּה־שֶּׁיַּרְחִיב[ט] הַנֶּפֶשׁ, וְיָסִיר חֳלִי הַמָּרָה הַשְּׁחוֹרָה מִמֶּנּוּ. וְהַכַּוָּנָה בְּכָל־זֶה – שֶׁיִּבְרִיא גוּפוֹ. וְתַכְלִית הַכַּוָּנָה בִּבְרִיאוּת גּוּפוֹ – לִקְנוֹת חָכְמָה. וְכֵן כְּשֶׁיִּתְעַסֵּק לִקְנוֹת מָמוֹן – תִּהְיֶה תַּכְלִית כַּוָּנָתוֹ בְּקִבּוּצוֹ[י], שֶׁיּוֹצִיאוֹ בְּמַעֲלוֹת[יא] וְשֶׁיִּמְצָאֵהוּ לְחוּשֵׁי גוּפוֹ[יב] וּלְהַמְשִׁיךְ מְצִיאוּתוֹ[יג], עַד שֶׁיַּשִּׂיג וְיֵדַע מֵהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ מַה־שֶּׁאֶפְשָׁר לָדַעְתּוֹ.

וְעַל־זֶה הַהֶקֵּשׁ[יד] יֵשׁ לִמְלֶאכֶת הָרְפוּאוֹת מָבוֹא[טו] גָּדוֹל מְאֹד בְּמַעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת וְהַמִּדּוֹת וּבִידִיעַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ, וּבְהַגִּיעַ[טז] אֶל הַהַצְלָחָה הָאֲמִתִּית[יז]. וְיִהְיֶה לִמּוּדָהּ וּבַקָּשָׁתָהּ[יח] עֲבוֹדָה מִן־הָעֲבוֹדוֹת הַגְּדוֹלוֹת[יט], וְלֹא תִהְיֶה אָז כַּאֲרִיגָה וּכְנַגָּרוּת. כִּי בָהּ נְשַׁעֵר[כ] פְּעֻלּוֹתֵינוּ[כא], וְיָשׁוּבוּ[כב] פְּעֻלּוֹת אֱנוֹשִׁיּוֹת[כג] מְבִיאוֹת אֶל הַמַּעֲלוֹת

בעולם בחייו הפרטיים והחברתיים) ותכליתה – הוא: אושר הנפשי של האדם: להשכיל מושכלות ולהשיג את הבורא. א לפי הדברים האלה שהקדמנו כאן ובהתאם אליהם. ב רק מה שינעם לחכו ויערב לו, מבלי שים לב אם יועיל, או יזיק לבריאותו. ג ובלבד שיועיל. ד להעדיפו על „המועיל". ה כי אז הערב הוא גם המועיל. ו כגון זה. ז ועננה של דאגה ועצבת תמיד תשכון עליו. ח תמונות יפות. ט שמענג את הנפש ומשמח את הלב. השוה (מו"נ ח"ג, כה). י של הממון. יא במעלות המדות ומעלות השכליות, ר"ל: לעשות בממון צדקה וחסד, ולקנות בו חכמה ודעת. יב לחיזוק חושי הגוף ולהבראתם, כלומר: לצרכי גופו ותביעותיו. יג בחיים. יד מבחינה זו. טו שער פתוח לרוחה המוליך ומביא אל התכלית הרצויה. טז ולהגיע. יז לחיי נצחים על ידי השכלת מושכלות והשגת הבורא. יח של חכמת הרפואה. יט אומנות מן האומנויות הכי חשובות שיש בה גם מעבודת הבורא. כ נחשב ונכון. כא להבחין בין הנאה והמועיל, ובין המגונה והמזיק. כב להיות. כג ולא מעשי בהמה הנגררת אחרי רגשי יצריה הטבעיים ללא דעת וחשבון.

הָאֲמִתִּיּוֹת[א]. כִּי הָאָדָם שֶׁיָּבֹא וְיֹאכַל מָזוֹן עָרֵב אֶל הַחֵךְ, טוֹב הָרֵיחַ שֶׁנֶּפֶשׁ אָדָם מִתְאַוָּה לוֹ, וְהוּא מַזִּיק לוֹ; וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה סִבָּה לָחֳלִי קָשֶׁה, אוֹ לְמִיתַת פִּתְאֹם – זֶה וּבְהֵמוֹת אֶצְלִי שָׁוִין. וְאֵין זֶה פֹּעַל הָאָדָם, מֵאֲשֶׁר הוּא אָדָם בַּעַל שֵׂכֶל; אָמְנָם הוּא פֹּעַל אָדָם מֵאֲשֶׁר הוּא חַי, נִמְשַׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ[ב]. וְאָמְנָם יִהְיֶה פֹּעַל אֱנוֹשִׁי, כְּשֶׁיֹּאכַל הַמּוֹעִיל לְבַד. וּפְעָמִים יַנִּיחַ הֶעָרֵב וְיֹאכַל הַנִּמְאָס, כְּפִי בַּקָּשַׁת הַמּוֹעִיל[ג] – וְזֶה פֹּעַל לְפִי הַדַּעַת, וּבָזֶה נִבְדָּל הָאָדָם בִּפְעֻלּוֹתָיו מִזּוּלָתוֹ[ד]. וְכֵן כְּשֶׁיִּבְעַל כְּשֶׁיִּתְאַוֶּה, מִבִּלְתִּי שֶׁיִּשְׁמֹר הַנֶּזֶק וְהַתּוֹעֶלֶת – יֵשׁ לוֹ זֶה הַפֹּעַל מֵאֲשֶׁר הוּא בַּעַל חַי, לֹא מֵאֲשֶׁר הוּא אָדָם.

וְאֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה הַנְהָגָתוֹ כֻּלָּהּ לְפִי הַמּוֹעִיל, כְּמוֹ שֶׁזְּכַרְנוּ, אֶלָּא שֶׁיָּשִׂים הַתַּכְלִית: בְּרִיאוּת גּוּפוֹ וּשְׁלֵמוּתוֹ מֵהֶחֳלָיִים לְבַד[ה] – וְאֵין זֶה חָסִיד[ו]. כִּי כְמוֹ שֶׁבָּחַר זֶה הֲנָאַת הַבְּרִיאוּת, בָּחַר זֶה הָאַחֵר הֲנָאַת הַמַּאֲכָל, אוֹ הֲנָאַת הַמִּשְׁגָּל – וְכֻלָּם אֵין תַּכְלִית אֲמִתִּית לִפְעֻלּוֹתָם; אֲבָל הַנָּכוֹן: שֶׁיָּשִׂים תַּכְלִית כֹּל מַה־שֶּׁיִּתְעַסֵּק בּוֹ בִּבְרִיאוּת גּוּפוֹ וְהֶמְשֵׁךְ מְצִיאוּתוֹ עַל־הַשְּׁלֵמוּת, כְּדֵי שֶׁיִּשָּׁאֲרוּ כְּלֵי כֹחוֹת נַפְשׁוֹ – אֲשֶׁר הֵם אֵבְרֵי הַגּוּף – שְׁלֵמִים; וְתִתְעַסֵּק נַפְשׁוֹ מִבְּלִי מוֹנֵעַ

א זאת אומרת: כל פעולות האדם, גם הכי גסות ופשוטות, אם אך מוארות הן באור השכל וחשבון הדעת – הן בבחינת „בכל דרכיך דעהו" ומוליכות אל התכלית העליונה. ב כלשון הכתוב (תהלים מט, יג). ג לבריאות הגוף ולהמשיך את מציאותו בחיים. „ורבנו ז"ל, בתור רופא הגוף, נשאר נאמן לשיטתו – יאמר רוזין (עמוד 107) – והגשים אותה בהכניסו את תורת המזונות לפי חוקי הרפואה והבריאות, דיאטטיקה בלע"ז, אל תוך ספר החוקים שלו: „משנה תורה". ראה (הל' דעות פ"ד). ד משאר בעלי חיים. וגם ר' שם טוב אבן פלקירא בספרו „המבקש" אמר: מלאכת הרפואה מכל מלאכה היא חשובה – כי היא מלאכה וחכמה". וכן היה אומר כאלפים שנה לפניו אבי הרופאים היפוקריס: „אומנות הרפואה היא החשובה בכל האומנויות" ה כתכלית לעצמה, ולא כאמצעי לתכלית יותר חשובה, והיא: לעלות במעלות השכליות והמדותיות בלי מונעים מפאת חולשה וחליים. ו מפני שאין בזה כלל מדה טובה ומעלה יתירה אם בריאות הגוף אצלו היא תכלית לעצמה, התכלית האחרונה. ז מבלי מפריע.

בְּמַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת וּבְמַעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת. וְכֵן כָּל־מַה־שֶּׁיִּלְמָדֵהוּ מִן־הַחָכְמוֹת וּמִן־הַדֵּעוֹת שֶׁיַּשִּׂיג[א]. מַה־שֶּׁהוּא מֵהֶן דֶּרֶךְ לַתַּכְלִית הַהִיא[ב] – אֵין בּוֹ דִּין וּדְבָרִים[ג]; וּמַה־שֶּׁאֵין בּוֹ תּוֹעֶלֶת[ד] בַּתַּכְלִית הַהִיא: כִּשְׁאֵלַת הַחֶשְׁבּוֹן, וְסֵפֶר הַחֲרוּטִים[ה] וְהַתַּחְבּוּלוֹת[ו], וּלְהַרְבּוֹת מִשְׁאֲלוֹת אַל־הַנְדָּסָה[ז], וּמְשִׁיכַת הַמִּשְׁקָלִים[ח], וְהַרְבֵּה כַּיּוֹצֵא בָאֵלּוּ – תִּהְיֶה הַכַּוָּנָה בָּהֶם לְחַדֵּד הַשֵּׂכֶל וּלְהַרְגִּיל כֹּחַ הַשִּׂכְלִי בְּדַרְכֵי הַמּוֹפֵת[ט], עַד שֶׁיַּגִּיעַ לוֹ לָאָדָם קִנְיַן יְדִיעַת הַהֶקֵּשׁ הַמּוֹפְתִי מִזּוּלָתוֹ[י], וְיִהְיֶה לוֹ זֶה הַדֶּרֶךְ שֶׁיַּגִּיעַ בּוֹ לִידִיעַת אֲמִתַּת מְצִיאוּת הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ[יא]. וְכֵן בְּדִבְרֵי[יב] הָאָדָם כֻּלָּם: אֵין צָרִיךְ שֶׁיְּדַבֵּר בָּהֶם אֶלָּא בְמַה־שֶּׁיָּבִיא לְנַפְשׁוֹ בּוֹ תּוֹעֶלֶת, אוֹ יַרְחִיק הֶזֵּק מִנַּפְשׁוֹ, אוֹ מִגּוּפוֹ; אוֹ בְחָכְמָה, אוֹ בְמַעֲלָה; בְּשֶׁבַח מַעֲלָה, אוֹ מַעֲלֶה[יג]; אוֹ לְגַנּוֹת גְּנוּת, אוֹ מְגַנֶּה[יד]. כִּי קִלְלַת בַּעֲלֵי הַחֶסְרוֹנוֹת וְזִכְרָם לִגְנוּת – אִם יִהְיֶה הַכַּוָּנָה בּוֹ לְחַסְּרָם[טו] אֵצֶל בְּנֵי אָדָם, עַד שֶׁיִּתְרַחֲקוּ מֵהֶם וְלֹא יַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם – הוּא דָּבָר מְחֻיָּב[טז], וְהִיא מַעֲלָה[יז]. הֲלֹא

א צריך שיהא מכוון רק לאותה התכלית הנעלה. ב כלומר: לימודי החכמות המביאות ישר אל התכלית ההיא, כגון: מעשה בראשית (פיזיקה), וביחוד מעשה מרכבה (מטפיזיקה). ג אין כל ספק בזה כי טובים הם ומועילים – שהרי הם מוליכים ישר אל המטרה. ד ישירה, כגון: לימודי חכמות השימוש, כמלאכת ההגיון והלימודיות. ה ספר הנדסה עם ציורים גיאומטריים בתבנית חרוט (גוף עגול שתחתיתו רחבה והוא הולך וצר ונעשה חד בראשו, קעגעל בלע״ז). „ספר החרוטים" הוא מהמהנדס היוני המפורסם אפולוניוס מפרגא שחי במאה הרביעית לפני חב״ש. ו הידיעות הטכניות. ז בעיות ושאלות הנדסיות. אַל בערבית כמו ה׳־הידיעה בעברית. ח מכניקה. ט בהבאת ראיות והוכחות מדעיות עפ״י היקשים הגיוניים. י כלומר: שיסגל לו את ההיקש ההגיוני היותר נכון ואמיתי להשתמש בו בהוכחותיו ולהעדיפו על שאר מיני היקש זולתו שאינם מופתיים כמותו, כגון: היקשי „נצוח" ו„התוכחות", כמו שביארנו לעיל ב„הקדמת המשנה" (עמ׳ י). ראה („מלות ההגיון" שער ו׳ ושער ח׳). יא כי החכמות הנזכרות משמשות הצעות, הכנה ומבוא לחכמת האלוהות כפרוזדור לטרקלין, ובלעדיהן אי אפשר להגיע אליה. שכן יאמר רבנו: „ואי אפשר בשום פנים למי שירצה להשיג השלימות האנושית, שלא ייגע נפשו תחילת בלימוד מלאכת ההגיון, אחר כן בלימודיות, אח״כ בטבעיות ואח״כ באלהיות" (מו״נ ח״א, לד). יב בדיבורו. ונו״א: בדרכי. יג באיש בעל מעלות. יד או בגנוי איש מגונה ונבזה. טו להשפיל כבודם ולמעט ערכם בעיני הבריות שלא יקחום להם למופת. טז הכרחי, ויש בו תועלת רבה יז ומצוה לקללם ולגנותם.

תִּרְאֶה אָמְרוֹ יִתְבָּרַךְ: כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ־מִצְרַיִם אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם־בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ[א] (ויקרא יח, ג). וְסִפּוּר הַסְּדוֹמִים[ב] וְכָל־מַה־שֶּׁבָּא בַּמִּקְרָא מִסִּפּוּר גְּנוּת בַּעֲלֵי הַחֶסְרוֹנוֹת וְזִכְרָם לִגְנַאי, וְשֶׁבַח הַטּוֹבִים וְהַגְדָּלָתָם – אֵין הַכַּוָּנָה בּוֹ רַק מַה־שֶּׁזָּכַרְתִּי לְךָ: עַד שֶׁיִּמָּשְׁכוּ בְּנֵי אָדָם אַחֲרֵי הַדְּרָכִים הַטּוֹבִים הָאֵלֶּה, וְיִתְרַחֲקוּ מִדַּרְכֵי הָרָעִים הָהֵם. וּכְשֶׁיָּשִׂים הָאָדָם כַּוָּנָתוֹ אֶל זֶה הָעִנְיָן[ג], יְבַטֵּל מִפְּעֻלּוֹתָיו וִיחַסֵּר מִמַּאֲמָרָיו[ד] הַרְבֵּה מְאֹד. כִּי מִי שֶׁיְּכַוֵּן אֶל זֶה הָעִנְיָן[ה] – לֹא יִתְעוֹרֵר לְפַתֵּחַ[ו] הַכְּתָלִים בְּזָהָב, אוֹ לַעֲשׂוֹת רִקּוּם זָהָב בִּבְגָדָיו[ז] הַנָּאִים. הָאֱלֹהִים! אִם לֹא[ח] יְכַוֵּן בָּזֶה לְהַרְחִיב נַפְשׁוֹ כְּדֵי שֶׁתַּבְרִיא[ט] וְיַרְחִיק מִמֶּנָּה חָלְיָהּ, עַד שֶׁתִּהְיֶה בְּהִירָה זַכָּה לְקַבֵּל הַחָכְמוֹת. וְהוּא אָמְרָם, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה[י]: „דִּירָה נָאָה, וְאִשָּׁה נָאָה, וּמִטָּה מֻצַּעַת לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים"[יא]. כִּי הַנֶּפֶשׁ תִּלְאֶה[יב] וְתַעֲכֹר[יג] הַמַּחֲשָׁבָה בְּהַתְמָדַת עִיּוּן[יד] הַדְּבָרִים הָעֲכוּרִים[טו], כְּמוֹ שֶׁיִּלְאֶה הַגּוּף בַּעֲשׂוֹתוֹ הַמְּלָאכוֹת הַכְּבֵדוֹת עַד שֶׁיָּנוּחַ וְיִנָּפֵשׁ, וְאָז יָשׁוּב לְמִזּוּגוֹ הַשָּׁוֶה[טז] – כֵּן צְרִיכָה הַנֶּפֶשׁ

א רואים אנו, שגם התורה מדברת בגנותם של הרשעים ומזהירה להיזהר מהם. ב (בראשית יג, יג). ג שבכל דבריו עליו לראות אם יש בהם תועלת. ד יהיה חושך אמרים ולא ירבה דברים. בפירושו למס' אבות (פ"א, משנה יז) מחלק רבנו את דבורו של האדם לחמשה מיני דבור, והם: א) דבור שיש בו מצוה (דברי תורה); ב) דבור שיש בו להיזהר ממנו (לשון הרע); ג) דבור נמאס (דברים בטלים); ד) דבור רצוי (לגנות את המגונה ולעלה את המעולה); ה) דבור מותר (בדרך ארץ, דבור הנוגע לפרנסה). כאן הביא רבנו מחמשת מיני הדבור את הראשון ושנים האחרונים – שלושת מיני הדבור של האדם השלם. השוה (הלכות דעות פ"ב ה"ד־ה). ה למה שיביא תועלת לנפשו: לקנות דעת ולהשכיל מושכלות. ו לקשט. ז עניני מותרות המעבירים את האדם על דעתו ואינם מוליכים אותו אל המטרה הדרושה לאדם באשר הוא אדם. ח לשון שבועה, כלומר: חי ה', כי אך בדרך רפואה מותר להשתמש בכל המותרות הנזכרים. ולדעת אחרים – המלים: „האלהים אם לא" צורה עברית היא לִפְרָזָה ערבית: „אַלְלהם אלא", שהוראתה: כי אם, אלא. ראה (רוזין 10). ט אם היתה חולה במחלת „מרה שחורה" וכיוצא בהם. וכן גם ההתעמלות, המשחק בכדור וכיו"ב אינם מפעולות ההבל אם הכוונה בהם לשם הבראת הגוף ותועלתו. ראה (מו"נ ח"ג, כה). י (שבת כה:). יא כדי שיעסקו בתורה מתוך הרחבת הדעת. יב תיעף. יג נעשית עכורה ובלתי צלולה. יד על ידי עיון ממושך. טו בעניינים עמוקים ובלתי בהירים, הדורשים עבודת המוח והתאמצות השכל. טז התקין, הנורמלי.

גַּם־כֵּן לְהִתְעַסֵּק בִּמְנוּחַת הַחוּשִׁים בְּעִיּוּן[א] לַפִּתּוּחִים וְלָעִנְיָנִים הַנָּאִים, עַד שֶׁתָּסוּר מִמֶּנָּה הַלֵּאוּת. כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ: „כִּי הֲווֹ חָלְשֵׁי רַבָּנָן מִגִּרְסַיְהוּ הֲווֹ אָמְרֵי מִלְּתָא דִּבְדִיחוּתָא"[ב]. וַיַּחְשֹׁב[ג] שֶׁעַל־זֶה הַצַּד[ד] – לֹא יִהְיוּ אֵלֶּה רָעוֹת וְלֹא מַעֲשֵׂה הֶבֶל, רְצוֹנִי לוֹמַר: עֲשִׂיַּת הַפִּתּוּחִים וְהַצִּיּוּרִים בַּבִּנְיָנִים וּבַכֵּלִים וּבַבְּגָדִים.

וְדַע, שֶׁזֹּאת הַמַּדְרֵגָה[ה] הִיא מַדְרֵגָה עֶלְיוֹנָה מְאֹד וַחֲמוּרָה[ו], לֹא יַשִּׂיגוּהָ אֶלָּא מְעַט מִזְּעֵר וְאַחַר הֶרְגֵּל גָּדוֹל. וּכְשֶׁיִּזְדַּמֵּן מְצִיאוּת הָאָדָם שֶׁזֶּה עִנְיָנוֹ[ז] – אֵינִי[ח] אוֹמֵר שֶׁהוּא לְמַטָּה מִן־הַנְּבִיאִים. רְצוֹנִי לוֹמַר: שֶׁיְּשַׁמֵּשׁ כֹּחוֹת נַפְשׁוֹ כֻּלָּם[ט] וְיָשִׂים תַּכְלִיתָם – יְדִיעַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ לְבַד; וְלֹא יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה קָטֹן אוֹ גָדוֹל, וְלֹא יְדַבֵּר דָּבָר – אֶלָּא שֶׁהַפֹּעַל הַהוּא, אוֹ הַדָּבָר הַהוּא מֵבִיא לְמַעְלָה[י], אוֹ לְמַה־שֶּׁמֵּבִיא אֶל מַעְלָה[יא]. וְהוּא יַחְשֹׁב וְיִסְתַּכֵּל בְּכָל־פֹּעַל וּתְנוּעָה וְיִרְאֶה אִם יָבִיא אֶל הַתַּכְלִית הַהִיא, אוֹ לֹא יָבִיא – וְאָז יַעֲשֵׂהוּ.

וְזֶהוּ אֲשֶׁר בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ יִתְבָּרֵךְ שֶׁנִּכַּוֵּן[יב] אֵלָיו, בְּאָמְרוֹ: וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדֶךָ[יג]. רָצָה לוֹמַר: בְּכָל־חֶלְקֵי נַפְשְׁךָ – שֶׁתַּעֲשֶׂה תַּכְלִית כָּל־חֵלֶק[יד] מִמֶּנָּה תַּכְלִית אַחַת וְהִיא: לְאַהֲבַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ. וּכְבָר הִזְהִיר הַנָּבִיא, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, עַל־זֶה גַּם־כֵּן וְאָמַר: בְּכָל־דְּרָכֶיךָ דָּעֵהוּ (משלי ג, ו) וּפֵרְשׁוּ

[א] בהבטה והסתכלות. [ב] „כשעיפה נפשם מלימודם היו מספרים דברי בדיחות", כדי להצהיל רוחם ולהתבדר. ולא ידוע איה מקום מאמר זה. אבל מעין זה נמצא במסכת (שבת ל:): „דרבה מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן" (בטרם שהתחיל רבה להרצות לפי החכמים תלמידיו היה אומר לפניהם דברי בדיחות ושמחו רבנן). ומפרש רש"י: „נפתח לבם מחמת השמחה". וזהו שאמרו חז"ל (שם): „אין השכינה שורה לא מתוך עצבות.... אלא מתוך שמחה של מצוה". [ג] וראוי, איפוא, שיחשוב כל אדם וידע. [ד] כי לתכלית כזאת. [ה] האמורה למטה בסמוך. [ו] קשה מאד. [ז] שכל מעשיו ודיבוריו מכוונים לתכלית הנעלה המפורשת כאן. [ח] ונו"א: אני אומר. [ט] לחנכם. כעת הוא מפרש מהי המדרגה הנעלה הנזכרת. [י] ישר אל אותה התכלית העליונה. [יא] בעקיפין. לא ישר – אבל סופו להגיע למעלה על ידם אחר כך. [יב] לבנו בכל מעשינו. [יג] (דברים ו', ה). [יד] לא רק את החלק השכלי.

הַחֲכָמִים, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, וְאָמְרוּ[א]: „אֲפִלּוּ לִדְבַר עֲבֵרָה"[ב]. וּרְצוֹנָם לוֹמַר: שֶׁתְּשִׂים לְפֹעַל הַהוּא תַּכְלִית, וְהִיא – הָאֱמֶת[ג], אַף־עַל־פִּי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ עֲבֵרָה מִצַּד אֶחָד[ד]. וּכְבָר כָּלְלוּ הַחֲכָמִים, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, זֶה הָעִנְיָן כֻּלּוֹ בִּקְצָרָה בְּמִלּוֹת מוּעָטוֹת מוֹרוֹת עַל־זֶה הָעִנְיָן הוֹרָאָה שְׁלֵמָה[ה] מְאֹד, עַד כְּשֶׁאַתָּה תִבְחַן הַמִּלּוֹת אֵיךְ סִפְּרוּ זֶה הָעִנְיָן הַגָּדוֹל וְהֶעָצוּם כֻּלּוֹ, אֲשֶׁר חִבְּרוּ בוֹ חִבּוּרִים וְלֹא הִשְׁלִימוּהוּ[ו] – תֵּדַע שֶׁנֶּאֱמַר בְּכֹחַ אֱלֹהִים[ז] בְּלֹא סָפֵק, וְהוּא אָמְרָם בְּצַוָּאוֹתֵיהֶם[ח]: „וְכָל־מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמָיִם"[ט]. וְזֶהוּ הָעִנְיָן[י] אֲשֶׁר בֵּאַרְנוּהוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק; וְזֶהוּ שִׁעוּר מַה־שֶּׁרְאִינוּהוּ רָאוּי לְזָכְרוֹ הֵנָּה, לְפִי זֹאת הַהַקְדָּמָה[יא].

פֶּרֶק שִׁשִּׁי

(בְּהֶפְרֵשׁ אֲשֶׁר בֵּין הֶחָסִיד הַמְעֻלֶּה[יב] וּבֵין הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ[יג] וְהַמּוֹשֵׁל בְּנַפְשׁוֹ)

אָמְרוּ הַפִּילוֹסוֹפִים[יד]: שֶׁהַמּוֹשֵׁל בְּנַפְשׁוֹ – אַף־עַל־פִּי שֶׁעוֹשֶׂה הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים וְהַחֲשׁוּבִים – הוּא עוֹשֶׂה אוֹתָם וְהוּא מִתְאַוֶּה[טו]

א (ברכות סג.). ב כגון: אליהו בהר הכרמל שהקריב בבמה שהיתה אסורה בזמן שבית המקדש היה קיים (רש"י). ובעל („חסד אברהם") כתב: כגון יעל אשת חבר הקיני במעשה סיסרא (נזיר כג:). ג כלומר: תכלית שהיא האמת, האושר האמתי, והיא: ידיעת ה'. ד וכמו שאמרו חכמינו ז"ל: „בכל לבבך" – בשני יצריך: ביצר טוב וביצר רע" (ברכות נד.). ומה עמוקה היא כוונת דברי חז"ל: „איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוים בה? – בכל דרכיך דעהו" (ברכות סג.). ה מקיפה ו ולא הספיקו להשלימו כולו מגודל עמקו והיקפו של הענין. ז ברוח הקודש, או ברוח נבואה – שאלמלא זאת אי אפשר היה לגלום ולהביע במלים מועטות תוכן כל כך גדול ועשיר. ח המוסריות שבמסכת אבות. ט (אבות פ"ב, מ"יב). וראה דברי רבנו (הלכות דעות פ"ג, ה"ג). י שכל מעשי בני אדם צריכים להיות לשם שמים, ושדעת אלהים ואהבתו צריכה להיות התכלית האחרונה לכל מחשבותיו ועלילותיו. יא בהתאם להקדמה, והם: שמונת הפרקים המהווים הקדמה לפירושו על מס' „אבות". „ומטבע ההקדמה המשמשת כעין מבוא, שתהא מצומצמת ולא תדון בענין לכל פרטיו" (בן ישראל). יב המשובח. איש מוסרי מטבעו, שאין בלבו כל נטיה לעשות רע. יג שיצרו, אמנם, סוכן בו, אבל הוא מתגבר עליו תמיד ומושל בו. יד ראה („ספר המדות", מאמר ד' פרק י"א). טו לבו נמשך.

אֶל הַפְּעֻלּוֹת הָרָעוֹת וְנִכְסָף אֲלֵיהֶן וְיִכְבֹּשׁ אֶת־יִצְרוֹ; וְיַחֲלֹק עָלָיו[א] בִּפְעֻלּוֹתָיו, עַל מַה־שֶּׁיְּעִירוּהוּ אֵלָיו כֹּחוֹתָיו וְתַאֲוָתוֹ וּתְכוּנַת נַפְשׁוֹ[ב] וְיַעֲשֶׂה הַטּוֹבוֹת – וְהוּא מִצְטַעֵר בַּעֲשִׂיָּתָם וְנִזּוֹק[ג]. אֲבָל הֶחָסִיד – הוּא שֶׁנִּמְשָׁךְ בִּפְעֻלָּתוֹ אַחַר מַה־שֶּׁתְּעִירֵהוּ תַּאֲוָתוֹ וּתְכוּנָתוֹ; וְיַעֲשֶׂה הַטּוֹבוֹת – וְהוּא מִתְאַוֶּה וְנִכְסָף אֲלֵיהֶן[ד]. וּבְהַסְכָּמָה מִן הַפִּילוֹסוֹפִים[ה]: שֶׁהֶחָסִיד[ו] יוֹתֵר חָשׁוּב וְיוֹתֵר שָׁלֵם מִן־הַמּוֹשֵׁל בְּנַפְשׁוֹ. אֲבָל אָמְרוּ: שֶׁהַמּוֹשֵׁל בְּנַפְשׁוֹ כֶּחָסִיד בְּעִנְיָנִים רַבִּים[ז]; וּמַעֲלָתוֹ לְמַטָּה מִמֶּנּוּ בְּהֶכְרֵחַ[ח], לִהְיוֹתוֹ מִתְאַוֶּה לִפְעֹל הָרַע – וְאַף־עַל־פִּי שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה אוֹתוֹ – מִפְּנֵי שֶׁתְּשׁוּקָתוֹ לָרַע הִיא תְּכוּנָה רָעָה בַּנֶּפֶשׁ. וּכְבָר אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, כַּיּוֹצֵא בָזֶה: נֶפֶשׁ רָשָׁע אִוְּתָה רָע (משלי כא, י). וְאָמַר בְּשִׂמְחַת הֶחָסִיד בְּמַעֲשֵׂה הַטּוֹב, וְהִצְטַעֵר[ט] מִי שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק בַּעֲשִׂיָּתָהּ, זֶה הַמַּאֲמָר: שִׂמְחָה לַצַּדִּיק עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן (שם כא, טו). זֶהוּ הַנִּרְאֶה מִדִּבְרֵי הַנְּבִיאִים[י] נָאוֹת[יא] לְמַה־שֶּׁזְּכָרוּהוּ הַפִּילוֹסוֹפִים.

וְכַאֲשֶׁר חָקַרְנוּ דִּבְרֵי חֲכָמִים בָּזֶה הָעִנְיָן נִמְצָא[יב] לָהֶם: שֶׁהַמִּתְאַוֶּה לַעֲבֵרוֹת וְנִכְסָף אֲלֵיהֶן – הוּא יוֹתֵר חָשׁוּב וְיוֹתֵר שָׁלֵם, מֵאֲשֶׁר לֹא יִתְאַוֶּה אֲלֵיהֶן וְלֹא יִצְטַעֵר בַּהֲנָחָתָן; עַד שֶׁאָמְרוּ: שֶׁכֹּל אֲשֶׁר יִהְיֶה הָאָדָם יוֹתֵר חָשׁוּב וְיוֹתֵר שָׁלֵם – תִּהְיֶה תְּשׁוּקָתוֹ לַעֲבֵרוֹת וְהִצְטַעֲרוֹ בַּהֲנָחָתָן[יג] יוֹתֵר גָּדוֹל. וְהֵבִיאוּ בָזֶה הַדְּבָרִים

א על יצרו. ב פעולותיו הן ההפך הגמור מנטיות לבו ותכונות נפשו. זאת אומרת: ריב עולם בקרבו בין שני היצרים: יצר הטוב ויצר הרע; בין הכח השכלי ובין הכח המתעורר. ג הוא סובל קשה ממלחמת היצרים הסוערת בו תמיד. ד לא רק שאין לו מלחמה עם יצרו, אלא הוא גם מתגעגע על הפעולות הטובות, והוא רודף ומחזר אחריהן בהתאם לתכונות נפשו. ה שהסכימו פה אחד. ו שאינו יודע צער מלחמת היצרים. ז שהרי בפעולותיהם ובמעשיהם הרצויים שוים הם. ח בדרגת המעלות הנפשיות הוא למטה ממנו בכל אופן, שהנטיה לרעה לא אות לטובה היא ומעידה על תכונה רעה בנפש. ט ועל הצער שמצטער. י דוד ושלמה נקראים: נביאים. בדוד כתוב: לי דבר צור ישראל; רוח ה׳ דבר בי (שמואל־ב כג, ב־ד). ובשלמה כתוב: בגבעון נראה ה׳ אל שלמה (מלכים־א ג, ה). יא מסכים ומתאים. יב מצאנו כי דבר זה נמצא אצלם. יג כשהוא מניחן ואינו ממלא תשוקתו אליהן.

וְאָמְרוּ[א]: „כָּל־הַגָּדוֹל מֵחֲבֵרוֹ יִצְרוֹ גָּדוֹל מִמֶּנּוּ"[ב]. וְלֹא דַיָּם זֶה, עַד שֶׁאָמְרוּ: שֶׁשְּׂכַר הַמּוֹשֵׁל בְּנַפְשׁוֹ גָּדוֹל לְפִי רֹב צַעֲרוֹ בְּמָשְׁלוֹ בְּנַפְשׁוֹ, וְאָמְרוּ[ג]: „לְפוּם צַעֲרָא – אַגְרָא"[ד]. וְיוֹתֵר מִזֶּה – שֶׁהֵם צִוּוּ[ה] לִהְיוֹת הָאָדָם מִתְאַוֶּה לַעֲבֵרוֹת, וְהִזְהִירוּ מִלּוֹמַר: שֶׁאֲנִי בְּטִבְעִי לֹא אֶתְאַוֶּה לְזֹאת הָעֲבֵרָה, וְאַף־עַל־פִּי שֶׁלֹּא אֲסָרָהּ[ו] הַתּוֹרָה. וְהוּא אָמְרָם[ז]: „רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן־גַּמְלִיאֵל[ח] אוֹמֵר: לֹא יֹאמַר אָדָם: אִי־אֶפְשִׁי[ט] לֶאֱכֹל בָּשָׂר בְּחָלָב; אִי־אֶפְשִׁי לִלְבֹּשׁ שַׁעַטְנֵז; אִי־אֶפְשִׁי לָבוֹא עַל־הָעֶרְוָה – אֶלָּא: אֶפְשִׁי, וּמָה אֶעֱשֶׂה – אָבִי שֶׁבַּשָּׁמַיִם גָּזַר עָלַי".

וּלְפִי הַמּוּבָן מִפְּשׁוּטֵי שְׁנֵי הַמַּאֲמָרִים[י] בִּתְחִלַּת הַמַּחֲשָׁבָה[יא] הֵם סוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה – וְאֵין הָעִנְיָן כֵּן; אֲבָל שְׁנֵיהֶם אֱמֶת וְאֵין מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם כְּלָל[יב]. וְהוּא: שֶׁהָרָעוֹת אֲשֶׁר הֵן אֵצֶל הַפִּילוֹסוֹפִים רָעוֹת, אֲשֶׁר אָמְרוּ: שֶׁמִּי שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה אֲלֵיהֶן יוֹתֵר חָשׁוּב מִן־הַמִּתְאַוֶּה אֲלֵיהֶן וְיִכְבֹּשׁ אֶת־יִצְרוֹ מֵהֶן – הֵם הָעִנְיָנִים הַמְפֻרְסָמִים אֵצֶל כָּל־בְּנֵי אָדָם שֶׁהֵם „רָעוֹת": כִּשְׁפִיכוּת דָּמִים, וּגְנֵבָה, וּגְזֵלָה, וְאוֹנָאָה[יג], וּלְהַזִּיק לְמִי שֶׁלֹּא הֵרַע לוֹ, וְלִגְמֹל רַע לְמֵיטִיב לוֹ, וְלִבְזוֹת אָב וָאֵם וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְהֵן הַמִּצְוֹת שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶן הַחֲכָמִים[יד], זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: „שֶׁאִלּוּ לֹא נִכְתְּבוּ

א (סכה נב.). ב וצער מלחמתו עמו להתגבר עליו יותר קשה. ג (אבות פ"ב, מ"כג). ד לפי הסבל והצער שאדם סובל ומצטער בעשיית המצוה – שכרו, שהרי ניכר בזה גודל כחו המוסרי: שהוא מקריב את נפשו ובלבד שימלא חובתו לאלוהים ואדם. ובפירושו לאבות פירש רבנו מימרא זו לענין היגיעה בתורה ופריה: לפי העמל והיגיעה – היא החכמה והידיעה. ה כלומר: שאין להתהלל בחוסר תאוה ובהעדר הרגש הנאה, – כי לא מעלה היא אלא פחיתות, כאמור למעלה (פ"ד, עמוד קסה); אלא בזאת יתהלל המתהלל: בהתגברותו על התאוות ובמשלו ברוחו. ו לו גם לא אסרה התורה, לא הייתי עושה זאת – מחוסר נטייה אליה. ז („תורת כהנים", פ' קדושים). ח ובספרא שלנו: אלעזר בן עזריה. ט אין ברצוני. י של חכמינו ז"ל והפילוסופים. יא לכאורה, לפי הסקירה הראשונה השטחית. יב אלא הם משלימים וממלאים זה את זה. יג בין אונאת ממון במקח וממכר, ובין אונאת דברים: לצער את חברו בדברים בעלמא. יד (יומא סז:), וזה לשונם: את משפטי תעשו (ויקרא יח, ד), „דברים שאלמלי לא נכתבו – דין הוא שיכתבו, ואלו הם: ע"ז, גילוי

רְאוּיוֹת הֵן לִכָּתֵב. וְיִקְרְאוּ אוֹתָן קְצָת מֵחֲכָמֵינוּ הָאַחֲרוֹנִים אֲשֶׁר חָלוּ חֳלִי הַמְדַבְּרִים": "מִצְווֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת"ג, וְאֵין סָפֵק שֶׁהַנֶּפֶשׁ

עריות ושפיכות דמים, גזל" וכו'. ואין סתירה בין הברייתא דתורת כהנים שהבאנו לעיל, שהוא מונה את "הערוה" בין הדברים שלא יאמר עליהם: "אי אפשי", ובין הברייתא הזאת ממסכת יומא המונה "גילוי עריות" בין הדברים "שאלמלי לא נכתבו, דין הוא שיכתבו" — כי שני מיני "עריות" הם: "ערוה" — היא מן העריות שאלמלא נכתבו לא היו אסורות, והן מן המצוות ה"שמעיות", או מן ה"מקובלות", כמבואר בסמוך, כגון: קדשה, שניות לעריות וכיו"ב; ו"גילוי עריות" — הן מן ה"מפורסמות", שהדעת נוטה להן, כלומר: שהשכל־המעשי וההכרה המוסרית האנושית הכירת שתועבה הן, ועון פלילי יש בהן, כגון: אשת־איש וכיו"ב. העריות האלה נקראות: "עריות בני נח". ראה (הלכות מלכים פרק ט, ה"א). ג הכוונה — לדעת המפרשים — לרב סעדיה גאון ז"ל שהכניס למחקר הדתי היהודי משיטת "המדברים" — הם חוקרים דתיים באמונה המושלמית. ראה למעלה פרק א' (עמוד קנו, הערה ו'). וכן רמז אליו רבנו (מו"נ ח"א, עא) באמרו שם: "ולקחו מהם (מן המדברים) חברינו מה שלקחו והלכו בדרכם". במלת "חברינו" כיוון הרמב"ם לרב סעדיה גאון וליוסף אבן צדיק, מחבר הספר הפילוסופי: "עולם קטן" (ווייס). ה"מדברים" היו בהם שתי כתות: א) אשעריה ב) ומותעזילה. בני הכת הראשונה היו האדוקים שבהם. הם האמינו בגזירה קדומה ובשלילת רצון האדם החפשי. את ההגשמות שבתורה (אנטרופומורפיזם בלע"ז), כגון: יד ה', עיני ה', וכן אלה שבקוראן, היו מבארים כפשוטן. ובני הכת השניה חייבו את רצונו החפשי של האדם בהתאם לתורה שיעדה שכר לשומרי מצוותיה ועונש לעוברים עליהן; ואת ההגשמות ביארו כמונו בתור השאלות, מטפורות בלע"ז. ב כך יקראם רב סעדיה גאון בספרו ("האמונות והדעות" מ"ג פ' א־ב). הרמב"ם מתנגד לכנוי זה, מפני שהשם "שכלי", בערבית: עַקְל, משמעו: השכל העיוני — והוא אינו הולם, איפוא למצוות אלה שהן מן ה"מפורסמות", כלומר: שהן נטועות, אמנם, בלב האדם בתור דברים מוסריים טובים ויפים, או רעים ומגונים והשכל המעשי מחייב אותם — אבל לא "מושכלות" מפאת השכל העיוני. ראה ("השיטה הפסיכולוגית המימונית" לשייער, עמוד 106, 24). רק שתי המצוות הראשונות מעשרת־הדברות: מציאות ה' — "אנכי ה' אלהיך", ואחדותו — "לא יהיה לך אלהים אחרים" הן מצוות שכליות, מפני שיסודן בשכל העיוני ובחקירה המדעית. ראה (יסוה"ת פרק א'; מו"נ חלק ב, לד). אולם כל שאר המצוות, בין אלה המפורסמות שקרא אותן רב סעדיה גאון: "שכליות", מפני שהשכל המעשי מחייב אותן וההכרה המוסרית דורשת אותן, ובין המצוות שקרא אותן הגאון: "שמעיות", מפני שאין הדעת נוטה להן, ואלמלא נכתבו לא היו רעות כלל, כמבואר בסמוך — נקראות סתם: "מצוות", או "משפטים". ראה (הל' מעילה פ"ח, ה"ח; מו"נ ח"ג, כו). רבנו ז"ל בספרו ("מלות ההגיון" שער ח) מונה ארבעה מיני משפטים הנחשבים למאומתים שאפשר לסמוך עליהם, ואין צורך להביא עליהם ראיה. ואלה הם: א) מוחשים — משפטים שנוסדו על השגות החושים, כגון: זה שחור וזה לבן. ב) מושכלות — משפטים המיוסדים

אֲשֶׁר תִּכְסֹף לְדָבָר מֵהֶם וְתִשְׁתּוֹקֵק אֵלָיו – שֶׁהִיא חֲסֵרָה״; וְשֶׁהַנֶּפֶשׁ הַחֲשׁוּבָה לֹא תִתְאַוֶּה לְאֶחָד מֵאֵלּוּ הָרָעוֹת כְּלָל, וְלֹא תִצְטַעֵר בְּהִמָּנְעָהּ מֵהֶם. אֲבָל הַדְּבָרִים שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶם הַחֲכָמִים, שֶׁהַכּוֹבֵשׁ אֶת־יִצְרוֹ מֵהֶם הוּא יוֹתֵר חָשׁוּב וּגְמוּלוֹ יוֹתֵר גָּדוֹל – הֵם: „הַתּוֹרוֹת הַשִּׁמְעִיּוֹת״[ג], וְזֶה אֱמֶת; שֶׁאִלְמָלֵא הַתּוֹרָה לֹא הָיוּ רָעוֹת כְּלָל. וּמִפְּנֵי זֶה אָמְרוּ: שֶׁצָּרִיךְ הָאָדָם שֶׁיַּנִּיחַ נַפְשׁוֹ אוֹהֶבֶת אוֹתָן וְלֹא יִהְיֶה לוֹ מוֹנֵעַ מֵהֶן רַק הַתּוֹרָה[ד]. וּבְחַן חָכְמָתָם, עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם, וּבַמֶּה־שֶּׁהִמְשִׁילוּ[ה]. שֶׁהֵם לֹא אָמְרוּ: „אַל יֹאמַר אָדָם: אִי־אֶפְשִׁי לַהֲרֹג הַנֶּפֶשׁ; אִי־אֶפְשִׁי לִגְנֹב; אִי־אֶפְשִׁי לְכַזֵּב״, אֶלָּא: אֶפְשִׁי, וּמָה אֶעֱשֶׂה – אָבִי שֶׁבַּשָּׁמַיִם גָּזַר עָלַי״; אֲבָל הֵבִיאוּ דְּבָרִים „שִׁמְעִיִּים״[ו] כֻּלָּם: בָּשָׂר בְּחָלָב, וּלְבִישַׁת שַׁעַטְנֵז, וַעֲרָיוֹת[ז]. וְאֵלּוּ הַמִּצְוֹת וְכַיּוֹצֵא בָהֶן, הֵן אֲשֶׁר קְרָאָן הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ: „חֻקּוֹת״. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה[ח]: „חֻקִּים שֶׁחָקַקְתִּי לְךָ – אֵין לְךָ רְשׁוּת לְהַרְהֵר בָּהֶם״; וְעוֹבְדֵי כוֹכָבִים מְשִׁיבִין עֲלֵיהֶם, וְהַשָּׂטָן[ט] מְקַטְרֵג בָּהֶם,

---

בשכל העיוני הבריא, בין מושכל ראשון המובן מאליו, כגון: „תפוח שלם גדול יותר ממחציתו״, ובין מושכל שני המיוסד על מופתים והיקשים הגיוניים. ג) מפורסמות – משפטים מיוסדים בדעת הציבור, שהרגש המוסרי והשכל־המעשי מחייבים אותם, כגון: להיות נדיב טוב ומיטיב – טוב ויפה; להיות נבל כפוי טובה – לא טוב ולא יפה. ד) מקובלות – משפטים שנמסרו בקבלה בשם אחד נבחר הידוע לשבח, או נבחרים רבים. אוטוריטט בלע״ז. בשנים הראשונים: במוחשות ובמושכלות – מבחינים בין אמת ושקר: אם הוא לבן, או אינו לבן; אם שתי פעמים שתים הן ארבע, אם לאו. ובשנים האחרונים, וביחוד במפורסמות – מבחינים בין טוב לרע, בין נאה ומגונה. וזה הוא שאמר רבנו לעיל (ע׳ קפח): „הם הענינים המפורסמים אצל כל בני אדם״.

א ולקויה היא בפחיתות המדות בניגוד לרגש המוסרי האנושי והשכל המעשי.

ב גם „מונח״ זה הניח רב סעדיה גאון, ופירושו: המצוות אשר שמעו אבותינו על הר סיני: ולולא זאת לא היה השכל המעשי ורגש המוסרי מחייבים אותם. ובעל „חסד אברהם״ אומר: „שמעיות״ – „שצריכים להשמיע אותן, לפי שאינן תלויות בסברת האדם״. ג שאסרה אותן והזהירה עליהן. ד ובדברי המשל שבחרו להם. ה שכל אלה הן „המפ:רסמות״ שהדעת נוטה אליהן, והשכל־המעשי וההכרה המוסרית דורשות אותן; ואילו לא נכתבו – ראויות היו להיכתב. ו שהם מן ה„מקובלות״. ז לא „גילוי עריות״ – שהן מן ה„מפורסמות״. ח (יומא סז:). ט „יצר הרע משיב עליהן להטעות את ישראל ולומר: שהתורה אינה אמת, כי מה תועלת בכל אלה״? (רש״י שם).

כגון: פרה אדמה ושעיר המשתלח" וכו'. ואשר קראו אותן האחרונים[א]: שכליות, יקראו: מצוות, כפי מה שבארו החכמים[ב].

הנה התבאר־לך מכל מה־שאמרנו איזו מן־העברות יהיה מי שלא ישתוקק אליהן יותר חשוב מן־המשתוקק אליהן וכובש יצרו מהן[ג], ואיזו מהן יהיה הענין בהפך[ד].—וזה חדוש נפלא בהעמיד שני המאמרים[ה]; ולשונם מורה על־אמתת מה־שבארנו.

וכבר נשלמה כונת זה הפרק.

פרק שביעי

(במחיצהו ועניניה[ו])

הרבה ימצא במדרשות ובאגדות, ויש מהן בגמרא: שיש מן־הנביאים מי שיראה השם־יתברך מאחרי מחיצות רבות[ח], ומהם, מי שיראהו מאחרי מחיצות מועטות[ט]—לפי קרבתם אל השם־יתברך ולפי מעלתם בנבואה. עד שאמרו[י]: משה רבנו, עליו השלום, ראה השם־יתברך מאחרי מחיצה אחת בהירה,

---

[א] רב סעדיה גאון. [ב] בתלמוד: תרי"ג מצוות (מכות כג:). אמנם, מדברי רבנו ז"ל בשאר חיבוריו רואים, שלאמתו של דבר אין כלל מצוות בלתי שכליות ו„משפטי ה' צדקו יחדיו". וגם ה„חוקים" שאמרו חז"ל: „שאין להרהר אחריהם"—גם הם טעמם ונימוקם עמם. „כי לא דבר ריק הוא", אלא נעלם מאתנו לקוצר דעתנו, והמצוה על כל בעל תורה לחקור ולבקש טעמן (הלכות מעילה פרק ח, הלכה ח). „אלא המצוות הללו שתועלתן מבוארת אצל ההמון, יקראו: משפטים; ואשר אין תועלתן מבוארת, יקראו: חוקים" (מו"נ ח"ג, כו). [ג] הן המצוות ה„מפורסמות", או ה„שכליות" לפי רב סעדיה גאון. [ד] שיש גם להשתוקק אליהן—אלו הן המצוות ה„שמעיות", או ה„מקובלות". [ה] מאמר חז"ל ומאמר הפילוסופים זה לעומת זה, וההוכחה כי הם משלימים זה את זה ואין סתירה ביניהם. [ו] שם בנוי בלשון המשנה ממקור חוץ, חיץ: והוא בונה חיץ (יחזקאל יג, י), כמו: „משימה" ממקור שום, שים: שום תשים עליך מלך (דברים יז, טו)—„כל משימות שאתה משים אל יהו אלא מקרב אחיך" (יבמות מה:). ושתי הוראות לה: א) מקום גדור ומיוחד, כמו: „מה אתה מחיצה לעצמך, אף הם מחיצה לעצמם" (מכילתא שמות כט, יד); ב) קיר מבדיל, כמו: „השותפין שרצו לעשות מחיצה" (ב"ב ב.). [ז] פירושה ומובנה כאן. [ח] קירות, וילאות המבדילות בין הנביא ובין הקב"ה, ואין ראייתו בהירה כל צרכה. [ט] וראייתם קצת יותר בהירה. [י] (יבמות מט:).

כְּלוֹמַר: מְזֻהֶרֶת. וְהוּא אָמְרָם: „הִסְתַּכֵּל בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְּאִירָה"[א].
וְ„אַסְפַּקְלַרְיָא" – שֵׁם הַמַּרְאָה הַנַּעֲשָׂה מִגּוּף הַמַּזְהִיר כְּשֹׁהַם וּזְכוּכִית, כְּמוֹ שֶׁהִתְבָּאֵר בְּסוֹף כֵּלִים[ב].

וְהַכַּוָּנָה בְּזֶה הָעִנְיָן[ג] מַה־שֶּׁאֹמַר לְךָ, וְהוּא שֶׁאֲנַחְנוּ בֵּאַרְנוּ בַּפֶּרֶק הַשֵּׁנִי: שֶׁהַמַּעֲלוֹת, מֵהֶן – מַעֲלוֹת שִׂכְלִיּוֹת[ד], וּמֵהֶן – מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת[ה]. וְכֵן הַפְּחִיתִיּוֹת, מֵהֶן – פְּחִיתִיּוֹת שִׂכְלִיּוֹת: כְּסִכְלוּת וּמִעוּט הַהֲבָנָה, וְדֹחַק[ו] הַתְּבוּנָה; וּמֵהֶן – פְּחִיתִיּוֹת הַמִּדּוֹת: כְּרֹב הַתַּאֲוָה, וְהַגַּאֲוָה, הָרֹגֶז, וְהַכַּעַס, וְהָעַזּוּת, וְאַהֲבַת הַמָּמוֹן וְהַדּוֹמֶה לָהֶן, וְהֵן רַבּוֹת מְאֹד. וּכְבָר זָכַרְנוּ הַסֵּדֶר בִּידִיעָתָן[ז] בַּפֶּרֶק הָרְבִיעִי. וְאֵלּוּ הַפְּחִיתִיּוֹת כֻּלָּן – הֵן מְחִיצוֹת הַמַּבְדִּילוֹת בֵּין הָאָדָם וּבֵין הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ. מַאֲמַר הַנָּבִיא מְבָאֵר זֶה: כִּי אִם־עֲוֹנֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּלִים בֵּינֵכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם (ישעיה נט, ב). יֹאמַר[ח]: שֶׁעֲוֹנוֹתֵינוּ – וְהֵן אֵלּוּ „הָרָעוֹת", כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ – הֵן הַמְּחִיצוֹת[ט] הַמַּבְדִּילוֹת בֵּינֵינוּ וּבֵינוֹ יִתְבָּרַךְ.

וְדַע, שֶׁכָּל־נָבִיא לֹא נִתְנַבֵּא אֶלָּא אַחַר שֶׁיִּהְיוּ לוֹ כָּל־הַמַּעֲלוֹת

א וזה לשונם (שם): „כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה; משה רבנו נסתכל באספקלריא מאירה" (פירוש רש"י: „הנביאים כסבורים לראות – ולא ראו; ומשה נסתכל וידע שלא ראהו בפניו"). ב וזה לשון רבנו בפירושו שם: „אספקלריא" – הוא המסך הנעשה כדי שיראו מאחוריו הצורות, והיא – לפי דעתי – מלה מורכבת: ספק־לראיה (ראיה מסופקת ומשובשת). וזה הוא: שהאיש הנראה מאחורי המסך מזכוכית או משוהם, או מדבר בהיר זולתם – אינו נראה במקומו האמתי, כמו שהתבאר בחכמת המבטים, אָפטיק בלע"ז. והמסך הבהיר נקרא: „אספקלריא מאירה". „הערוך", וכן גם לוי במלונו מפרשים: „אספקלריא" – מלה רומית. שם של אבן שקופה שפיגעלשטיין בלע"ז, המתחלקת ללוחות דקים; והקדמונים היו משתמשים בה במקום זגוגיות לחלונות בתיהם". התרגום הארמי של „וזכוכית" (איוב כח, יז) אספקלרא. ג ענין המחיצות האמורות בנבואה. ד דעה והשכל. ה מוסריות. ו קשה הבנה, שאינו תופס בנקל אלא בקושי ובדוחק גדול. ונו"א: ורוחק התבונה. ז כדי שיכירון לקצותיהן וכנוייהן כסדרן. ח רצונו לומר. ט בנוגע לדיבור הציורי: „מאחרי מחיצה", מסך, פרגוד שרבנו משתמש בהם כאן ובמו"נ (ח"ג, ט, נא) – כותב ר' משה שטיינשניידר ז"ל ב„מאמר היחוד" המיוחס לרמב"ם שהוא הוציאו לאור בשנת תרי"ז (ע' 21 הע' 44): „תואר המסך לקוח, לדעתי, מן הפרוכת, או ממנהג מלכי פרס לישב על כסאם אחורי הפרגוד".

הַשִּׂכְלִיּוֹת, וְרֹב מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת וְהַחֲזָקוֹת[א] שֶׁבָּהֶן, וְהוּא אָמְרָם[ב]: „אֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה, אֶלָּא עַל־חָכָם, גִּבּוֹר וְעָשִׁיר". וְ„חָכָם" — הוּא כּוֹלֵל כָּל־הַמַּעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת בְּלִי סָפֵק. וְ„עָשִׁיר" — הוּא מִמַּעֲלוֹת הַמִּדּוֹת, רְצוֹנִי לוֹמַר: הַהִסְתַּפְּקוּת[ג], מִפְּנֵי שֶׁהֵם קוֹרְאִים הַמִּסְתַּפֵּק — עָשִׁיר. וְהוּא אָמְרָם[ד] בְּגֶדֶר[ה] הֶעָשִׁיר: „אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? — הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ", רְצוֹנוֹ לוֹמַר: שֶׁיַּסְפִּיק[ו] לוֹ בְּמַה־שֶּׁהִמְצִיא לוֹ זְמַנּוֹ[ז], וְלֹא יִכְאַב[ח] בְּמַה־שֶּׁלֹּא הִמְצִיא לוֹ. וְכֵן „גִּבּוֹר" — הוּא גַם־כֵּן בְּמַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת, רְצוֹנִי לוֹמַר: שֶׁיַּנְהִיג כֹּחוֹתָיו[ט] כְּפִי הַדַּעַת וְהָעֵצָה[י], כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ בְּפֶרֶק הַחֲמִישִׁי, וְהוּא אָמְרוֹ[יא]: „אֵיזֶהוּ גִבּוֹר? — הַכּוֹבֵשׁ אֶת־יִצְרוֹ".

וְאֵין מִתְּנָאֵי הַנָּבִיא שֶׁיִּהְיוּ אֶצְלוֹ כָּל־מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת, עַד שֶׁלֹּא תַפְחִיתֵהוּ פְּחִיתוּת[יב] — שֶׁהֲרֵי שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הֵעִיד עָלָיו הַכָּתוּב: בְּגִבְעוֹן נִרְאָה יְיָ אֶל־שְׁלֹמֹה (מלכים־א ג, ה), וּמָצִינוּ לוֹ פְּחִיתוּת מִדּוֹת, וְהִיא: רֹב הַתַּאֲוָה, בְּבֵאוּר[יג] בְּהַרְבּוֹת נָשִׁים, וְזֶה[יד] מִפְּחִיתוּת תְּכוּנַת רֹב הַתַּאֲוָה. וְאָמַר[טו] מְבֹאָר: הֲלֹא עַל־אֵלֶּה חָטָא שְׁלֹמֹה (נחמיה יג, כו). וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ, עָלָיו

א הכי חשובות שבהן. ב (שבת צב.; נדרים לח.). ג שמסתפק במה שיש לו. ד (אבות פ"ד, מ"א). ה בביאור המדויק של המושג „עשיר". ו שדי לו. ז שגורלו ומזלו הספיקו לו. ח ואינו מצטער. „ובהסתפק האדם במה שיש לו ובדבר ההכרחי, ולא יתאוה אל המותרות — יהיה פורש מן החמדה ומן הגזל ושאר המדות הרעות („ספר המעלות" ע' 32־33). ט את כחות נפשו, וביחוד את כח התמעורר. י לפי השכל וההסתכלות. יא (אבות, שם). ובהלכות „יסודי התורה" (פ"ז, ה"א) מנה רבנו רק חכם וגבור; ועשיר לא נזכר שם — מפני שגבור „המתגבר בדעתו על יצרו תמיד" הוא גם מסתפק במה שחננו אלהים ויש לו, ואינו חושש ואינו מצטער על מה שאין לו (רוזין, „האתיקה המימונית עמוד 115). במסכת שבת (שם) נמנית בין מעלות המדות גם „ובעל קומה". ועל זה יאמר ר' יוסף אלבו בספרו („עקרים" ג, יב): „כדי שיהא מהודר ומקובל בעיני האומה". ובמסכת נדרים, (שם) נמצא במקום: ובעל קומה — וענו, והיא החשובה בכל המדות ועולה על גביהן, כמאמרם: „מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסוליתה" (ירושלמי שבת פ"א, הלכה ג). ורבנו לא חש להזכירה כאן, מפני שכנראה היא אצלו כדבר המובן מאליו ואין צורך להזכירו. יב כלומר: שלא תחסר לו אף אחת ממעלות המדות. יג מה שנתבאר ובא לידי גילוי. יד רבוי נשים. טו הכתוב.

הַשָּׁלוֹם, נָבִיא[א] אָמַר: לִי דִבֶּר צוּר יִשְׂרָאֵל (שמואל־ב כג, ג) – וּמָצָאנוּ אוֹתוֹ: בַּעַל־אַכְזָרִיּוּת. אַף־עַל־פִּי שֶׁלֹּא שִׁמֵּשׁ בָּהּ כִּי אִם בְּעוֹבְדֵי גִלּוּלִים וּבַהֲרִיגַת הַכּוֹפְרִים, וְהָיָה רַחֲמָן לְיִשְׂרָאֵל; אֲבָל בָּא בְּבֵאוּר[ב] בְּ„דִבְרֵי הַיָּמִים", שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ לֹא הִרְשָׁהוּ לִבְנוֹת בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, וְלֹא הָיָה רָאוּי בְּעֵינָיו לָזֶה לְרֹב מַה־שֶּׁהָרַג. אָמַר: אַתָּה לֹא־תִבְנֶה בַיִת לִשְׁמִי כִּי דָמִים רַבִּים שָׁפַכְתָּ אַרְצָה לְפָנָי (דברי הימים־א כב, ח). וּמָצָאנוּ בְּאֵלִיָּהוּ, זָכוּר לְטוֹב, מִדַּת הָרַגְזָנוּת[ג]. וְאַף־עַל־פִּי שֶׁשִּׁמֵּשׁ בָּהּ בַּכּוֹפְרִים וַעֲלֵיהֶם הָיָה כּוֹעֵס, אֲבָל אָמְרוּ הַחֲכָמִים: שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ לְקָחוֹ וְאָמַר לוֹ, שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְמָשָׁל בִּבְנֵי אָדָם וְלִהְיוֹת לָהֶם לְכֹהֵן, מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ קִנְאָה כָּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ – כִּי יְמִיתֵם[ד]. וְכֵן מָצִינוּ בִּשְׁמוּאֵל – שֶׁפָּחַד[ה] מִשָּׁאוּל; וּבְיַעֲקֹב – שֶׁפָּחַד מִפְּגִישַׁת עֵשָׂו[ו]. אֵלּוּ הַמִּדּוֹת וְכַיּוֹצֵא בָהֶן – הֵן מְחִיצוֹת בֵּין הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ עִם הַנְּבִיאִים, עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם. וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ שְׁתֵּי מִדּוֹת, אוֹ שָׁלֹשׁ מֵהֶן בִּלְתִּי מְמֻצָּעוֹת[ז] – כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ בַּפֶּרֶק הָרְבִיעִי – נֶאֱמַר בּוֹ: שֶׁרָאָה הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ מֵאַחַר שְׁתֵּי מְחִיצוֹת, אוֹ שָׁלֹשׁ.

א ובספרו (מו"נ ח"ב, מה) אין רבנו מחשיב אותם לנביאים גמורים. ב מפורש. ג שכן מצינו (סנהדרין קיג.): „אבא (חביבי וגדולי – רש"י) אליהו קפדן הוה", שמפני שכעס על אחאב מלך ישראל קפץ ונשבע: חי ה'... אם יהיה השנים האלה טל ומטר (מל"א יז, א). ד בספר („תנא־דבי־אליהו" זוטא, פ"ח) נמצא כתוב: „כשאמר הקב"ה לאליהו: מה לך פה, אליהו; (מלכים־א יט, יג), היה לו לאליהו לומר לפני הקב"ה: ,רבש"ע! בניך הם, בני בחוניך הם, בני אברהם, יצחק ויעקב'. ולא די שלא אמר כן, אלא אמר: קנוא קנאתי לה' אלוהי צבאות כי עזבו בריתך וגו' (שם, יד). מיד התחיל הקב"ה לדבר עמו דברי תנחומין ואמר: ,כשירדתי ליתן תורה לישראל לא ירדו עמי אלא מלאכי השרת שרצו בטובתם', שנאמר (שם, יא): צא ועמדת בהר (הר סיני). המתין לו ג' שעות – ועדיין הוא עומד בדבריו הראשונים, ואמר שנית: קנוא קנאתי וגו'. באותו שעה אמר הקב"ה לאליהו: לך שוב לדרכך... ומה שיש בידך (לעשות אותם כלה) לא אוכל לעשות". וכן בשינוי לשון קצת (ילק"ש מלכים, רמז רי"ז). ה כאשר שלחו ה' למשוח את דוד למלך, אמר: איך אלך ושמע שאול והרגני (שמ"א טז, ב); והפחדנות – פחיתות היא. ו שנאמר: ויירא יעקב מאד (בראש' לב, ח), אחרי שהבטיחהו ה' (שם, כח, טו): כי לא אעזבך („חסד אברהם"). ז שיצאו משיווים, מ„שביל הזהב" לאחת משתי הקצוות: לצד התוספת, או לצד החסרון.

וְלֹא תַרְחִיק[א] הֱיוֹת חֶסְרוֹן קְצָת הַמִּדּוֹת מְמַעֵט מִמַּדְרֵגַת הַנְּבוּאָה[ב] – שֶׁאֲנַחְנוּ מָצִינוּ קְצָת פְּחִיתוּת הַמִּדּוֹת יִמְנְעוּ הַנְּבוּאָה לְגַמְרֵי, כַּכַּעַס. אָמְרוּ[ג]: „כָּל־הַכּוֹעֵס, אִם נָבִיא הוּא – נְבוּאָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ". וְהֵבִיאוּ רְאָיָה מֵאֱלִישָׁע שֶׁנִּסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַנְּבוּאָה כְּשֶׁכָּעַס[ד] – עַד שֶׁהֵסִיר כַּעְסוֹ, וְהוּא אָמְרוֹ: וְעַתָּה קְחוּ לִי מְנַגֵּן[ה] (מלכים־ב ג, טו).

וּבַעֲבוּר הָאֲנָחָה וְהַדְּאָגָה שֶׁל יַעֲקֹב אָבִינוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, כָּל־יְמֵי הִתְאַבְּלוֹ עַל־יוֹסֵף – נִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, עַד שֶׁנִּתְבַּשֵּׂר בְּחַיָּיו[ו]. אָמַר: וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם (בראשית מה, כז). וְאָמַר הַמְתַרְגֵּם: „וּשְׁרַת רוּחַ נְבוּאָה עַל־יַעֲקֹב אֲבוּהוֹן"[ז]. וּלְשׁוֹן הַחֲכָמִים[ח]: „אֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה לֹא מִתּוֹךְ עַצְלוּת וְלֹא מִתּוֹךְ עַצְבוּת – אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה"[ט].

וְכַאֲשֶׁר יָדַע משֶׁה רַבֵּנוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁלֹּא נִשְׁאֲרָה לוֹ מְחִיצָה שֶׁלֹּא הֵסִיר אוֹתָהּ, וְכִי נִשְׁלְמוּ בוֹ מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת כֻּלָּן וְהַמַּעֲלוֹת הַשִּׂכְלִיּוֹת כֻּלָּן[י] – בִּקֵּשׁ לְהַשִּׂיג מַהוּת הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ עַל־אֲמִתַּת מְצִיאוּתוֹ – אַחַר שֶׁלֹּא נִשְׁאַר לוֹ מוֹנֵעַ – וְאָמַר: הַרְאֵנִי נָא אֶת־כְּבֹדֶךָ[יא] (שמות לג, יח). וְהוֹדִיעוֹ הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ: שֶׁאִי־אֶפְשָׁר לוֹ זֶה, בִּהְיוֹתוֹ שֵׂכֶל נִמְצָא בְּחֹמֶר, רְצוֹנוֹ לוֹמַר: מֵאֲשֶׁר הוּא אָדָם, וְהוּא אָמְרוֹ: כִּי לֹא־יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי (שם, כ). הִנֵּה לֹא נִשְׁאֲרָה לוֹ בֵּינוֹ וּבֵין הַשָּׂגַת הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא עַל־אֲמִתַּת מְצִיאוּתוֹ אֶלָּא

א כלומר: לא יפלא הדבר בעיניך להיות רחוק מהאמין בו. ב והוא מוסיף מחיצה מבדילה. ג (פסחים סו:). ד על יהורם בן אחאב (מלכים־ב ג, יד). ה „להעביר כעסו שכעס על יהורם" (רש"י). ו של יוסף, שיוסף עודנו חי. ז אונקלוס. ח שרתה עליו רוח הנבואה שנעדרה ממנו עד כאן. ט (שבת ל:; פסחים קיז.). י ועל זה יאמר רבנו (מו"נ ח"ב, לו): „וזאת היא הסבה העצמית הקרובה לדעתי, בהסתלקות הנבואה בזמן הגלות בלי ספק: כי הוא עצבות או עצלות אשר ימצא אדם בעניניו – וכל שכן בהיותו עבד נכבש למס עובד... והוא יהיה הסבה לשוב הנבואה אלינו כקדמותה בימות המשיח, יעלה במהרה כמו שהבטיח". יא „כי הגיעה התעלותו מן האנושות עד המעלה המלאכותית, ולא נשאר מסך שלא קרעו ונכנס ממנו". ראה לעיל (הקדמת פרק „חלק" עמוד קלז). יב מהותך ועצמותך האמתית.

מְחִיצָה אַחַת בְּהִירָה – וְהוּא הַשֵּׂכֶל הָאֱנוֹשִׁי שֶׁאֵינוֹ נִבְדָּל[א]. וְגָמַל אֵלָיו יִתְבָּרַךְ חֶסֶד בְּתֵת לוֹ מִן־הַהַשָּׂגָה – אַחַר שֶׁשְּׁאָלָהּ – יוֹתֵר מִמַּה־שֶּׁהָיָה אֶצְלוֹ קֹדֶם שְׁאֵלָתוֹ, וְהוֹדִיעוֹ: שֶׁתַּכְלִית הַהִיא[ב] אִי־אֶפְשָׁר לוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא בַּעַל גֶּשֶׁם[ג]. וְכִנָּה אֲמִתַּת הַהַשָּׂגָה בְּ„רְאִיַּת פָּנִים"[ד] – כִּי הָאָדָם כְּשֶׁיִּרְאֶה פְּנֵי חֲבֵרוֹ, תִּהְיֶה אָז בְּנַפְשׁוֹ חֲקוּקָה צוּרָתוֹ[ה] עַד שֶׁלֹּא יִתְעָרֵב לוֹ עִם זוּלָתוֹ[ו], אֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁאֵינוֹ רוֹאֶה אוֹתוֹ. אֲבָל כְּשֶׁיִּרְאֶה אֲחוֹרָיו – אַף־עַל־פִּי שֶׁהוּא מַכִּירוֹ בָּרְאִיָּה הַהִיא – פְּעָמִים יְסֻפַּק[ז] עָלָיו וְיִתְעָרֵב לוֹ עִם זוּלָתוֹ. כֵּן הַשָּׂגָתוֹ יִתְבָּרַךְ עַל־הָאֱמֶת – הִיא: יְדִיעַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ מֵאֲמִתַּת מְצִיאוּתוֹ מַה־שֶּׁלֹּא יִשְׁתַּתֵּף בִּמְצִיאוּת הַהִיא זוּלָתוֹ מִן־הַנִּמְצָאוֹת[ח]; עַד שֶׁיִּמְצָא בְּנַפְשׁוֹ מְצִיאוּתוֹ חֲזָקָה וְנִבְדֶּלֶת עַל־מַה־שֶּׁמָּצָא בְּנַפְשׁוֹ מִמְּצִיאוּת שְׁאָר הַנִּמְצָאוֹת[ט]. וְאִי־אֶפְשָׁר לָאָדָם לְהַשִּׂיג זֶה הַשִּׁעוּר מִן הַהַשָּׂגָה – אֶלָּא שֶׁהוּא, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הִשִּׂיג לְמַטָּה מִזֶּה מְעַט[י]. וְהוּא אֲשֶׁר כִּנָּה וְאָמַר: „וְרָאִיתָ אֶת־אֲחֹרָי"[יא] (שמות לג, כג). וַאֲנִי עָתִיד לְהַשְׁלִים זֶה הָעִנְיָן בְּסֵפֶר הַנְּבוּאָה[יב].

וְכַאֲשֶׁר יָדְעוּ חֲכָמִים, זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁשְּׁנֵי הַמִּינִים הָאֵלּוּ מִן־הַפְּחִיתִיּוֹת, רְצוֹנִי לוֹמַר: הַשִּׂכְלִיּוֹת וְהַמִּדּוֹת[יג], הֵם אֲשֶׁר יַבְדִּילוּ בֵּין הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ וּבֵין הָאָדָם, וּבָהֶן[יד] הוּא יִתְרוֹן מַעֲלוֹת[טו] הַנְּבִיאִים,

---

א מן החומר, מן הגוף ז"א: כל זמן היותו בחיים (מו"נ חלק ג, ט). ב השגת ה' על אמיתתו. ג כל עוד שהוא חי ונפשו המשכלת שוכנת בגוף גשמי ודבקה בו. ד שאמר לו ה': ופני לא יראו (שמות לג, כג). ה של חברו. ו ולא יחליפהו באחר. ז יסקפק. ח כלומר: שאין מציאות כמציאותו. ט שהכיר היטב ויודע: שלא הרי מציאותו של ה' כהרי מציאותם של שאר הנמצאים, ואין ביניהן אלא שיתוף השם בלבד. ראה (יסוה"ת פרק א, ה"י). י כלומר: הוא השיג את מציאות הבורא בשלימות פחות מעט מזער; מדרגה שהנביאים הקודמים והבאים אחריו לא הגיעו אליה. יא ושיעור המקרא כפי ביאורו של רבנו ז"ל כך הוא: „וראית את אחורי" – אתה תכירני, אבל לא מצד עצמותי ואמיתת מציאותי, אלא מצד התגלותי בעולם: ע"י פעולותי בטבע ובהנהגת העולם; „ופני לא יראו" – אולם להכיר את כבודי מצד עצמותי ומציאותי האמתית כמו ששאלת – לא תוכל, „כי אמיתת מציאותי כמו שהיא לא תושג" (מו"נ ח"א כא, לז, לח). יב ראה (הקדמת פרק „חלק" ע' קלו). יג פחיתות שכלית, או פחיתות מוסרית. יד במעלות השכליות והמדות. טו בהן תלויה יתרונם

אָמְרוּ[א] עַל־קְצָתָם בְּמַה־שֶּׁרָאוּ מֵחָכְמָתָם וּמִדּוֹתֵיהֶם: רְאוּיִים הֵם שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה עֲלֵיהֶם כְּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם[ב]. וְלֹא יֵעָלֵם מִמְּךָ עִנְיַן הַדִּמְיוֹן[ג] – שֶׁהֵם דִּמּוּ[ד] אוֹתָם בּוֹ, לֹא שֶׁהִשְׁווּם אֵלָיו חָלִילָה[ה]. וְכֵן אָמְרוּ עַל־אֲחֵרִים: כִּיהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן, עַל־הַצַּד אֲשֶׁר זָכַרְנוּ. וְזֶה עִנְיָן אֲשֶׁר כִּוַּנּוּ לְבָאֵר בְּזֶה הַפֶּרֶק.

פֶּרֶק שְׁמִינִי

(בַּיְצִירָה הָאֱנוֹשִׁית)

אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּוָּלֵד הָאָדָם מִתְּחִלַּת עִנְיָנוֹ[ז] בְּטֶבַע בַּעַל מַעֲלָה, וְלֹא בַּעַל חִסָּרוֹן, כְּמוֹ שֶׁאִי־אֶפְשָׁר שֶׁיִּוָּלֵד הָאָדָם בְּטֶבַע בַּעַל מְלָאכָה מִן־הַמְּלָאכוֹת[ח]. אֲבָל אֶפְשָׁר לָאָדָם שֶׁיִּוָּלֵד בְּטֶבַע מוּכָן[ט] לְמַעֲלָה אוֹ לְחִסָּרוֹן, בִּהְיוֹת פְּעֻלַּת הָאַחַת מֵהֶן יוֹתֵר קַלָּה עָלָיו מִפְּעֻלָּה הָאַחֶרֶת. וְהַמָּשָׁל בּוֹ: כְּשֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם מִזְּגוֹ[י] נוֹטֶה אֶל הַיֹּבֶשׁ[יא] וְיִהְיֶה עֶצֶם מֹחוֹ זַךְ, וְהַלֵּחוּת בּוֹ מְעַטָּה – יֵקַל עָלָיו

של הנביאים בינם לבין עצמם במעלות הנבואה, וכן בינם לשאר בני אדם.
א (סכה כח.; ב"ב קלד.). ב "שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן: שלשים מהם – ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבנו; ושלשה מהם – ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן־נון". ג שאמרו: "כמשה רבנו". כלומר: אל תשכח להבחין בהבדל שיש בין דמיון לשוויון. ד דמיון קצת, מאיזה צד שהוא. ה שוויון גמור, שהרי התורה מעידה עליו: ולא קם עוד נביא בישראל כמשה (דברים לד, י). על ההבדל שבין נבואת משה רבנו לנבואת שאר הנביאים, ראה (הקדמת פרק "חלק" היסוד השביעי; יסוה"ת פ"ז, ה"ו; מו"נ ח"ב, לה).
ו וגו"א: בטבע האנושי. ז מראשית יצירתו, מלידה. ח כלומר: אדם כי יולד, בטרם היות לו כל נסיון – הוא בבחינת לוח חלק (טבולה רזה בלע"ז), שיכולים לכתוב עליו כל מה שרוצים; שאלמלא זאת – אי אפשר היה לשנות את אפיו ותכונתו, את מדותיו ומנהגיו מטוב לרע ומרע לטוב על ידי הרגל והשתדלות, כשם שאי אפשר לשנות על ידי הרגל את טבע האבן שלא תפול למטה, ואת טבע השלהבת שלא תעלה למעלה. כלל גדול הוא: דברים שבטבע אינם משתּנים על ידי השתדלות והרגל. השוה ("ספר המדות" תרגום שולבוים מאמר ב, פ"א עמ' 16). ט מוכשר, מוכן בנטיה טבעית (דיספוזיציה בלע"ז).
י הוא אופיו הטבעי של האדם המותנה – לפי תורת הרפואה של הראשונים, עוד מימות חיפוקרס היווני – מעירוב ארבע הליחות שבו, כמו שביארנו כבר למעלה (פ"ד עמ' קסו. עיי"ש). יא "חרכבתי – אומר אלהים – גופו של אדם מלח ויובש, וחום וקור... שמתי משכן היובש – במרה השחורה, והחום – במרה

לִגְרֹס[א] וְלִזְכֹּר[ב], וּלְהָבִין הָעִנְיָנִים יוֹתֵר מִבַּעַל לֵחָה לְבָנָה[ג] רַב־הַלֵּחוּת בַּמֹּחַ. אֲבָל אִם יוּנַח הָאִישׁ הַהוּא הַמּוּכָן בְּמִזְגּוֹ אֶל זֹאת הַמַּעֲלָה מִבִּלְתִּי לָמֹד כְּלָל, וְלֹא יְעוֹרֵר כֹּחוֹתָיו[ד] – יִשָּׁאֵר סָכָל[ה] בְּלִי סָפֵק. וְכֵן כְּשֶׁיְּלַמְּדוּ וְיָבִינוּ[ו] זֶה הָעָב הַטֶּבַע[ז], רַב־הַלֵּחוּת – יֵדַע וְיָבִין, אֲבָל[ח] בְּקֹשִׁי. וְעַל־זֶה הַמִּין בְּעַצְמוֹ[ט] יִמָּצֵא אִישׁ שֶׁמֶּזֶג לִבּוֹ יוֹתֵר חַם[י] מִמַּה־שֶּׁצָּרִיךְ – יִהְיֶה גִּבּוֹר, רְצוֹנִי לוֹמַר: מוּכָן לִגְבוּרָה. אִם יְלַמְּדוּהוּ הַגְּבוּרָה – יִהְיֶה גִּבּוֹר בִּמְהֵרָה בְּלִי סָפֵק[יא]. וְאַחֵר, מֶזֶג לִבּוֹ יוֹתֵר קַר[יב] מִמַּה־שֶּׁצָּרִיךְ וְהוּא מוּכָן לְצַד הַמֹּרֶךְ וְהַפַּחַד, וּכְשֶׁיְּלַמְּדוּהוּ וְיַרְגִּילוּהוּ[יג] – יְקַבְּלֵם מְהֵרָה. וְאִם יְכֻוַּן בּוֹ הַגְּבוּרָה[יד] – לֹא יָשׁוּב[טו] גִּבּוֹר רַק בְּקֹשִׁי גָּדוֹל, אֲבָל יָשׁוּב כְּשֶׁיַּרְגִּילוּהוּ בְּלִי סָפֵק[טז].

וְאָמְנָם בֵּאַרְתִּי לְךָ זֶה, שֶׁלֹּא תַחְשֹׁב הַשִּׁגְעוֹנוֹת אֲשֶׁר יְשַׁקְּרוּ בָהֶם חַכְמֵי הַכּוֹכָבִים[יז] – אֲמִתִּיּוֹת[יח]. כִּי יַחְשְׁבוּ שֶׁמּוֹלַד[יט] הָאָדָם יְשִׂימֵהוּ בַּעַל מַעֲלָה, אוֹ בַּעַל חֶסְרוֹן; וְשֶׁהָאִישׁ מֻכְרָח עַל־הַמַּעֲשִׂים הָהֵם[כ] בְּהֶכְרֵחַ[כא]. אָמְנָם אֲנִי יוֹדֵעַ, שֶׁהַדָּבָר הַמֻּסְכָּם עָלָיו מִתּוֹרָתֵנוּ[כב] וּמִפִּילוֹסוֹפֵי יָוָן[כג], כְּמוֹ שֶׁאִמְּתוּהוּ טַעֲנוֹת[כד] הָאֱמֶת: שֶׁפְּעֻלּוֹת הָאָדָם כֻּלָּן מְסוּרוֹת לוֹ אֵין מַכְרִיחַ אוֹתוֹ בָהֶן, וְלֹא

הצהובה, והלח – בדם, והקור – במרה הלבנה, הפלגמה („אגרות האחים הצרופים" ח"א, איגרת ט'). א ללמוד. ב ולשמור בזכרונו את למודו. ג שגברה בו המרה הלבנה, הפלגמה – והוא פלגמטי ואדיש. ד ולא ישתדל לקנות דעת. ה בער לא ידע. ו ויסבירו, ילמדו אותו בינה. ז גס הטבע וערל המוח מרוב הליחות שבו. ח אמנם. ט ועל דרך זה; ובדיוק כך. י שגברה בו המרה האדומה. יא מפאת היות לו ההכנה הטבעית לכך מראשית יצירתו. יב כשגברה בו ליחות הפלגמה. יג לפחדנות, להרתע מפני כל. יד אם אומנו ומחנכו ירגילהו למעשי גבורה, להיות עשוי לבלי חת. טו להיות. טז למרות ההכנה הטבעית שלו למורך ופחד, – כי ההרגל נעשה „טבע שני", והוא המכריע וקובע את האופי. יז האיצטגנינים, האסטרולוגים. יח שלא תחשוב הבליהם ומשוגותיהם לדברים שיש בהם ממש. יט לידתו. כלומר: שמזל השעה שבה נולד האדם הוא הגורם. כ הטובים והרעים שהוא עושה במשך ימי חייו. כא בעל כרחו, באופן פטלי; ואין בידו לשנות זאת – כי אין הדבר תלוי בו. כב ראה („מורה נבוכים" ח"ג, יז). כג („ספר המדות" מאמר ב, פ"א; מ"ג, פ' א־ג־ז). כד כמו שהוכיחו את אמיתתן בראיות נאמנות.

מֵבִיא אוֹתוֹ[א] – זוּלַת עַצְמוֹ – כְּלָל, שֶׁיַּטֵּהוּ לְצַד מַעֲלָה, אוֹ לְצַד חֶסְרוֹן – אֶלָּא־אִם־כֵּן[ב] תִּהְיֶה לוֹ הֲכָנַת הַמְּזָגִים לְבַד, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ: שֶׁיֵּקַל לוֹ עִנְיָן, אוֹ יִכְבַּד; אֲבָל שֶׁיִּתְחַיֵּב[ג], אוֹ יִהְיֶה־בּוֹ נִמְנָע[ד] – אֵין זֶה כְּלָל. וְאִלּוּ הָיָה הָאָדָם מֻכְרָח עַל־פְּעֻלּוֹתָיו – יִהְיוּ בְּטֵלוֹת מִצְווֹת[ה] הַתּוֹרָה וְאַזְהָרוֹתֶיהָ[ו] וְהָיָה הַכֹּל שֶׁקֶר גָּמוּר, אַחַר שֶׁאֵין בְּחִירָה לָאָדָם בְּמַה־שֶּׁיַּעֲשֶׂה[ז]. וְכֵן הָיָה מִתְחַיֵּב בִּטּוּל הַלִּמּוּד[ח] וְהַהִתְלַמְּדוּת[ט], וְלִמּוּד כָּל־מְלֶאכֶת־מַחֲשֶׁבֶת[י]. הָיָה כָּל־זֶה הֶבֶל וּלְבַטָּלָה, אַחַר שֶׁהָאָדָם אִי־אֶפְשָׁר לוֹ כְּלָל – מִפְּנֵי הַגּוֹרֵם הַמַּכְרִיחַ אוֹתוֹ מִחוּץ זוּלָתוֹ, לְפִי דַּעַת הָאוֹמְרִים זֶה – שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה הַפֹּעַל הַפְּלוֹנִי, וּמִבְּלִי שֶׁיֵּדַע הַחָכְמָה הַפְּלוֹנִית, וְשֶׁלֹּא תִּהְיֶה לוֹ הַמִּדָּה הַפְּלוֹנִית. וְהָיָה הַגְּמוּל וְהָעֹנֶשׁ גַּם־כֵּן עָוֶל גָּמוּר: הֵן מִמֶּנּוּ קְצָתֵנוּ לִקְצָתֵנוּ[יא], הֵן מֵהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ לָנוּ[יב]. שֶׁזֶּה שִׁמְעוֹן שֶׁהָרַג לִרְאוּבֵן – אַחַר שֶׁזֶּה מֻכְרָח שֶׁיַּהֲרֹג, וְזֶה מֻכְרָח שֶׁיֵּהָרֵג – לָמָּה נֶעֱנַשׁ שִׁמְעוֹן? וְאֵיךְ יִתָּכֵן גַּם־כֵּן עָלָיו יִתְבָּרַךְ, צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא,

---

א אין גורם חיצוני שיביאהו לידי כך. באיגרת התשובה לקהלת מרשי־ליא („אגרות הרמב"ם" קובץ ב' עמ' כו) כותב רבנו בזה הלשון: „יודע אני שאפשר שתמצאו דברי יחידים מחכמי האמת, רבותינו ע"ה, בתלמוד ובמדרשות (כגון: שבת קנו:), שדבריהם מראים שבעת תולדתו של אדם גרמו הכוכבים כך וכך – אל יקשה זה בעיניכם. שאין ראוי לאדם להניח דברים של דעת שכבר נתאמתו הראיות בהן ויתלה בדברי יחיד מן החכמים, ע"ה, שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה; או שיש באותם הדברים רמז, או אמרם לפי שעה ומעשה שהיה. ולעולם אל ישליך אדם דעתו אחריו – כי העינים הם לפנים ולא לאחור". ב כלומר: רק זה לבד: שהוא „נולד בטבע מוכן למעלה, או לחסרון", ולא יותר. ג שיהא מוכרח לַעֲשׂות, או לעשות כך וכך. ד או שלא לַעֲשׂות ולא לעשות כך וכך. ה רמ"ח מצוות עשה. ו שס"ה מצוות לא־תעשה. ז והוא מוכרח על כל מעשיו. ח ללמד את אחרים. ט ללמוד מעצמו, או מאחרים. י אומנות או אֻמָּנוּת. יא שיענוש איש את רעהו; או שהחברה תענוש את העובר על אחת מחקותיה. השוה („ספר המדות" מ"ג ע' 32־33 תרגום שולבוים). יב ואלה דברי רבנו (ה"ת פ"ה, ה"ד): „אילו היה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע; או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים... – היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים: עשה כך! ואל תעשה כך!... ומה מקום היה לכל התורה כולה? ובאיזה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע, או משלם שכר לצדיק – השופט כל הארץ לא יעשה משפט"?!

שֶׁיַּעֲנִישֵׁהוּ עַל פֹּעַל שֶׁאִי־אֶפְשָׁר לוֹ שֶׁלֹּא יַעֲשֵׂהוּ; וַאֲפִלּוּ הִשְׁתַּדֵּל שֶׁלֹּא יַעֲשֵׂהוּ לֹא הָיָה יָכוֹל[א]; וְהָיוּ בְטֵלוֹת גַּם־כֵּן הַהֲכָנוֹת כֻּלָּן עַד סוֹפָן: מִבְּנוֹת בָּתִּים, וְכִנּוּס הַמָּמוֹן, וְלִבְרֹחַ בְּעֵת הַפַּחַד, וְזוּלָתָם מִן־הַדּוֹמִים לָהֶם — כִּי אֲשֶׁר נִגְזַר שֶׁיִּהְיֶה, אִי־אֶפְשָׁר מִבִּלְתִּי הֱיוֹתוֹ; — וְזֶה כֻּלּוֹ שֶׁקֶר גָּמוּר וּכְנֶגֶד הַמֻּשְׂכָּל[ב] וְהַמֻּרְגָּשׁ[ג], וַהֲרִיסוּת חוֹמַת הַתּוֹרָה[ד], וְלִגְזֹר[ה] עַל הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ בְּעָוֶל[ו], חָלִילָה לוֹ מִמֶּנּוּ.

אָמְנָם, הָאֱמֶת אֲשֶׁר אֵין סָפֵק בּוֹ, שֶׁפְּעֻלּוֹת הָאָדָם כֻּלָּן מְסוּרוֹת לוֹ[ז]: אִם יִרְצֶה — יַעֲשֶׂה; וְאִם לֹא יִרְצֶה — לֹא יַעֲשֶׂה, מִבִּלְתִּי הֶכְרֵחַ שֶׁיַּכְרִיחֵהוּ עָלָיו — וּמִפְּנֵי זֶה רָאוּי לְצַוּוֹתוֹ. אָמַר: רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת־הַחַיִּים וְאֶת־הַטּוֹב, אֶת־הַבְּרָכָה וְאֶת־הַקְּלָלָה — וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים (דברים ל, טו־יט), וְשָׂם הַבְּחִירָה לָנוּ בָּהֶם. וְחִיֵּב הָעֹנֶשׁ לְמִי שֶׁיַּמְרֶה[ח]; וְהַגְּמוּל לְמִי שֶׁיַּעֲבֹד: אִם תִּשְׁמְעוּ[ט]; וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ[י]. וְחִיֵּב הַלִּמּוּד וְהַהִתְלַמְּדוּת: וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת־בְּנֵיכֶם (שם יא, יט) וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם (שם ה, א), וְכָל־מַה־שֶּׁבָּא בְּלִמּוּד הַמִּצְווֹת[יא].

[א] אדרבה, אם בני אדם מוכרחים במעשיהם „היה ראוי הגמול למאמין ולכופר יחד, מפני שכל אחד עשה מה שצִוָּה לו לעשותו. כמו שאם שכר אחד שני אומנין: אחד לבנות והשני להרוס — חייב לתת שכר לשניהם, על ההריסה כמו על הבניה" („האמונות והדעות" מאמר ד', פרק ד). [ב] שהשכל הבריא יכחישהו. [ג] נגד כל מה שאנו מרגישים בחמשת חושינו. שהרי כל אחד חש ומרגיש שבו בעצמו תלויות תנועותיו ומנוחותיו: כשהוא רוצה — הוא מדבר, וכשהוא רוצה — הוא שותק; ברצותו — הוא לוקח, וברצותו הוא נותן. ואלה דברי רב סעדיה גאון: „הבורא אין לו שום הנהגה במעשי בני אדם, ואינו מכריחם לא לעבודה ולא למרי. ויש לי על זה ראיות מדרך המוחש ומדרך השכל, וממה שבכתוב ושבקבלה („האמונות והדעות", שם). והוא הולך ומבאר שם הוכחותיו וראיותיו. [ד] שהרי היא אמרה בפירוש: החיים והמות נתתי לפניך... ובחרת בחיים (דברים ל, יט). [ה] כלומר: ליחס לו מעשי עוול ולחפא עליו דברים אשר לא כן. [ו] בעוות הדין, שהוא מעניש את „הרשע" על לא און בכפו, מאחר שהוא מוכרח במעשיו. [ז] לאדם עצמו. [ח] ולא ישמע. השוה (הלכות תשובה פ״ה, ה' ג־ד; מו״נ ח״ג, יז דעת ה'). [ט] אז הברכה. [י] אז הקללה. ראה (דברים יא, כז־כח). [יא] הואיל ועשייתן, או אי־עשייתן: הציות והמרי בידי האדם הם ללא כל הכרח חיצוני.

וְחַיָּב גַּם־כֵּן הַהֲכָנוֹת[א] כֻּלָּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה: כִּי תִבְנֶה בַּיִת חָדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה לְגַגֶּךָ וְלֹא תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ[ב] (דברים כב, ח); פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה[ג] (שם כ, ה־ז); בַּמֶּה יִשְׁכָּב[ד]; (שמות כב, יז); לֹא יַחֲבֹל רֵחַיִם וָרָכֶב (דברים כד, ו), וְהַרְבֵּה בַּתּוֹרָה וּבַנְּבִיאִים מִזֶּה הָעִנְיָן, רְצוֹנִי לוֹמַר: הַהֲכָנוֹת[ה].

אֲבָל מַה־שֶּׁנִּמְצָא לַחֲכָמִים, עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם, וְהוּא אָמְרָם: „הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם"[ו] – הִיא גַּם־כֵּן אֱמֶת, וְנוֹטָה לְצַד מַה־שֶּׁזְּכַרְנוּ[ז]. אֶלָּא שֶׁהַרְבֵּה פְּעָמִים יִטְעוּ בוֹ בְּנֵי אָדָם וְיַחְשְׁבוּ קְצָת פְּעֻלּוֹת הָאָדָם הַבָּאוֹת לִבְחִירָתוֹ[ח], שֶׁהוּא מֻכְרָח עֲלֵיהֶם[ט]: כְּזִוּוּג פְּלוֹנִי, אוֹ הֱיוֹת הַמָּמוֹן בְּיָדוֹ[י] – וְזֶה בִּלְתִּי אֱמֶת.

א שעל בן־אדם הדואג לעתידו לעשותן להיות לו לעזר, ולתריס בפני הפורענות – כי על כן אין „גזירה קדומה" קיימת שיאמר האדם: מה יועילו כל אלה, הרי אין עצה ואין תבונה נגד הגזירה והגורל העוור; ב וסופו של הפסוק: „כי יפול הנופל ממנו". ואלמלי היתה קיימת „גזירה קדומה" – מה תועיל הכנה זו של עשיית המעקה; ג מוסב על „מי נטע כרם ולא חיללו", ועל „אשר ארש אשה ולא לקחה". ואם נגזר עליו „בגזירה קדומה" שאין לשנותה שהוא לא יחלל כרמו, או שלא יקח את ארושתו – מה יועיל לו שובו מן המערכה, הלא יקדמנו המות גם בשבתו בביתו; ואם לא נגזרה עליו אותה גזירה – הלא ישוב בשלום לביתו גם משדה קטל, ולמה כל ההכנות הללו; – אלא בעל כרחך אתה אומר, שאין „גזירה קדומה" קיימת בעולם. ד מוסב על „אם חבול תחבול שלמת רעך, עד בוא השמש תשיבנו לו". ה כל זה מוכיח שאין גזירה קדומה; וכי ידיעת ה' המוקדמת אינה שוללת את רצון האדם החפשי, ואינה מוציאה את „האפשר" מגדר האפשרות, כלומר: אפשר שירצה האדם ויעשה את הדבר, ואפשר שלא ירצה ולא יעשנו – מפני שהבחירה והברירה ביד האדם והוא מכין בידי עצמו את גורלו ומצבו בחיים. וזה לשון רבנו (מו"נ ח"ג, כ): „וכן כל התורה, והצווי והאיסור חוזר לזה העיקר – והוא: כי ידיעת הבורא במה שעתיד להיות לא תוציא האפשר ההוא מטבעו". על הבחירה החפשית, ראה (הלכות תשובה פרקים: ה־ו; וכן מו"נ חלק ג, יט־כא). ו (ברכות לג:; נדה טז:): „כל הבא על האדם ביד הקב"ה הוא, כגון: ארוך, קצר, עני, עשיר, חכם, שוטה, לבן, שחור – הכל בידי שמים הוא; אבל צדיק ורשע אינו בא על ידי שמים. את זה מסר בידו של אדם ונתן לפניו שני דרכים והוא יבחר לו יראת שמים" (רש"י, ברכות שם). ז כי מעשיו הטובים והרעים של האדם ברשותו הם. ח שהם באים באמת בבחירתו וברצונו. ט והם חושבים שנעשו על פי גזירה ונגד רצונם. י כמו שמצינו „ארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני; בית פלוני לפלוני; שדה פלוני לפלוני" (סוטה ב.).

כִּי זֹאת הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לְקָחָהּ בִּכְתֻבָּה וְקִדּוּשִׁין וְהִיא כְּשֵׁרָה לוֹ, וּלְקָחָהּ לוֹ לִפְרִיָּה וּרְבִיָּה, וְהִיא מִצְוָה[א] – וְהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ לֹא יִגְזֹר בַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה. וְאִם יְהֵא בַּנְּשׂוּאִין אִסּוּר, הִיא עֲבֵרָה – וְהַשֵּׁם לֹא יִגְזֹר בַּעֲשִׂיַּת הָעֲבֵרָה[ב]. וְכֵן זֶה אֲשֶׁר גָּזַל מָמוֹן פְּלוֹנִי, אוֹ גְּנָבוֹ מִמֶּנּוּ, אוֹ הוֹנָהוּ[ג] אוֹתוֹ וְכִחֵשׁ בּוֹ וְנִשְׁבַּע עָלָיו בַּשֶּׁקֶר – אִם נֹאמַר, שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ גָּזַר עַל־זֶה שֶׁיַּגִּיעַ זֶה הַמָּמוֹן לְיָדוֹ, וְשֶׁיֵּצֵא מִיַּד זֶה הָאַחֵר – כְּבָר גָּזַר בַּעֲבֵרָה? וְאֵין הָעִנְיָן כֵּן[ד]. אֲבָל כָּל פְּעֻלּוֹת הָאָדָם מְסוּרוֹת לוֹ וּתְלוּיוֹת בִּבְחִירָתוֹ – בָּהֶן בְּלֹא סָפֵק יִמָּצְאוּ הַמִּצְווֹת וְהָעֲבֵרוֹת. כִּי כְּבָר בֵּאַרְנוּ בַּפֶּרֶק הַשֵּׁנִי: שֶׁמִּצְווֹת הַתּוֹרָה וְאַזְהָרוֹתֶיהָ הֵן בִּפְעֻלּוֹת אֲשֶׁר לָאָדָם בָּהֶן בְּחִירָה שֶׁיַּעֲשֵׂם, אוֹ שֶׁלֹּא יַעֲשֵׂם. וּבָזֶה הַחֵלֶק מִן־הַנֶּפֶשׁ[ה] תִּמָּצֵא יִרְאַת שָׁמַיִם, וְאֵינָהּ בִּידֵי שָׁמַיִם – אֲבָל נִמְסְרָה לִבְחִירַת הָאָדָם[ו], כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ. אִם־כֵּן מַהוּ אָמְרָם: „הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם"? אָמְנָם יִרְצוּ בּוֹ הָעִנְיָנִים הַטִּבְעִיִּים, אֲשֶׁר אֵין בְּחִירָה לָאָדָם בָּהֶם, כְּגוֹן: בִּהְיוֹתוֹ אָרֹךְ, אוֹ

[א] המצוה הראשונה שבתורה: פרו ורבו (ברא' א, כח). [ב] שהרי „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (בר' לג:). [ג] ונו"א: הכה, שנשתבשה מן המלה „הונה" (רוזין). [ד] ומה שנוגע לדברי חז"ל: „ארבעים יום קודם יצירת הולד" וכו' – אומר הגאון יעב"ץ בהגהותיו: „ואין בכל גזירה מוחלטת (דבר מוחלט) ולא ביטול ושנוי רצון, אלא הוא כעין היעודים הטובים והרעים שבתורה: „אם בחוקותי תלכו ונתתי גשמיכם" וגו'. שאם יקיימו התורה, יתקיים היעוד הטוב; ואם לא, יקויים הפכו – הרי שהגזירה תלויה בבחירת האדם". ורבנו בתשובתו לעובדיה הגר (קובץ „אגרות הרמב"ם" חלק א' עמ' 34) מפרש את המאמר התלמודי הזה לענין גמול ועונש: „שאם זה האיש, או זאת האשה עשו מצוה שראוי ליתן שכרם זיווג יפה ומשובח – הקב"ה מזווגן זה לזה; וכן אם ראוי ליפרע מהם בזיווג שתהיה בו קטטה ומלחמה – תמיד מזווגן. אולם בטרם שרבנו מפרש לו את המאמר, הוא כותב: „... וכי יש בעולם בעל דעת יסתפק לו דבר זה אחר מה שכתוב בתורה? – אלא כך ראוי למי שמבין ולבו נבון להבין דרך האמת: שעושים ענין זה המפורש בתורה – עיקר ויסוד; וכשימצא פסוק מדברי הנביאים, או דבר מדברי רבותינו ז"ל חולק על עיקר זה וסותר אותו – ידרוש ויבקש בעין לבו עד שיבין דברי הנביא, או החכם. אם נמצא דבריהם מכוונים בענין המפורש בתורה – הרי מה טוב; ואם לאו – יאמר: דברי הנביא הזה, או דברי חכם זה, איני יודע אותם; דברים שבגו הם ואינם על פשוטיהם". [ה] כח המתעורר. [ו] ולרצונו. אמנם, כח המתעורר הוא חלק נפשי השייך לנפש החיונית המשותפת לכל חי, שהרי גם

קָצָר; אוֹ רֶדֶת הַמָּטָר, אוֹ עֲצִירָה[א], אוֹ הֶפְסֵד הָאֲוִיר[ב], אוֹ זַכּוּתוֹ[ג] וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם מִכָּל־מַה־שֶּׁבָּעוֹלָם — זוּלַת תְּנוּעַת הָאָדָם[ד] וּמְנוּחָתוֹ[ה].

וְאָמְנָם זֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר בֵּאֲרוּ חֲכָמִים, שֶׁהַמִּצְווֹת וְהָעֲבֵרוֹת אֵינָן בִּידֵי שָׁמַיִם וְלֹא בִּרְצוֹנוֹ, אֲבָל בִּרְצוֹן הָאָדָם — נִמְשְׁכוּ בָּזֶה אַחַר דִּבְרֵי יִרְמְיָהוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, וְהוּא אָמְרוֹ: מִפִּי עֶלְיוֹן לֹא תֵצֵא הָרָעוֹת וְהַטּוֹב (איכה ג, לח). שֶׁ„הָרָעוֹת" — הֵם: הַמַּעֲשִׂים הָרָעִים, וְ„הַטּוֹב" — הֵם: הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים. וְאָמַר: שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ גּוֹזֵר עַל־הָאָדָם לַעֲשׂוֹת רַע, אוֹ טוֹב. וְאַחַר שֶׁהָעִנְיָן כֵּן — רָאוּי לָאָדָם לְהִתְאוֹנֵן וְלִבְכּוֹת עַל מַה־שֶּׁעָשָׂה מִן הַחֲטָאִים וְהָעֲבֵרוֹת, אַחַר שֶׁפָּשַׁע בִּרְצוֹנוֹ, וְאָמַר: מַה־יִּתְאוֹנֵן[ו] אָדָם חַי, גֶּבֶר עַל־חֲטָאָיו[ז] (שם, לט). וְאַחַר־כָּךְ שָׁב וְאָמַר: שֶׁרְפוּאוֹת זֶה הֶחֳלִי בְּיָדֵינוּ. כִּי כְמוֹ שֶׁפָּשַׁעְנוּ בִּבְחִירָתֵנוּ — כֵּן לָנוּ לָשׁוּב מִמַּעֲשֵׂינוּ הָרָעִים; וְאָמַר אַחַר־כָּךְ: נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה[ח] וְנָשׁוּבָה עַד ה', נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל־כַּפָּיִם, אֶל־אֵל בַּשָּׁמָיִם (שם, מ־מא).

אֲבָל הַמַּאֲמָר הַמְפֻרְסָם אֵצֶל בְּנֵי אָדָם, וְגַם יִמָּצְאוּ מִמֶּנּוּ בְּדִבְרֵי הַחֲכָמִים וּבְדִבְרֵי הַנְּבִיאִים גַּם־כֵּן, וְהוּא: שֶׁיְּשִׁיבַת הָאָדָם וְקִימָתוֹ, וְכָל־תְּנוּעוֹתָיו בִּרְצוֹן הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ וְחֶפְצוֹ[ט] — הוּא מַאֲמָר אֲמִתִּי עַל־צַד[י] אֶחָד, וְהוּא: כְּמִי שֶׁהִשְׁלִיךְ אֶבֶן עַל־הָאֲוִיר וְיָרְדָה לְמַטָּה, שֶׁאָמַרְנוּ בָּהּ: שֶׁבִּרְצוֹן הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יָרְדָה „לְמַטָּה", וְהוּא

לבהמת ולחיה יש רצון; אבל בעוד שהרצון שלהן הוא טבעי ונמשך אחרי טבעיותו, עומד רצון האדם תחת הפקחתו של השכל המעשי והוא חפשי בבחירתו ואחראי על כל מעשיו. ובשעה שהרצון, ז"א: הכח המתעורר מורד במנהיגו: הכח השכלי והוא הולך בשרירות לבו — אז הוא נמשל כבהמה, הנמשכת אחרי יצריה הטבעיים של נפשה הבהמית. א עצירת השמים מהוריד טל ומטר. ב קלקול האויר ושחיתותו הגורם לחליים רעים. ג צחותו, היותו זך ומבריא. ד כשהוא מתעתד לעשות דבר. ה כשהוא מונע עצמו מעשותו. ו על מי ועל מה יהא האדם קובל ומתאונן? ז על עצמו שקלקל דרכיו, ובגלל זה חיבל את מעשיו וקיפח את אשרו. ח להכיר את הקלקלה והמעוות שגרמנו, ונשתדל לתקן אותם. ט כמאמרם (חולין ז:): „אין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכרידין עליו מלמעלה", שנאמר: מה' מצעדי גבר כוננו (תהלים לז, כג); מה' מצעדי גבר, ואדם מה יבין דרכו (משלי כ, כד). י במובן ידוע.

מַאֲמָר אֲמִתִּי: שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ רָצָה[א] שֶׁתִּהְיֶה הָאָרֶץ כֻּלָּה בַּמֶּרְכָּז[ב], וּמִפְּנֵי זֶה בְּכָל־עֵת שֶׁיַּשְׁלִיכוּ חֵלֶק מִמֶּנָּה לְמַעְלָה, יִתְנוֹעֲעוּ אֶל הַמֶּרְכָּז[ג]. וְכֵן כָּל־חֵלֶק מֵחֶלְקֵי הָאֵשׁ מִתְנוֹעֵעַ לְמַעְלָה בָּרָצוֹן שֶׁקָּדַם לִהְיוֹת מִתְנוֹעֵעַ לְמַעְלָה. לֹא שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ רָצָה בְּעֵת שֶׁהִתְנוֹעֵעַ זֶה הַחֵלֶק מִן־הָאָרֶץ, שֶׁיִּתְנוֹעֵעַ לְמַטָּה. וּבָזֶה חוֹלְקִים הַמְּדַבְּרִים[ד]. כִּי שָׁמַעְתִּי אוֹמְרִים: שֶׁהָרָצוֹן בְּכָל־דָּבָר עֵת אַחַר עֵת[ה] תָּמִיד. וְלֹא כֵן נַאֲמִין אֲנַחְנוּ. אַךְ הָרָצוֹן הָיָה בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, שֶׁיִּמָּשְׁכוּ הַדְּבָרִים כֻּלָּם עַל־טִבְעָם תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: מַה־שֶּׁהָיָה הוּא שֶׁיִּהְיֶה, וּמַה־שֶּׁנַּעֲשָׂה הוּא שֶׁיֵּעָשֶׂה, וְאֵין כָּל־חָדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ (קהלת א, ט). וּמִפְּנֵי זֶה הֻצְרְכוּ הַחֲכָמִים לוֹמַר: כִּי כָּל־

א בשעת יצירת העולם. ב בנקודה האמצעית שבגלגל הרקיע, כלומר: במרכזו של העולם — לפי השיטה הגיאוצנטרית, „מרכזיות־הארץ" ששלטה אז בעולם המדעי, עד בוא קופרניקוס (1403־73 לחב"ש), אבי השיטה ההליוצנטרית, שלפיה — השמש הוא מרכז העולם. ג שהם נמשכים ושואפים לשוב אל מקור מוצאם, אל הארץ שממנה לוקחו. ראה (הל' יסוה"ת פ"ג, ה"י; פ"ד, ה"ב). ד כבר הזכרנו פירושו של שמואל אבן תיבון, והוא: „המדברים" — שם לכת מן המתחכמים בלא חכמה. וגוזרים ענינים במציאות לא לפי השכל ולא לפי החושים — כי אם לפי דמיונם, ונקראת חכמתם: „חכמת־הדברים", כלומר: שאין חכמתם חכמה שכלית, כי אם רבות דברים שאין בהם ממש". וכבר הזכרנו למעלה (עמ' קסט) שהיו בהם שתי כתות: האחת — כת המעתוזילה, והשניה — כת האשעריה. וזאת האחרונה — היא, שהאמינה בגזירה קדומה ובשלילת הרצון החפשי של האדם המוכרח במעשיו ובכל עלילותיו. וכן ביטלה גם את חוק הסבתיות (קוזאליטעט בלע"ז), כמבואר בסמוך. ה רצון רציף, תמידי ללא הפסק, ז"א: רצונו של הבורא מתגלה בכל זמן ועת, ובכל רגע ורגע הוא מחדש „מעשה בראשית" ובריאות חדשות באופן שאין סבות ואין מסובבים אין עילות ואין עלולות, — אלא כל תופעה ותופעה המתגלית לנגד עינינו, היא בריאה חדשה, אשר יברא ה' אותה ברגע זה. למשל: כשאדם יושב ומניע את העט על הגליון שלפניו וכותב, אז אנו רואים בעינינו שתי תנועות: תנועת היד ותנועת העט. האחרונה נגרמת — לפי ידיעתנו — על ידי הראשונה שהיא סבתה, וסבת שתיהן, הוא האדם הכותב בכח רצונו המעורר אותו לכתיבה. אולם לדעת „המדברים" אינו כן, אלא מקרים בודדים הם, מקרים חדשים שברא הבורא ברגע זה באדם, ביד ובעט, ואין לאחד השפעה כלשהי על השני. רק ה' המנהג את עולמו, הנהיג שתחובר תנועת היד לתנועת העט ונראית לעין, כאילו יש השפעה לאחת על השניה, אבל באמת לא כן הוא. „דעתם היא: כי בהניע זה הקולמוס ברא השם ד' מקרים: הרצון, היכולת, תנועת היד, ותנועת העט. ואין מקרה מהם סבה לאחר" (מו"נ ח"א, עג).

הַמּוֹפְתִים[א] הַיּוֹצְאִים חוּץ לַטֶּבַע אֲשֶׁר הָיוּ, וְגַם אֲשֶׁר עֲתִידִים לִהְיוֹת מֵאֲשֶׁר יָעַד בָּהֶם הַכָּתוּב – כֻּלָּם קָדַם בָּהֶם הָרָצוֹן בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית; וְהוּשַׂם בְּטֶבַע הַדְּבָרִים אָז שֶׁיִּתְחַדֵּשׁ בָּהֶם מַה־שֶּׁיִּתְחַדֵּשׁ[ב]. וְכַאֲשֶׁר יִתְחַדֵּשׁ הַדָּבָר בְּעֵת הַצֹּרֶךְ יַחְשְׁבוּ הָרוֹאִים בּוֹ שֶׁעַתָּה נִתְחַדֵּשׁ – וְאֵין הַדָּבָר כֵּן.

וּכְבָר הִרְחִיבוּ בְּזֶה הָעִנְיָן הַרְבֵּה בְּמִדְרַשׁ קֹהֶלֶת וְזוּלָתוֹ[ג], וּמַאֲמָרָם בְּזֶה הָעִנְיָן: „עוֹלָם כְּמִנְהָגוֹ נוֹהֵג"[ד]. וְתִמְצָאֵם, עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם, תָּמִיד בְּכָל־דִּבְרֵיהֶם בּוֹרְחִים מִתֵּת הָרָצוֹן[ה] בְּדָבָר אַחַר דָּבָר, וּבְעֵת אַחַר עֵת[ו]. וְעַל־זֶה הַצַּד יֵאָמֵר בָּאָדָם כְּשֶׁיָּקוּם וְיֵשֵׁב: שֶׁבִּרְצוֹן הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ קָם וְיָשַׁב, רוֹצֶה לוֹמַר: שֶׁהוּשַׂם בְּטִבְעוֹ בִּתְחִלַּת בְּרִיאָתוֹ שֶׁיָּקוּם וְיֵשֵׁב בִּבְחִירָתוֹ; לֹא שֶׁהוּא רוֹצֶה עַתָּה בְּעֵת קוּמוֹ שֶׁיָּקוּם, אוֹ שֶׁלֹּא יָקוּם[ז], כְּמוֹ שֶׁלֹּא רוֹצֶה עַתָּה בִּנְפִילַת הָאֶבֶן הַזֹּאת שֶׁתִּפֹּל. וּכְלַל הַדָּבָר שֶׁנַּאֲמִין בּוֹ, הוּא: כִּי כְמוֹ שֶׁרָצָה הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם נְצַב־הַקּוֹמָה, רְחַב הֶחָזֶה, בַּעַל אֶצְבָּעוֹת – כֵּן רָצָה שֶׁיִּתְנוֹעֵעַ וְיָנוּחַ מֵעַצְמוֹ, וְיַעֲשֶׂה פְּעֻלּוֹת בִּבְחִירָתוֹ: אֵין מַכְרִיחַ לוֹ עֲלֵיהֶם[ח], וְלֹא מוֹנֵעַ מֵהֶם[ט], כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בַּתּוֹרָה הָאֲמִתִּית, הַמְבָאֶרֶת זֶה הָעִנְיָן בְּאָמְרָהּ: הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת

א הנסים והנפלאות. ב כמאמרם: „תנאי התנה הקב"ה עם הים שיהיה נקרע לפני ישראל... אמר ר' אלעזר: לא עם הים בלבד התנה הקב"ה, אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית" (בראשית רבה פ"ה). ג וכן (אבות פ"ה, מ"ו): „עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות: פי הארץ, פי הבאר" וכו'. ומפרש שם הרמב"ם: „בתחילת עשיית הדברים שם בטבעם שיעשה בהם כל מה שיעשה: בין שהדבר שכיח הרבה – והוא הדבר הטבעי, ובין שאינו שכיח – והוא המופת. לפיכך אמרו: שביום הששי שם בטבע הארץ שתשקיע את קרח ועדתו, ולבאר – שתוציא מים, וכן השאר". ד לפי דרכי הטבע מאז שנברא העולם. (ע"ז נד:): „הרי שגזל סאה של חטים והלך וזרעה בקרקע – דין הוא שלא תצמח; אלא עולם כמנהגו נוהג והולך (שאין דרכו של הקב"ה לשנות מעשה בראשית) – ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין". ה של הבורא. ו כדעת ה„מדברים" – אלא הטביע ביצוריו את דרכם וטבעם בתחילת יצירתם, שלפיהם הם נוהגים כל ימי עולם. וכן (מו"נ ח"ב, ל): „כי נאמין, שזאת המציאות קיימת לנצח לפי הטבע שרצה הש"י, ושלא תשתנה – חוץ מפרטים בדרך המופת". ז כדעת אותם ה„מדברים". ח לעשותם. ט שלא לנצוח

טוֹב וָרָע (בראשית ג, כב). וּכְבָר בֵּאֵר הַתַּרְגּוּם בְּפֵרוּשׁ, שֶׁהָרָצוֹן[א] בּוֹ: „מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע" — רוֹצֶה לוֹמַר: שֶׁהוּא הָיָה אֶחָד בָּעוֹלָם, רְצוֹנִי לוֹמַר: מִין שֶׁאֵין כָּמוֹהוּ מִין אַחֵר[ב] שֶׁיִּשְׁתַּתֵּף עִמּוֹ בְּזֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר נִמְצָא בוֹ, וְהוּא: שֶׁמֵּעַצְמוֹ וּמִנַּפְשׁוֹ יֵדַע הַטּוֹב וְהָרַע וְיַעֲשֶׂה אֵיזֶה מֵהֶם שֶׁיִּרְצֶה, וְאֵין מוֹנֵעַ לוֹ מֵהֶם[ג]. וְאַחַר שֶׁהוּא כֵן, אֶפְשָׁר שֶׁיִּשְׁלַח יָדוֹ וְיִקַּח מִזֶּה וְאָכַל וָחַי לְעוֹלָם (שם).

וְאַחַר שֶׁיִּתְחַיֵּב[ד] זֶה בִּמְצִיאוּת הָאָדָם, רְצוֹנִי לוֹמַר: שֶׁיַּעֲשֶׂה בִּבְחִירָתוֹ פְּעֻלּוֹת הַטּוֹב וְהָרַע כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה, אִם־כֵּן יִתְחַיֵּב[ה] לְלַמְּדוֹ דַּרְכֵי הַטּוֹב וְהָרַע[ו], וְשֶׁיְּצַוֵּהוּ[ז] וְיַזְהִירֵהוּ[ח] וִיעַנְּשֵׁהוּ[ט] וְיִגְמְלֵהוּ[י] — וְיִהְיֶה כָּל־זֶה יָשָׁר[יא]. וְכֵן רָאוּי לוֹ לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ בִּפְעֻלּוֹת הַטּוֹבוֹת, עַד שֶׁיִּהְיוּ לוֹ הַמַּעֲלוֹת; וְיִתְרַחֵק מִן־הַפְּעֻלּוֹת הָרָעוֹת, עַד שֶׁיָּסוּרוּ מִמֶּנּוּ הַפְּחִיתִיּוֹת, אֲשֶׁר הֵן נִמְצָאוֹת אִתּוֹ[יב]. וְלֹא יֹאמַר שֶׁהֵן בְּעִנְיָן שֶׁאֵינָן יְכוֹלוֹת לְהִשְׁתַּנּוֹת[יג] — כִּי כָל־עִנְיָן אֶפְשָׁר לְהִשְׁתַּנּוֹת מִן־הַטּוֹב אֶל הָרָע וּמִן־הָרַע אֶל הַטּוֹב, וְהַכֹּל בִּבְחִירָתוֹ[יד]. וּמִפְּנֵי זֶה הָעִנְיָן זָכַרְנוּ כָּל־מַה־שֶּׁזָּכַרְנוּ מֵעִנְיַן הַמִּצְווֹת וְהָעֲבֵרוֹת.

וְהִנֵּה נִשְׁאַר עָלֵינוּ לְבָאֵר דָּבָר אֶחָד מִזֶּה הָעִנְיָן, וְהוּא: שֶׁיֵּשׁ מִפְּסוּקִים[טו] יַחְשְׁבוּ בָהֶם בְּנֵי הָאָדָם[טז], שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יִגְזֹר בַּמֶּרִי[יז],

---

א שהכוונה בו. ב כי יצורי מעלה, המלאכים, הם מוכרחים לעשות רק טוב ואין אצלם מלחמת יצרים; ובעלי החיים זולת האדם, לאו בני דעה הם להבחין בין טוב לרע. ג ואין מעכב בידו. וזה לשון התרגום: הא אדם הוה יחידי בעלמא, מִנֵּהּ (מעצמו) למידע טב וביש". המלה „ממנו" נמשכת, לפי"ז, למטה ומחוברת למלה „לדעת", בניגוד לפסקי הטעמים; שהרי מלה „ממנו" מוטעמת בטעם מפסיק: בזקף קטן. ד מאחר שכך הוא בטבע של אדם. ה מן ההכרח הוא. ו למען ידע מאוס ברע ובחור בטוב. ז ולצוותו על מצוות עשה. ח על מצוות לא תעשה. ט על מריו. י על ציותו ומשמעתו. יא בין בגמול ובין בעונש — שהרי כל מה שנעשה על ידו, בבחירתו ורצונו החפשי נעשה. יב שכבר דבקו בו ע"י הרגלים רעים. יג שכבר היו לו לטבע שני. יד ולא כדעת אריסטו האומר („ספר המדות" מ"ג, פ"ז ע' 33): „המעוול לא יחדל מהיות מעול גם לכשירצה, כמו שלא ישוב להיות בריא מי שכבר חלה חליו מתוך פריצות בהנאות, מבלתי שמעו לעצת הרופאים". טו שבכתבי הקודש. טז שבני אדם סבורים ללמוד מתוכם. יז שאם מרה האדם במצוות

וְשֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יַכְרִיחַ עָלָיו[א]–זֶה שֶׁקֶר, וּצְרִיכִים אָנוּ לְבָאֲרָם, כִּי הַרְבֵּה מִבְּנֵי הָאָדָם הִתְבַּלְבְּלוּ[ב] בָּהֶם. וּמִזֶּה[ג] מַה־שֶּׁנֶּאֱמַר לְאַבְרָהָם: וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה (בראשית טו, יג), אָמְרוּ: „הֲלֹא תִרְאֶה שֶׁגָּזַר עַל־הַמִּצְרִיִּים שֶׁיַּחְמְסוּ זֶרַע אַבְרָהָם – וְלָמָּה עֻנְּשׁוּ, הֲלֹא בְּהֶכְרֵחַ[ד], בִּגְזֵרַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יִתְעַלֶּה הִשְׁתַּעְבְּדוּ בָהֶם, כְּמוֹ שֶׁגָּזַר עֲלֵיהֶם[ה]" וְהַתְּשׁוּבָה לָאֵלּוּ: שֶׁזֶּה הָעִנְיָן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אָמַר הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ: שֶׁהַנּוֹלָדִים לֶעָתִיד יִהְיֶה מֵהֶם מוֹרֵד, וְעוֹבֵד, וְחָסִיד, וָרָע[ו]–וְזֶה אֲמִתִּי[ז]. וְלֹא מִפְּנֵי זֶה הַמַּאֲמָר[ח] הִתְחַיֵּב[ט] פְּלוֹנִי הָרַע לִהְיוֹת רָע; וְלֹא פְּלוֹנִי הַצַּדִּיק לִהְיוֹת צַדִּיק עַל־כָּל פָּנִים[י]. אֲבָל כָּל־מִי שֶׁיִּרְצֶה מֵהֶם לִהְיוֹת רַע – יִהְיֶה בִּבְחִירָתוֹ; וְאִלּוּ הָיָה רוֹצֶה לִהְיוֹת צַדִּיק – הָיָה יָכוֹל, וְאֵין מוֹנֵעַ לוֹ[יא]. וְכֵן כָּל־צַדִּיק וְצַדִּיק אִלּוּ הָיָה רוֹצֶה לִהְיוֹת רַע, לֹא הָיָה מוֹנֵעַ לוֹ מִזֶּה. כִּי הַדְּבָרִים שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא, לֹא אֲמָרָם עַל־אִישׁ יָדוּעַ[יב], עַד שֶׁיֹּאמַר: „כְּבָר נִגְזַר עָלָיו"; וְאָמְנָם בָּאוּ הַדְּבָרִים לִכְלָל[יג], וְנִשְׁאַר כָּל־אִישׁ וָאִישׁ בִּבְחִירָתוֹ[יד] בְּעִקַּר יְצִירָתוֹ[טו]. וְכֵן כָּל־אִישׁ וָאִישׁ מִן־הַמִּצְרִיִּים אֲשֶׁר חָמְסוּ וְעִנּוּ אוֹתָם, הָיָה בִּבְחִירָתוֹ שֶׁלֹּא יַחְמְסֵם אִלּוּ הָיָה רוֹצֶה, כִּי לֹא נִגְזַר עַל־הָאִישׁ בִּפְרָט[טז] שֶׁיַּחְמְסֵם.

התורה ואזהרותיה וחטא – לא אשמתו היא, אלא גזירה קדומה היא, גזירה מן השמים שהוא ימרה ויחטא, כי כן רצה ה'. א במריו זה, והוא עושה זאת בעל כרחו ונגד רצונו. ראה (הל' תשובה פ"ה, ה"ב). ב באו במבוכה על ידי זה. ג אחד מאותם הפסוקים הוא. ד בעל כרחם. ה ולו גם לא רצו להשתעבד בהם, לא היו יכולים. ו מורד – טוב מרע; וחסיד – טוב מעובד („חסד אברהם"). ז נכון, כי בלי ספק יהיה כן בעתיד. ח שאמר: „שהנולדים לעתיד יהיו כך וכך". ט היה מוכרח אותו איש. י בכל אופן, בהכרח. יא איש לא היה מעכב בידו. יב שֶׁיִּחֵד אותו וקראו בשמו המיוחד לו. יג על מין האנושי בדרך כלל. יד בעל בחירה. טו כמו שהוא מטבעו, משעה שנוצר, ולא נשללה ממנו הבחירה ע"ז. טז הפרטי, המיוחד שנאמר: כבר נגזר עליו. והרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה לפסוק „ועבדום ועינו אותם" סובר: אם הקב"ה גזר – ולו גם גזירת סתם – שאחת מן האומות תרע להם לישראל, וקדם זה ועשה גזירתו של הקב"ה – זכה בדבר מצוה, שהרי עשה מצותו של המלך, וא"כ במה חטאו המצרים ; והוא מבאר שם ואומר: „וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה ואמרו (שמות רבה ל, טו), משל למלך שכעס על בנו

וְזֹאת הַתְּשׁוּבָה בְּעַצְמָהּ נָשִׁיב עַל־אָמְרוֹ: הִנְּךָ שֹׁכֵב עִם־אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה״ אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכָר (דברים לא, טז). שֶׁאֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין זֶה, וּבֵין אָמְרוֹ: „כָּל־מִי שֶׁיַּעֲבֹד עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים – יֵעָשֶׂה בּוֹ כַּךְ וְכָךְ״. שֶׁאִם לֹא יִמָּצֵא לְעוֹלָם מִי שֶׁיַּעֲבֹד אוֹתָהּ, תִּהְיֶה הַהַפְחָדָה לְבַטָּלָה; וְיִהְיוּ הַקְּלָלוֹת כֻּלָּן לְבַטָּלָה. וְכֵן הָעֳנָשִׁים אֲשֶׁר בַּתּוֹרָה: אֵין לָנוּ לוֹמַר, כַּאֲשֶׁר[ב] מָצָאנוּ דִּין סְקִילָה בַּתּוֹרָה – שֶׁזֶּה שֶׁחִלֵּל שַׁבָּת הָיָה מֻכְרָח לְחַלֵּל; וְלֹא מִפְּנֵי הַקְּלָלוֹת[ג] שֶׁבָּאוּ בַּתּוֹרָה, נֹאמַר: שֶׁאֲשֶׁר עָבְדוּ עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וְחָלוּ[ד] עֲלֵיהֶם הַקְּלָלוֹת הָהֵן, שֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם לְעָבְדָהּ – אֲבָל בִּבְחִירָתוֹ עֲבָדָהּ כָּל־מִי שֶׁעֲבָדָהּ וְחָל עָלָיו הָעֹנֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: גַּם־הֵמָּה בָּחֲרוּ בְּדַרְכֵיהֶם וְגוֹ׳ (ישעיה סו, ג) גַּם־אֲנִי אֶבְחַר בְּתַעֲלוּלֵיהֶם וּמְגוּרֹתָם אָבִיא לָהֶם (שם, ד).

אֲבָל אָמְרוֹ: וְחִזַּקְתִּי אֶת־לֵב־פַּרְעֹה (שמות יד, ד), וְאַחַר־כָּךְ עֲנָשׁוֹ וֶהֱמִיתוֹ – יֵשׁ בּוֹ מָקוֹם לְדַבֵּר״ וְיַעֲלֶה מִמֶּנּוּ בְּיָדֵנוּ שֹׁרֶשׁ[ו] גָּדוֹל. וְהִסְתַּכֵּל[ז] מַאֲמָרִי בְּזֶה הָעִנְיָן וְשִׂים אֵלָיו לִבְּךָ, וְחַבֵּר״ אוֹתוֹ עַל־דִּבְרֵי זוּלָתִי – וּבְחַר לְךָ הַטּוֹב. וְהוּא אֶצְלִי[ט]: שֶׁפַּרְעֹה וְסִיעָתוֹ אִלּוּ לֹא הָיָה לָהֶם חֵטְא אֶלָּא שֶׁלֹּא שִׁלְּחוּ יִשְׂרָאֵל, הָיָה הָעִנְיָן מְסֻפָּק[י] עַל־כָּל־פָּנִים – שֶׁהֲרֵי הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא מְנָעָם מִלְּשַׁלֵּחַ אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי־אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת־לִבּוֹ וְאֶת־לֵב

ואמר לו: יעשה עם פלוני ולא יצערנו (שלא יעבידנו בפרך). הלך ועשה. אעפ"י שעשה עמו חנם, לא הניח שלא היה מצערו. כשנתרצה המלך לבנו, גזר על מצערו – הריגה. כך גזר הקב"ה שיהיו ישראל משועבדים למצרים; עמדו עליה ושעבדום בחוזק. אמר הקב"ה: היית לכם לנהוג בהם כעבדים ויעשו צרכיכם. אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א, טו). ודבר ברור הוא, כי השלכת הילדים ליאור אינו בכלל: ,ועבדום ועינו אותם׳, אלא עקירתם לגמרי". א שלכאורה משמע גם מכאן, כאילו גזר ה׳ על העם לזנות אחרי אלהים אחרים. ראה (הלכות תשובה פרק ו, הלכה ה). ב מפני שמצאנו. ג שבתוכחות ספר ויקרא (פרק כו) ובספר דברים (פרק כח). ד ונתקיימו בהן. ה שהרי כאן נתיחד החוטא ונאמר בפירוש על פרעה, על הפרט ולא על הכלל. ו עיקר חשוב בהשגחת הבורא ובהנהגתו את העולם. ז התבונן היטב. ח השוהו. ט וזוהי דעתי. י מוקשה, כמו שהוא הולך ומבאר.

עֲבָדָיו (שמות י, א). וְאֵיךְ הָיָה מְבַקֵּשׁ מֵהֶם לְשַׁלְּחָם, וְהֵם מֻכְרָחִים שֶׁלֹּא לְשַׁלְּחָם? וְאֵיךְ נֶעֱנָשׁ אַחַר־כָּךְ כַּאֲשֶׁר לֹא שִׁלְּחָם – וְזֶה נִרְאֶה עָוֶל בְּלֹא סָפֵק, וְסוֹתֵר כָּל־מַה־שֶּׁהִקְדַּמְנוּ הַצָּעָתוֹ[א]? – אֶלָּא שֶׁאֵין הָעִנְיָן כֵּן. אֲבָל פַּרְעֹה וְסִיעָתוֹ מָרוּ בִּבְחִירָתָם בְּלִי הַכְרֵחַ, וְחָמְסוּ הַגֵּרִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּתוֹכָם וְעִוְּלוּ עֲלֵיהֶם עָוֶל גָּמוּר, כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר בְּבֵאוּר[ב]: וַיֹּאמֶר אֶל־עַמּוֹ: הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳ הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ (שם א, ט־י) – וְזֹאת הַפְּעֻלָּה הָיְתָה מֵהֶם בִּבְחִירָתָם מִבְּלִי הַכְרֵחַ, רַק בְּרֹעַ לְבָבָם. וְהָיָה עֹנֶשׁ הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ לָהֶם עַל־זֶה לְמָנְעָם מֵהַתְּשׁוּבָה, עַד שֶׁיָּחוּלוּ[ג] עֲלֵיהֶם מֵהָעֳנָשִׁים מַה־שֶּׁהָיָה רָאוּי לָהֶם מִן־הַדִּין. וּמְנִיעָתָם מֵהַתְּשׁוּבָה הִיא – שֶׁלֹּא יְשַׁלְּחֵם[ד]. וּכְבָר בֵּאֵר לוֹ הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ זֶה הָעִנְיָן וְהוֹדִיעוֹ: שֶׁאִלּוּ הָיָה רוֹצֶה לְהוֹצִיאָם לְבַד, הָיָה מְאַבֵּד אוֹתוֹ וְסִיעָתוֹ וְהָיוּ יוֹצְאִים מְהֵרָה מֵאֵין אִחוּר. אָמְנָם, רָצָה עִם הוֹצִיאוֹ אוֹתָם[ה] לְעָנְשָׁם[ו] עַל־מַה־שֶּׁקָּדַם מֵחֲמַת שֶׁעֲבּוּדָם, כְּמוֹ שֶׁהִבְטִיחַ[ז] וְאָמַר: וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל (בראשית טו, יד) – וְאִי־אֶפְשָׁר לְעָנְשָׁם אִלּוּ הָיוּ עוֹשִׂים תְּשׁוּבָה; וְעַל־כֵּן נִמְנְעוּ מֵהַתְּשׁוּבָה וְהֶחֱזִיקוּ בָהֶם[ח]. וְהוּא אָמְרוֹ: כִּי עַתָּה שָׁלַחְתִּי אֶת־יָדִי וָאַךְ אוֹתְךָ וְאֶת־עַמְּךָ בַּדָּבֶר וַתִּכָּחֵד מִן־הָאָרֶץ. וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בַּעֲבוּר הַרְאֹתְךָ אֶת־כֹּחִי וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל־הָאָרֶץ (שמות ט, טו־טז).

א כל מה שאמרנו כאן בהצעת הדברים, שהגמול והעונש הם בצדק וביושר, היות שהבחירה החפשית ברשות האדם היא מטבעו ושכל פעולותיו ברצונו נעשות באין מכריח ומונע מחוצה לו שיכריחהו לעשות מה, או שימנעהו מעשותו. ב מפורש. ג שיבואו עליהם ויתקיימו בהם. ד פרעה. ה יחד עם גאולתם של בנ״י. ו את פרעה ואת עמו. ז לאברהם אבינו. ח מבלי לשלחם. שכן מצינו: „הקב״ה מתרה בו באדם בפעם ראשונה, שניה ושלישית ואינו חוזר בו – הוא נועל לבו מן התשובה, כדי לפרוע ממנו מה שחטא – אף כך פרעה הרשע: כיון ששיגר הקב״ה חמש פעמים בחמש המכות הראשונות ולא השגיח על דבריו, שנאמר בהן: ,ויחזק לב פרעה׳, אמר לו הקב״ה: אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך – הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך" (שמות רבה פרשה יג).

וְאֵין לְדַקְדֵּק[א] עָלֵינוּ אִם נֹאמַר: שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יַעֲנֹשׁ הָאָדָם וְיִמְנָעֵהוּ מֵהַתְּשׁוּבָה וְלֹא יַעַזְבֵהוּ לִבְחֹר בִּתְשׁוּבָה[ב] – כִּי הוּא יִתְבָּרֵךְ יָדַע הַחֲטָאִים, וּלְפִי חָכְמָתוֹ וְיָשְׁרוֹ יִהְיֶה שִׁעוּר הָעֹנֶשׁ: פְּעָמִים בָּעוֹלָם־הַבָּא לְבָד, וּפְעָמִים בָּעוֹלָם־הַזֶּה לְבָד, וּפְעָמִים בִּשְׁנֵיהֶם. וְעָנְשׁוֹ בָּעוֹלָם־הַזֶּה חָלוּק: פְּעָמִים יַעֲנֹשׁ בְּגוּף, פְּעָמִים בְּמָמוֹן, וּפְעָמִים בִּשְׁנֵיהֶם. וְכַאֲשֶׁר[ג] יְבַטְּלוּ קְצָת תְּנוּעוֹת בְּנֵי אָדָם שֶׁהֵם בִּבְחִירָתוֹ עַל־צַד הָעֹנֶשׁ: כְּבִטּוּל יָדוֹ מִן־הַמְּלָאכָה שֶׁלֹּא יָכוֹל לַעֲשׂוֹת בָּהּ מְאוּמָה, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְיָרָבְעָם בֶּן־נְבָט[ד], אוֹ לְסַמֵּא עֵינָיו מִן־הָרְאוּת, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְאַנְשֵׁי סְדוֹם, הַנֶּאֱסָפִים עַל פֶּתַח לוֹט[ה] – כֵּן יְבַטֵּל מִמֶּנּוּ בְּחִירַת[ו] הַתְּשׁוּבָה, עַד שֶׁלֹּא יִתְעוֹרֵר אֵלֶיהָ כְּלָל וְיָמוּת בְּחֶטְאוֹ[ז]. וְלֹא נִתְחַיֵּב[ח] לָדַעַת חָכְמָתוֹ, עַד שֶׁנֵּדַע לָמָּה עָנַשׁ זֶה בָּזֶה הַמִּין מִן־הָעֹנֶשׁ וְלֹא עֲנָשׁוֹ בְּמִין אַחֵר, כְּמוֹ שֶׁלֹּא נֵדַע מֶה הָיְתָה הַסִּבָּה לִהְיוֹת לָזֶה הַמִּין זֹאת הַצּוּרָה, וְלֹא הָיְתָה לוֹ צוּרָה אַחֶרֶת. אֲבָל הַכְּלָל: כִּי כָל־דְּרָכָיו חֶסֶד וּמִשְׁפָּט, וְיַעֲנִישׁ הַחוֹטֵא כְּפִי חֶטְאוֹ, וְיִגְמֹל הַמֵּיטִיב כְּפִי הֲטָבָתוֹ.

וְאִם תֹּאמַר: לָמָּה בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְשַׁלַּח אֶת־יִשְׂרָאֵל פַּעַם אַחַר פַּעַם, וְהוּא נִמְנָע[ט] מִלְּשַׁלְּחָם? וְלָמָּה לֹא בָאוּ עָלָיו הַמַּכּוֹת וְהוּא עוֹמֵד בְּמִרְדּוֹ עַל־עַקְשׁוּתוֹ[י] – כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ: שֶׁעֲנָשׁוֹ מֵהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ הוּא: שֶׁיַּעֲמֹד עַל־עַקְשׁוּתוֹ – וְלֹא הָיָה מְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְבַטֵּל[יא] מַה־שֶּׁאִי־אֶפְשָׁר לוֹ לַעֲשׂוֹתוֹ? וְזֶה גַם כֵּן הָיָה לְחָכְמָה מֵהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, שֶׁיּוֹדִיעֵהוּ: שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יְבַטֵּל בְּחִירָתוֹ כְּשֶׁיִּרְצֶה[יב]

א להקשות עלינו. ב הנתונה ברשותו מטבע, ושמרוב חשיבותה לפני המקום, ברוך הוא, היא כתריס בפני הפורענות (אבות ד, יא). ג וכמו, וכשם. ד (מלכים־א יג, ד). ה (בראשית יט, יא). ו שגם היא טבעית אצלו ומסורה לבחירתו. ראה (מו״נ ח״ב, ז). ז ראה (הלכות תשובה פ״ו ב־ג). ח אין אנו מחויבים, כלומר: אין אנו יכולים, ואין אנו צריכים לדעת. ט בעוד שאין ביכלתו לשלחם, לו גם רצה לעשות זאת. י בעודנו במרדו ובעקשנותו בע״כ. יא מבלי לבקש ממנו לבטל עקשנותו מה שאינו יכול למלאות. יב כלומר: כשפרעה ירצה לבטל את החלטתו הראשונה לבלתי שלחם – לא יוכל, כי נלקחה ממנו בחירתו.

לְבַטְּלָהּ. וְאָמַר לוֹ: „הִנְנִי מְבַקֵּשׁ מִמְּךָ שֶׁתְּשַׁלְּחֵם, וְאִם תְּשַׁלְּחֵם – תִּהְיֶה נִצּוֹל, רַק יָדַעְתִּי שֶׁאַתָּה לֹא תְשַׁלְּחֵם – עַד שֶׁתָּמוּת". וְהָיָה הוּא צָרִיךְ שֶׁיּוֹדֶה[א] לְשַׁלְּחָם, עַד שֶׁיֵּרָאֶה הֶפֶךְ[ב] דִּבְרֵי הַנָּבִיא שֶׁאָמַר, שֶׁהוּא יִהְיֶה נִמְנָע[ג] לְהוֹדוֹת – וְלֹא הָיָה יָכוֹל. וְהָיָה בָּזֶה אוֹת גָּדוֹל וּמְפֻרְסָם אֵצֶל בְּנֵי־אָדָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל־הָאָרֶץ (שמות ט, טז), שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ אֶפְשָׁר שֶׁיֶּעֱנֹשׁ הָאָדָם: שֶׁיִּמְנָעֵהוּ בְּחִירַת פְּעֻלָּה אַחַת[ד], וְיוֹדִיעֵהוּ בָּזֶה, שֶׁלֹּא יוּכַל לִמְשֹׁךְ נַפְשׁוֹ[ה] וְלַהֲשִׁיבָהּ אֶל הַבְּחִירָה הַהִיא.

וְעַל־זֶה הַצַּד בְּעַצְמוֹ[ו] הָיָה עֹנֶשׁ סִיחוֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן[ז]. כִּי לְמַה־שֶּׁקָּדַם מִמְּרְיוֹ אֲשֶׁר לֹא הֻכְרַח עָלָיו[ח], עֲנָשׁוֹ יִתְבָּרֵךְ שֶׁמְּנָעוֹ (מֵהַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל בִּגְבוּלוֹ[ט]) מֵהָפִיק[י] רְצוֹן יִשְׂרָאֵל, עַד שֶׁנִּלְחֲמוּ עִמּוֹ וַהֲרָגוּהוּ. וְהוּא אָמְרוֹ: וְלֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן הַעֲבִרֵנוּ בּוֹ, כִּי־הִקְשָׁה יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת־רוּחוֹ וְאִמֵּץ אֶת־לְבָבוֹ וְגוֹ׳ (דברים ב, ל). וַאֲשֶׁר הֵבִיא[יא] לִהְיוֹת עִנְיַן זֶה הַפָּסוּק קָשֶׁה עַל־הַמְפָרְשִׁים כֻּלָּם – מִפְּנֵי שֶׁחָשְׁבוּ, כִּי לֹא נֶעֱנַשׁ סִיחוֹן אֶלָּא[יב] שֶׁלֹּא הִנִּיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל עֲבֹר בִּגְבוּלוֹ. וְאָמְרוּ: אֵיךְ עֲנָשׁוֹ – וְהוּא מֻכְרָח, כִּי הִקְשָׁה ה׳ אֶת־רוּחוֹ וְאִמֵּץ אֶת־לְבָבוֹ? כְּמוֹ שֶׁחָשְׁבוּ רַבִּים שֶׁלֹּא נֶעֱנַשׁ פַּרְעֹה וְעַמּוֹ, אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁלֹּא שִׁלְּחוּ יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצָם – וְאֵין הָעִנְיָן כֵּן, אֶלָּא כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ[יג].

וּכְבָר בֵּאֵר הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ עַל־יְדֵי יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא, שֶׁהוּא יִתְבָּרֵךְ

א שיסכים לשלחם מיד. ב כדי לבטל דברי הנביא משה ולהוכיח את אפסותם, שהרי נעשה ההפך ממה שאמר ולא נתקיימו דבריו. ג שלא יוכל בשום אופן להסכים. ד שימנע ממנו את הבחירה באחת מפעולותיו, כמו כאן אצל פרעה: בשילוח בני ישראל מארצו. ה להיות שליט עליה ולהטותה לפי רצונו. ו כיוצא בו; בדיוק כן. ז שלא יכול לעשות רצון בני ישראל לתת להם עבור בגבולו, כדי שיקבל את ענשו המגיע לו מאז, כמו שהוא מבאר והולך. ח על חטאותיו שחטא בזדון לבו עוד קודם שבא במגע עם בנ״י. ט המוקף – חסר במקור הערבי. י מעשות את רצונם. יא ומה שגרם. יב רק על החטא. יג שנענשו בשלילת הבחירה והרצון על עוונות ראשונים: פרעה מאן לשלח את העם, וסיחון מאן לתת לישראל עבור בגבולו – כדי שיקבלו את ענשם הראוי להם מאז על עוונות ראשונים.

יַעֲנִישׁ קְצָת הַמּוֹרְדִים: שֶׁיִּמָּנַע מֵהֶם הַתְּשׁוּבָה וְלֹא יַעֲזֹב הַבְּחִירָה בְּיָדָם בְּאָמְרוֹ: הַשְׁמֵן לֵב־הָעָם הַזֶּה וְאָזְנָיו הַכְבֵּד וְעֵינָיו הָשַׁע פֶּן־יִרְאֶה בְעֵינָיו וּבְאָזְנָיו יִשְׁמָע, וּלְבָבוֹ יָבִין – וָשָׁב וְרָפָא לוֹ (ישעיה ו, י). וְזֶה הַדָּבָר פָּשׁוּט אֵין צָרִיךְ לְפָרֵשׁ; אֲבָל הוּא מַפְתֵּחַ לְמַנְעוּלִים[א] רַבִּים. וְעַל־זֶה הָעִקָּר הוֹלְכִים דִּבְרֵי אֵלִיָּהוּ, זָכוּר לַטּוֹב, בְּאָמְרוֹ עַל־הַכּוֹפְרִים מֵאַנְשֵׁי דוֹרוֹ: וְאַתָּה הֲסִבֹּתָ אֶת־לִבָּם אֲחֹרַנִּית (מלכים־א יח, לז). רְצוֹנוֹ לוֹמַר: כַּאֲשֶׁר חָטְאוּ בִרְצוֹנָם, הָיָה עָנְשָׁם עֲלֵיהֶם מֵאִתְּךָ שֶׁתָּסֵב לִבָּם אֲחוֹרַנִּית מִדֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה, וְלֹא תַנִּיחַ לָהֶם הַבְּחִירָה, וְלֹא רָצוּ לְהַנִּיחַ הַחֵטְא הַהוּא. וְהִתְמִידוּ מִפְּנֵי זֶה עַל־כְּפִירָתָם, בְּאָמְרוֹ[ב]: חֲבוּר עֲצַבִּים אֶפְרָיִם הַנַּח־לוֹ (הושע ד, יז). רְצוֹנוֹ לוֹמַר: שֶׁהוּא מִתְחַבֵּר אֶל הָעֲצַבִּים בִּבְחִירָתוֹ וְאוֹהֵב אוֹתָם – עָנְשֵׁהוּ שֶׁיֻּנַּח[ג] עַל־אַהֲבָתָם, וְזֶה עִנְיַן „הַנַּח־לוֹ". וְזֶהוּ מִן־הַפֵּרוּשִׁים הַטּוֹבִים לְמִי שֶׁיָּבִין דַּקּוּת הָעִנְיָנִים.

אָמְנָם, מַאֲמַר יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר לָמָּה תַתְעֵנוּ יְיָ מִדְּרָכֶיךָ תַּקְשִׁיחַ לִבֵּנוּ מִיִּרְאָתֶךָ (ישעיה סג, יז) – אֵינוֹ מִזֶּה הָעִנְיָן כְּלָל, וְאֵינוֹ נִתְלֶה[ד] בְּדָבָר מִמֶּנּוּ. וְאָמְנָם עִנְיַן אֵלּוּ הַדְּבָרִים כְּפִי מַה־שֶּׁבָּא לְפָנָיו[ה] וּלְאַחֲרָיו: שֶׁהַנָּבִיא הַהוּא הָיָה מִתְרַעֵם[ו] עַל־גָּלוּתֵנוּ וְגֵרוּתֵנוּ[ז], וְהֶפְסֵק מֶמְשַׁלְתֵּנוּ, וְתִגְבֹּרֶת[ח] הָאֻמּוֹת עָלֵינוּ, וְאָמַר עַל־זֶה דֶּרֶךְ תְּפִלָּה: ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל! כְּשֶׁיִּרְאוּ יִשְׂרָאֵל תִּגְבֹּרֶת הַכּוֹפְרִים[ט] – יִתְעוּ מִדֶּרֶךְ הָאֱמֶת וְיִטֶּה לִבָּם מִיִּרְאָתֶךָ, וּכְאִלּוּ הָיִיתָ אַתָּה הַסִּבָּה לַסְּכָלִים[י] הָאֵלֶּה לָצֵאת מִדֶּרֶךְ הָאֱמֶת. כְּמוֹ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם: וְאָמְרוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר־שָׁמְעוּ אֶת־שִׁמְעֲךָ לֵאמֹר: מִבִּלְתִּי יְכֹלֶת[יא] יְיָ וְגוֹ'

[א] כלומר: לבאר על פיו מקומות סתומים בכתבי הקודש. [ב] הנביא הושע. [ג] שישאר דבק בעצביו ובאהבתו להם, כדי שיקבל ענשו הראוי לו. [ד] אין שום שייכות ביניהם, והמדובר כאן אינו במניעת התשובה מן החוטא. [ה] לפי הענין שלפניו ושלאחריו. [ו] קובל ומתאונן. [ז] על היותנו נודדים, גרים גרורים על אדמת נכר. ונו"א: וגזירותינו. [ח] שגברו עלינו ומושלים בנו. [ט] הגויים עובדי ע"ז שאינם מודים בך. [י] שאינם יודעים דרכי ה'. [יא] שיש בזה חילול ה'

(במדבר יד, טו־טז). וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר אַחֵר זֶה: שׁוּב לְמַעַן עֲבָדֶיךָ שִׁבְטֵי נַחֲלָתֶךָ (ישעיה סג, יז). רְצוֹנוֹ לוֹמַר: עַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה בְּעִנְיָן חִלּוּל שִׁמְךָ הַגָּדוֹל[א]. וּכְמוֹ שֶׁבֵּאֵר[ב] בִּתְרֵי־עָשָׂר מַאֲמַר הַנִּמְשָׁכִים אַחַר אֱמֶת[ג], הַמְנֻצָּחִים מִן־הָעוֹבְדֵי־כּוֹכָבִים[ד] בִּזְמַן הַגָּלוּת, אֲשֶׁר מְסַפֵּר דִּבְרֵיהֶם[ה]: כָּל־עֹשֵׂה רָע טוֹב בְּעֵינֵי יְיָ וּבָהֶם הוּא חָפֵץ, אוֹ אַיֵּה אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט?! (מלאכי ב, יז). וְסִפֵּר מִדִּבְרֵיהֶם הַמּוּבָן מֵאֹרֶךְ הַגָּלוּת[ו]: אֲמַרְתֶּם שָׁוְא עֲבֹד אֱלֹהִים, וּמַה־בֶּצַע כִּי שָׁמַרְנוּ מִשְׁמַרְתּוֹ וְכִי הָלַכְנוּ קְדֹרַנִּית[ז] מִפְּנֵי יְיָ צְבָאוֹת; וְעַתָּה אֲנַחְנוּ מְאַשְּׁרִים[ח] זֵדִים (שם ג, יד־טו). וְהִבְטִיחָנוּ שָׁם, שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ עָתִיד לְבָאֵר[ט] הָאֱמֶת, וְאָמַר בָּזֶה: וְשַׁבְתֶּם וּרְאִיתֶם בֵּין צַדִּיק לְרָשָׁע וְגוֹ'[י] (שם, יח).

אֵלּוּ הַפְּסוּקִים הַמְסֻפָּקִים בַּתּוֹרָה וּבַמִּקְרָא[יא] שֶׁיֵּרָאֶה מֵהֶם, שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ יַכְרִיחַ עַל־הָעֲבֵרוֹת – וְהִנֵּה בֵּאַרְנוּ עִנְיָנָם בְּלֹא סָפֵק[יב], וְהוּא בֵּאוּר אֲמִתִּי עִם טוֹב הִתְבּוֹנְנוּת[יג]. וְנִשְׁאַרְנוּ עַל־שָׁרָשֵׁינוּ[יד]: שֶׁבִּרְשׁוּת הָאָדָם הִיא הַמִּצְוָה וְהָעֲבֵרָה, וְהוּא הַבּוֹחֵר בִּפְעֻלּוֹתֵיהֶן: מַה־שֶּׁיִּרְצֶה לַעֲשׂוֹתוֹ – יַעֲשֶׂה; וּמַה־שֶּׁלֹּא יִרְצֶה לַעֲשׂוֹתוֹ – לֹא יַעֲשֶׂה; רַק אִם יַעֲנִישֵׁהוּ הַשֵּׁם־יִתְבָּרַךְ עַל־חֶטְאוֹ שֶׁיְּבַטֵּל רְצוֹנוֹ, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ. וְשֶׁקִּנְיַן הַמַּעֲלוֹת וְהַפְּחִיתוּת בְּיָדוֹ, וּמִפְּנֵי זֶה – צָרִיךְ

א כי יאמרו, שקצרה ידך מהושיע להם. ב הנביא מלאכי. ג דברי הצדיקים שהיו נוהים ונמשכים תמיד אחר אלוהי אמת ותורתו אמת. ד והם חיים כמנוצחים חיי שעבוד בין הגויים בארצות גלויותיהם. ה שהנביא מספר דברי אותם התמימים הנאמרים מתוך יאוש וספקות המנקרים בלבותם. חשוה (מו"נ ח"ג, יט). ו כלומר: דברים נמרצים שהם מטיחים כלפי מעלה ואין לתפוס אותם עליהם, כי מובן הוא שמרוב צער הם נאמרים – „ואין אדם נתפס על צערו". ויש גורסים: „וסיפר מדבריהם כמו כן מרוב הגלות". ונראה מאד שהמלה „המובן" נשתבשה מן המלים „כמו כן". ז שפלי רוח ונדכאים מיראת ה'. ח משבחים אותם וקוראים להם: אשרי! ט לגלות את האמת. י ותִוָּכחו, כי אחרית לאיש צדיק, ותקות רשעים תאבד. יא בנביאים ובכתובים. יב לא נשאר בם כל ספק. יג המתבונן בו היטב יעמוד על אמיתו וטיבו. יד כלומר: הננו מסכמים כאן את העיקרים שנשארנו נאמנים להם ומחזיקים בם.

לוֹ שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל לִקְנוֹת לְנַפְשׁוֹ הַמַּעֲלוֹת - שֶׁאֵין לוֹ מְעִיר זוּלָתוֹ[א] שֶׁיְּעִירֵהוּ עֲלֵיהֶן. וְהוּא אָמְרָם בְּמוּסְרֵי זֹאת הַמַּסֶּכְתָּא: אִם אֵין אֲנִי לִי - מִי לִי[ב]?

וְלֹא נִשְׁאַר מִזֶּה הָעִנְיָן אֶלָּא דָּבָר אֶחָד שֶׁצָּרִיךְ לְדַבֵּר בּוֹ מְעַט עַד שֶׁתִּשְׁלַם כַּוָּנַת זֶה הַפֶּרֶק[ג]. וְאַף־עַל־פִּי שֶׁלֹּא הָיָה בְדַעְתִּי לְדַבֵּר בּוֹ כְּלָל[ד], אֲבָל הַצֹּרֶךְ הֱבִיאַנִי אֶל זֶה[ה] - וְהוּא: יְדִיעַת הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ הָעֲתִידוֹת. שֶׁהִיא הַטַּעֲנָה אֲשֶׁר יִטְעֲנוּ עָלֵינוּ בָהּ הַחוֹשְׁבִים: שֶׁהָאָדָם מֻכְרָח עַל־הַמִּצְוָה וְעַל־הָעֲבֵרָה[ו], וְשֶׁכָּל־פְּעֻלּוֹת הָאָדָם אֵין לוֹ בְחִירָה בָּהֶן, אַחַר שֶׁבְּחִירָתוֹ תְּלוּיָה בִּבְחִירַת הָאֱלֹהִים[ז]. וַאֲשֶׁר גָּרַם לְזֹאת הָאֱמוּנָה[ח] - הוּא: שֶׁיִּשְׁאַל הַשּׁוֹאֵל: זֶה הָאִישׁ, יָדַע בּוֹ הַבּוֹרֵא אִם יִהְיֶה צַדִּיק אוֹ רָשָׁע, אוֹ לֹא יָדַע? וְאִם תֹּאמַר יָדַע - יִתְחַיֵּב מִזֶּה שֶׁיִּהְיֶה[ט] מֻכְרָח עַל־הָעִנְיָן הַהוּא אֲשֶׁר יְדָעוֹ הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ טֶרֶם הֱיוֹתוֹ[י]; אוֹ תִהְיֶה יְדִיעָתוֹ בִּלְתִּי אֲמִתִּית[יא]. וְאִם תֹּאמַר: שֶׁלֹּא יָדַע מִקֹּדֶם - יִתְחַיְּבוּ מִזֶּה הַרְחָקוֹת עֲצוּמוֹת, וְיֵהָרְסוּ חוֹמוֹת נִשְׂגָּבוֹת בְּעִנְיַן הַדָּת[יב]. לָכֵן שְׁמַע מִמֶּנִּי מַה־שֶּׁאֹמַר לְךָ וְהִסְתַּכֵּל בּוֹ מְאֹד - כִּי הוּא הָאֱמֶת בְּלֹא סָפֵק.

א ולפיכך בלי השתדלות עצמית לא יעלה בידו כלום. ב (אבות פ"א, מ"יד) ואמר שם רבנו בפירושו: „אם לא אהיה אני בעצמי המעורר את נפשי למעלות — מי יעוררה"? ג שענינו היצירה האנושית. ד מפני „שארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים; וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה" (הלכות תשובה פ"ה, ה"ה), ובענינים כאלה יפה השתיקה מן הדיבור. ה ולכן אדבר בו מעט. ובאריכות מדבר רבנו על ענין זה (מו"נ ח"ג, יט־כא). ו אלה המאמינים ב„גזירה קדומה" כאותם בני כת האשעריה, ראה למעלה (פרק ו' עמוד קפט, הערה א'), באים בכח הטענה של „ידיעת ה' העתידות" להילחם נגד הבחירה החפשית ולבטלה. ז והיא ידיעתו המוקדמת, שהוא יודע אותן עוד בטרם שעשאן האדם. ח של גזירה קדומה ושלילת הבחירה האנושית. ט האדם. י שהרי אי אפשר, שהאדם יעשה פעולה לפי רצונו העצמי בניגוד לידיעת השי"ת. (השווה ה"ת, שם) יא וזה לא ישוער אצל הבורא השלם בתכלית השלימות. יב באשר דעה זו המאמינה בשלטון המקרה העוור בכל הנעשה בחללו של עולם, וכופרת בבורא המנהג עולמו אשר ברא ומשגיח עליו — חותרת חתירה מתחת ליסודות אמונתנו: שיש בורא המגיד מראשית אחרית, הצופה ומשגיח בכל ואין נסתר מנגד עיניו. הדעה הנפסדת הזאת משלטון המקרה העוור, היא — לדברי רבנו —

וְזֶה: כְּבָר הִתְבָּאֵר בְּחָכְמַת הָאֱלֹהוּת, רְצוֹנִי לוֹמַר: מַה־שֶּׁאַחַר הַטֶּבַע[א], שֶׁהַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ אֵינוֹ יוֹדֵעַ בְּ„מַדָּע״[ב], וְלֹא חַי בְּ„חַיִּים״[ג], עַד שֶׁיִּהְיֶה הוּא וְהַמַּדָּע שְׁנֵי דְבָרִים, כְּאָדָם וִידִיעָתוֹ. שֶׁהָאָדָם – בִּלְתִּי הַמַּדָּע[ד], וְהַמַּדָּע – בִּלְתִּי הָאָדָם; וְכֵיוָן שֶׁכֵּן הוּא – הֵם שְׁנֵי דְבָרִים[ה]. וְאִלּוּ הָיָה הַשֵּׁם־יִתְבָּרֵךְ יוֹדֵעַ בְּמַדָּע, הָיָה מִתְחַיֵּב מִזֶּה הָ„רִבּוּי״, וְהָיוּ הַנִּמְצָאִים „הַקַּדְמוֹנִים״[ו] רַבִּים: ה׳ יִתְבָּרֵךְ, וְהַמַּדָּע אֲשֶׁר בּוֹ יֵדַע, וְהַחַיִּים אֲשֶׁר בָּהֶם הוּא חַי, וְהַיְכֹלֶת אֲשֶׁר בָּהּ יָכוֹל, וְכֵן כָּל־תְּאָרָיו[ז] יִתְבָּרֵךְ. וְאָמְנָם זָכַרְתִּי לְךָ

דעתו של אפיקור היוני האומר: „כי אין שמירה (השגחה) כלל בדבר מן הדברים בכל המציאות; וכי כל מה שיש בין השמים עד תחתית הארץ היה כפי שנזדמן (במקרה ולא ע״י בריאה); ואין שם לא מסדר ולא מנהיג ולא שומר הדברים. והאמינו בזאת גם כופרי ישראל שכתוב עליהם: כיחשו בה׳ ויאמרו: לא הוא (ירמיה ה, יב). וכבר הביא אריסטו מופת על ביטול הדעת הזאת, וכי כל הדברים לא יתכן שיהיו במקרה – אבל יש להם מסדר ומנהיג״ (מו״נ ח״ג, יז). א היא החכמה הנקראת: מטפידיקה. בשם זה: „מטפידיקה״, או „מה שאחר הטבע״ שהוא תרגומו העברי של הראשון, נקראו כתבי אריסטו העוסקים בחקירת האלהות – מפני שמסדרי כתבי אריסטו סדרו אותם אחרי הכתבים העוסקים בפיזיקה, בתורת הטבע. מֶטַ ביונית פירושו: אחר. הסבר היסטורי־פילולוגי זה נשתכח או נדחה. והשם „מטפיזיקה״ הושאל לכל דבר היוצא מגדר הטבע; וכן לכל עניני מדע שהם למעלה מן הטבע. ויש שסוברים: לפיכך נקראת חכמה זו: „מה שאחר הטבע״ – מפני שתחילה צריך האדם למלא כרסו ממעדני תורת הטבע, ואך אז יבוא אל חצרות אלהים לשקוד על חכמת האלהות. ב שהגיע אליו מחוצה לו, כמו המדע אשר יקנה לו האדם בחקירותיו, והוא יודע היום מה שלא ידע אתמול. ג כחיי אדם שבאו אליו מחוץ, כמו שכתוב: ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב, ז). ד שהרי אותו אדם עצמו הנקרא: „איש המדע״, היה בטרם שלמד: „אדם – בלתי המדע״ והמדע היא תוספת על עצמותו. ה מה שאין כן הבורא שאין בו לא חיבור ולא פירוד, לא תוספת ולא גרעון והוא אחד בתכלית האחדות. ו כלומר: יהיו אלהות רבים, וזה דבר נמנע (יסוה״ת פ״א, ה״ז). ראה (מו״נ ח״א, נז); והשות דברי רבנו: „הקב״ה מכיר אמתו ויודע אותה כמו שהיא. ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו, כמו שאנו יודעים – שאין אנו ודעתנו אחד; אבל הבורא יתברך – הוא ודעתו אחד מכל צד ומכל פנה ובכל דרך יחוד. שאלמלי היה חי בחיים, ויודע בדעה חוץ ממנו – היו אלהות הרבה: הוא, וחייו, ודעתו – ואין הדבר כן״ (יסוה״ת פ״ב, ה״י). ז כגון: הגדול, הגבור והנורא ויהיה לפי״ז: הוא והגדולה, הוא והגבורה וכן הלאה. ראה (מו״נ ח״א, נא). והמפרש („חסד אברהם״) מביא כאן על הפיסקה: „והיה הנמצאים הקדמונים רבים״ את דברי חסמ״ג בשם רב סעדיה גאון ז״ל, והם: „וזה אי אפשר

תְּחִלָּה[א] טַעֲנָה קְרוֹבָה[ב] וְקַלָּה לְהָבִין אוֹתָהּ וּלְהַשְׂכִּילָהּ[ג] לֶהָמוֹן-כִּי הַטְּעָנוֹת וְהָרְאָיוֹת אֲשֶׁר יַתִּירוּ[ד] זֶה הַסָּפֵק[ה] הֵן חֲזָקוֹת מְאֹד[ו] וּמוֹפְתִיּוֹת אֲמִתִּיּוֹת[ז]. וְהִתְבָּאֵר[ח]: שֶׁהוּא יִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ – תְּאָרָיו, וּתְאָרָיו–הוּא[ט], עַד שֶׁיֵּאָמֵר עָלָיו: שֶׁהוּא הַמַּדָּע[י], וְהוּא הַיּוֹדֵעַ[יא], וְהוּא הַיָּדוּעַ[יב]; וְהוּא הַחַי, וְהוּא הַחַיִּים[יג], וְהוּא הַמַּמְשִׁיךְ לְעַצְמוֹ הַחַיִּים[יד]. וְכֵן שְׁאָר הַתְּאָרִים. וְאֵלּוּ הָעִנְיָנִים קָשִׁים, וְלֹא תְקַוֶּה לַהֲבִינָם הֲבָנָה שְׁלֵמָה מִשְּׁתֵּי שׁוּרוֹת אוֹ שָׁלֹשׁ מִדְּבָרַי; וְאָמְנָם, יַעֲלֶה בְּיָדְךָ מֵהֶם סִפּוּר דְּבָרִים לְבַד[טו].

וְלָזֶה הָעִקָּר הַגָּדוֹל[טז] לֹא הִתִּיר הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִי[יז] לוֹמַר: „חֵי ה׳ צְבָאוֹת", כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים: „חֵי פַרְעֹה" (בראשית מב, טו), „חֵי נַפְשְׁךָ" (שמואל־א א, טו). רְצוֹנִי לוֹמַר: שֵׁם מְצֹרָף[יח]. כִּי

שיהיו אלהות הרבה. ממה נפשך? אם הם צריכים זה לזה – הרי שניהם חלשים; ואם כל אחד יכול לעשות כל מה שירצה – א"כ יהיה לפעמים אדם חי – מת, ומת – חי לאלתר בהרף עין, כי האחד „יְחַיֵּהוּ והאחד ימיתהו" וכו׳.
א הוא מדגיש „תחילה", כי בדעתו להאריך בביאור ענין זה במקום אחר יותר מתאים. וכן עשה (מו"נ ח"ג יט־כא). ב הוכחה קרובה לבינת כל אדם, גם בלתי מלומד. ג להסבירה. ד אשר יפתרו. ה אם ידיעת ה׳ המוקדמת שוללת בחירתו של אדם, אם לא. ו בכח הוכחותיהן ההגיוניות והמשכנעות. ז שאין לסתור אותן. ח כבר היה לדבר ברור־מבואר ולמעלה מכל ספק. ט כלומר: אינם נוספים עליו ועל עצמותו, אלא כלולים הם בעצם מהותו ומהווים אחדות מוחלטת. לא כשאר הנמצאים שתואריהם הם מקרים נוספים על עצמותם, כמו למשל: חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח, א). ואלמלא למד האדם ולא קנה חכמה, לא היו פניו מוארים מאורה – הרי האדם וחכמתו שנים הם, והחכמה היא תוספת על עצמותו. י הדעה, השכל, אשר בו יחקור וישכיל האדם. יא המשכיל המפעיל את שכלו בעת חקירתו. יב המושכל הנקנה על ידי פעולת השכל. (מו"נ ח"א, סח). ובהלכות יסוה"ת (פ"ב, ה"י) כתוב: „נמצאת אומר: הוא היודע, והוא הידוע, והוא הדעה עצמה – הכל אחד". יג הוא – החיים, והחיים – הוא באחדות מוחלטת ובלתי מתפרדת. יד והוא המקור לחיי עצמו. וי"מ: והוא ממשיך ומשפיע חיים – עצמותו – לכל חי (ד"ר ואלף). טו אבל לא הבנת הענין על השלימות. לדעת בעל „חסד אברהם", רצונו לומר בזה: להאריך כאן – אין זה מקומו; ולקצר – לא יעלה בידך אלא ספור דברים. ולפיכך הסתפק בזה שהזכיר מתחילה רק „טענה קרובה וקלה להבין", והביאור המפורש יבוא במקומו הראוי לו. ראה (מו"נ ח"א, סח; ח"ג יט־כא). טז שהוא – תואריו, ותואריו – הוא ואין יחיד כיחודו. יז לשון – זו"נ, כמו: דבק לשון יונק (איכה ד, ד); ולשוני תהגה (תה׳ לה, כח). יח שם נסמך לשם אחר הנקרא: סומך.

הַמְּצָרֵף[א] וְהַמִּצְטָרֵף אֵלָיו[ב] שְׁנֵי דְבָרִים חֲלוּקִים[ג], וְלֹא יִצְטָרֵף הַדָּבָר לְעַצְמוֹ[ד]. וּלְפִי שֶׁחַיֵּי הַשֵּׁם הֵם – עַצְמוֹ, וְעַצְמוֹ – חַיָּיו, וְאֵינוֹ דָּבָר אַחֵר זוּלָתוֹ[ה] – לֹא הִזְכִּירוּהוּ בְּצֵרוּף[ו]; אַךְ אָמַר: חַי יְיָ צְבָאוֹת (מלכים־א יח, טו); חַי יְיָ אֲשֶׁר עָשָׂה לָנוּ אֶת־הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת (ירמיה לח, טז). הַכַּוָּנָה בָּזֶה: שֶׁהוּא וְחַיָּיו דָּבָר אֶחָד[ז].

וּכְבָר הִתְבָּאֵר כֵּן בְּסֵפֶר הַנִּקְרָא: „מַה־שֶּׁאַחַר הַטֶּבַע"[ח] – שֶׁאֵין יְכֹלֶת בְּדַעְתֵּנוּ לְהָבִין מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרֵךְ עַל־הַשְּׁלֵמוּת[ט], וְזֶה – לִשְׁלֵמוּת מְצִיאוּתוֹ[י] וְחֶסְרוֹן דַּעְתֵּנוּ[יא]; וְשֶׁאֵין לִמְצִיאוּתוֹ סִבּוֹת, שֶׁיִּוָּדַע בָּהֶן[יב]; וְשֶׁקָּצְרָה דַעְתֵּנוּ מֵהַשִּׂיגוֹ, כִּקְצֹר אוֹר הָרְאוּת מֵהַשִּׂיג אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁאֵינוֹ לְחֻלְשַׁת אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, אֲבָל לִהְיוֹת אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ יוֹתֵר מֵאוֹר הָרְאוּת שֶׁיִּרְצֶה לְהַשִּׂיגוֹ. וּכְבָר דִּבְּרוּ בָּזֶה הָעִנְיָן הַרְבֵּה וְהֵם כֻּלָּם מַאֲמָרִים אֲמִתִּים[יג] מְבֹאָרִים.

וְרָאוּי מִפְּנֵי זֶה – שֶׁלֹּא נֵדַע גַּם־כֵּן „דַּעְתּוֹ"[יד], וְשֶׁלֹּא תְכִילֵהוּ[טו] דַּעְתֵּנוּ כְּלָל, אַחַר שֶׁהוּא – דַּעְתּוֹ, וְדַעְתּוֹ – הוּא. וְזֶה הָעִנְיָן[טז]

א השם הנסמך. ב השם הסומך שאליו מצטרף השם הנסמך, כגון: בית־ספר. „בַּית" – הוא הנסמך, המצורף, ו„ספר" – הוא הסומך, שהנסמך „בית" מצטרף אליו. ג הם שני דברים נפרדים, כמו: הבית והספר שנצטרפו יחד להיות למושג אחד. ד בעצם אחד כשהוא לעצמו אין סמיכות ואין הצטרפות. ה שהרי הם מהווים, כאמור, דבר אחד בתכלית האחדות. ו בסמיכות לומר: „חֵי ה'", כי לא יתכן סמיכות עצם לעצמו, כאמור. ז ולא יתפרדו. וענינו: נשבע אני באלהים חיים. השוה (יסוה"ת פרק ב, ה"י): „שאין הבורא וחייו שנים, כמו חיי הגופים, או כחיי המלאכים. לפיכך אינו מכיר הברואים ויודעם כמו שאנו יודעים, אלא מפני שהוא יודע עצמו – יודע הכל". אולם במקום אשר הכוונה לאלהים אחרים, מנקדים חֵי בסמיכות, כמו: חֵי אלהיך דן (עמוס ח, יד). ח הוא הספר „מטפיזיקה" לאריסטו (ספר יב, פ"ט). ט יודעים אנו רק שהוא מצוי, שהוא נמצא – אבל את אמתת מציאותו על השלימות אין אנו יכולים לדעת. י שאין כמוה. יא קוצר השגתנו. יב את מהותו של כל עצם מכירים ע"י חקירת סבותיו, הקרובות ורחוקות, כי ע"י חקירת הסבות והבחנתן, יבחן גם עצם הדבר. ראה לעיל (פרק ב' עמ' קנט). ומפני שלבורא־יתברך אין סבות שיחקרו, באשר הוא הסבה הראשונה, סבת כל הסבות; וכל ידיעתנו על מציאותו נסמכת על המסובבים פעולותיו: על „הבירה המעידה על בעל הבירה" – לפיכך אין הכרתנו וידיעתנו אותו שלימה. יג (יסוה"ת פ"ב, ה"י; מו"נ ח"א נג, נז, נט; חלק ג, יט). יד את ידיעתו, כשם שאין אנו יודעים את מציאותו על השלימות. טו שלא תתפוס אותו, לא תשיגהו. טז האמור למטה.

נִפְלָא[א] מְאֹד, וְהוּא: אֲשֶׁר נִבְצְרָה מֵהֶם[ב] אֲמִתָּתוֹ[ג]. וְאָמְרוּ[ד]: שֶׁהֵם יָדְעוּ שֶׁמְּצִיאוּתוֹ יִתְבָּרֵךְ עַל־הַשְּׁלֵמוּת אֲשֶׁר הִיא עָלָיו[ה] לֹא תֻשַּׂג[ו], וּבִקְּשׁוּ לְהַשִּׂיג יְדִיעָתוֹ עַד שֶׁיֵּדְעוּהָ[ז] — וְזֶה מַה־שֶּׁאִי־אֶפְשָׁר: שֶׁאִלּוּ תָּכִיל דַּעְתֵּנוּ מַדָּעוֹ[ח], הָיְתָה מְכִילָה מְצִיאוּתוֹ[ט] — אַחַר שֶׁהַכֹּל דָּבָר אֶחָד. שֶׁהַשָּׂגָתוֹ עַל־הַשְּׁלֵמוּת — הִיא: שֶׁיֻּשַּׂג כְּמוֹ שֶׁהוּא בִּמְצִיאוּתוֹ, וּמִן־הַיְדִיעָה, וְהַיְכֹלֶת, וְהַחַיִּים, וְהָרָצוֹן, וְזוּלַת זֶה מִתְּאָרָיו הַנִּכְבָּדִים[י].

הִנֵּה כְּבָר בֵּאַרְנוּ, שֶׁהַמַּחֲשָׁבָה בְּהַשָּׂגַת יְדִיעָתוֹ[יא] — סִכְלוּת גְּמוּרָה; אֶלָּא שֶׁאֲנַחְנוּ נֵדַע, שֶׁהוּא יִתְבָּרֵךְ „יוֹדֵעַ", כְּמוֹ שֶׁנֵּדַע שֶׁהוּא „נִמְצָא". וְאִם יִשְׁאָלֵנוּ שׁוֹאֵל: אֵיךְ הוּא מַדָּעוֹ[יב]? נֹאמַר לוֹ: אֲנַחְנוּ לֹא נַשִּׂיג זֶה, כְּמוֹ שֶׁלֹּא נַשִּׂיג מְצִיאוּתוֹ אֶל הַשְּׁלֵמוּת. וּכְבָר הִרְחִיק[יג] כָּל־מִי שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל לָדַעַת אֲמִתַּת יְדִיעָתוֹ יִתְבָּרֵךְ וְנֶאֱמַר לוֹ: הַחֵקֶר אֱלוֹהַּ תִּמְצָא, אִם עַד־תַּכְלִית שַׁדַּי תִּמְצָא? (איוב יא, ז).

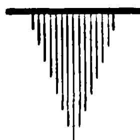
וְהִנֵּה כָּל־מַה־שֶּׁאָמַרְנוּ: שֶׁפְּעֻלּוֹת הָאָדָם מְסוּרוֹת אֵלָיו; וּבִרְשׁוּתוֹ לִהְיוֹת צַדִּיק אוֹ רָשָׁע, מִבִּלְתִּי הַכְרָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עָלָיו עַל־אֶחָד מִשְּׁנֵי הָעִנְיָנִים[יד]. וּמִפְּנֵי זֶה[טו]

א כלומר: תמוה מאד. ב מאלה החכמים שהתימרו להבין את ידיעת ה' הקדומה, ולשלול בגללה את הבחירה מן האדם ורצונו החפשי. ג של עצם ידיעתו של הקב"ה, שא"א להשיגה. ד הלא הם עצמם הודו ואמרו. ה כמו שהיא באמת. ו א"א להשיג. ז ועכ"ז העפילו להשלות נפשם ולדמות כי השיגו את ידיעתו על השלימות. ח לו יכלה דעתנו לתפוס את ידיעתו, כמו שהם מדמים. ט היתה תופסת גם את מציאותו על השלימות. י מאחר שהוא — תואריו, ותואריו — הוא, כאמור למעלה; אולם כשם שא"א להשיג את עצמותו ומציאותו על אמיתתו, כן א"א להכיר את תואריו — „אחר שכל תואר ממנו, הוא עצמותו' („חסד אברהם"). ראה („עיקרים" מאמר שני פרק ב). ונו"א: „וזה הענין נפלא מאד, והוא אשר נבצר מהם ומתו. שהם ידעו שמציאותו יתברך" וכו'. ושיעור הדברים הוא: הענין הנפלא הזה: שהוא — דעתו, ודעתו — הוא; וכשם שא"א לדעת אותו, כך א"א לדעת את דעתו — נבצר מהם, מאלה שקשרו את ידיעת ה' הקדומה עם שאלת הבחירה והרצון של האדם, וכך מתו ללא חכמה ולא השכילו לבוא עד תכליתה של הבעיה המדעית הזאת. יא בשלימות עד תכליתה. יב ידיעתו. יג דחה בנזיפה החכם מחבר ספר איוב. יד לטוב, או לרע; להיות צדיק או רשע. טו שהברירה והבחירה ברשותו של האדם ורצונו החפשי.

הָיָה רָאוּי הַצִּוּוּי, וְהַלִּמּוּד, וְהַהֲכָנָה[א], וְהַגְּמוּל, וְהָעֹנֶשׁ[ב] — וְאֵין בְּכָל־זֶה סָפֵק. אָמְנָם, תֹּאַר יְדִיעָתוֹ יִתְבָּרֵךְ וְהַשְׂגָּתוֹ לְכָל־הַדְּבָרִים — דַּעְתֵּנוּ קְצָרָה לְהַשִּׂיגוֹ, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ[ג].

וְזֶהוּ כְּלָלֵי[ד] מַה־שֶּׁכִּוַּנּוּ אֵלָיו בְּזֶה הַפֶּרֶק[ה]. וּכְבָר הִגִּיעָה הָעֵת לִפְסֹק הַדְּבָרִים הֵנָּה, וְאַתְחִיל בְּפֵרוּשׁ הַמַּסֶּכְתָּא הַזֹּאת, אֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ לָהּ אֵלּוּ הַפְּרָקִים.

א שבני אדם במשך ימי חייהם עוסקים ומכינים תמיד ללא שקט וללא מנוחה, בדאגתם לעתידם ולאחריתם. ראה למעלה (עמוד ר־רא). ונו"א: ותתבונה. כלומר: על האדם להתבונן ולהתיעץ בכל מעשיו והליכותיו, שיהיו נעשים בדעת ותבונה — באשר טובו בידו; ולא כדעת אותם הפטליסטים המאמינים ב„גזירת קדומה", שאין עצה ואין תבונה נגדת. ב לשלם בצדק ויושר לכל איש כמעשהו „הן ממנו קצתנו לקצתנו, וחן מהשי"ת לנו", כלומר: בין בדיני בני אדם בבי"ד של מטה, ובין בדיני שמים בבי"ד של מעלה. כי על כן כל אחד אחראי על מעשיו, והקולר תלוי בצוארו. וכרבי עקיבא האומר: „הכל צפוי והרשות נתונה" (אבות פ"ג, משנה טו). ורבנו ז"ל בפירושו אומר שם: „לא תחשוב, שבהיותו (הקב"ה) יודע המעשים יתחייב תהכרח: שיהא האדם מוכרח במעשיו על מעשהו מן המעשים — אין הענין כן; אבל הרשות ביד האדם במה שיעשה". ג שכל תואר ממנו יתברך, הוא מציאותו — ולכן לא תושג ידיעתו על השלימות, כשם שלא תושג מציאותו. ד זהו הכל. ה „היצירה האנושית".

הועד הלאומי לכנסת ישראל
מחלקת החנוך

משרד המפקחים:
רח׳ דבורה הנביאה 17

תל־אביב, ז׳ בסיון תש״ח 14.6.48.

לכבוד הנהלות בתיה״ס העממיים והתיכוניים!

א. א. נ.,

הנננו מודיעים לכם בזאת כי אשרנו את הספרים דלקמן כספרי־עזר למורים ולתלמידים בהוראת ספרותנו המקורית בבתיה״ס התיכוניים וכספרים מועילים בספריות המורים גם בבתיה״ס העממיים:

1. „רמב״ם לעם״ משנה תורה הוא היד החזקה להנשר הגדול רבנו משה בן מיימון ז״ל. יוצא לאור בפעם הראשונה, כולו מנוקד ומפורש, מוגה ומתוקן על פי כתבי־יד ודפוסים ראשונים. בצרוף מקורות, מראי־מקומות וכו׳. ספר ראשון, הוא ספר המדע, עם פירוש תמציתי מובחר מפרשי הרמב״ם, מאת הרב ש. ח. רובינשטיין. העורך: מ. ד. רבינוביץ. הוצאת ראשונים בע״מ, תל־אביב תש״ו.

2. כנ״ל ספר המאור הוא פירוש המשנה. כרך ראשון — אוצר ההקדמות א) הקדמת המשנה הכללית. ב) הקדמת פרק „חלק״. ג) הקדמת מסכת אבות („שמונה פרקים״) ערוך ומבואר ע״י מ. ד. רבינוביץ, הוצאת הנ״ל תש״ח.

חושבים אנו למותר להדגיש בזה את רוב ערכם של הספרים הנ״ל להכרת מקורותיה של תרבותנו. מאחר שחלקים מהם מלמדים לימוד חובה בביה״ס התיכוני, עלינו רק לציין את מעלותיה הרבות של ההוצאה החדשה הזאת, וביחוד את הנקוד המלא, הנכון והמדוקדק, של הפנים, את הפירוש המסכם, המאיר עינים בפשטותו ובבהירותו, ואת הצורה החיצונית הנאה של הספרים.

בברכה
ד״ר ב. בן יהודה
מנהל מחלקת החנוך